

**ВОЛОДИМИР
КОСИК**

**СПЕЦОПЕРАЦІЇ
НКВД - КГБ
ПРОТИ ОУН**

Володимир КОСИК

СПЕЦОПЕРАЦІЇ НКВД-КГБ ПРОТИ ОУН

БОРОТЬБА МОСКВИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ
1933-1943

Дослідження методів боротьби

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Львів
ГАЛИЦЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
2009

УДК 9 (477) «1933–1943»
ББК 63.3 (4УКР) 6
К 71

Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933-1943. Дослідження методів боротьби. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2009. – 160 с., іл.

У книзі на матеріалах німецьких та радянських архівів, а також спогадів учасників подій описані важливі сторінки періоду перед Другою світовою війною та післявоєнного періоду, які стосуються методів боротьби радянських спецслужб з українським визвольним рухом.

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
ЛНУ ім. І. Франка, протокол № 4 від 23 грудня 2009 року.

Рецензенти:

д-р іст. наук Патер І.Г., проф., зав. відділом новітньої історії
українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
д-р іст. наук Якимович Б.З., доцент кафедри історичного краєзнавства
ім. І. Франка

СКАНУВАННЯ
ANDRİYDM

ISBN 978-966-1633-15-4

© Текст видання Володимир Косик
© Макет Галицька Видавнича Спілка
© Обкладинка Ірина Гібей

ЗМІСТ

Вступне слово	5
<i>Частина перша</i>	
Москва боїться втратити Україну	
Міжнародна ситуація і Україна	7
Боротьба проти українського націоналізму	10
Спротив і переслідування в підрадянській Україні	11
Пропагандивно-психологічний наступ Москви	19
<i>Частина друга</i>	
Проникнення до Проводу ОУН	
Агент Москви Павло Судоплатов про проникнення до ПУН	24
Агент Василь Хомяк	26
Агент Кіндрат Полуведько	33
Агент Судоплатов у станиці ОУН у Гельсінках	35
Судоплатов у Берліні	40
Гітлерівська партія і ОУН	43
Вигадки Судоплатова про Берлін	48
Судоплатов у Відні	50
Судоплатов у Парижі	53
Судоплатов знову в Берліні перед поворотом до СРСР	56
«Резюме» маршруту Судоплатова по Європі	58
Листи Судоплатова до Коновальця	60
Судоплатов нагороджений у Москві	65
Акція проти Коновальця	66
Другий приїзд Судоплатова	70
Третій приїзд Судоплатова	72
<i>Частина третя</i>	
Вбивство Євгена Коновальця	
Доручення Сталіна вбити Коновальця	74
Четвертий приїзд Судоплатова	76
Агенти не лише вбивають	79
Тактика поглиблення непорозумінь і внутрішньої боротьби	83
<i>Частина четверта</i>	
Вбивство Сеніка і Сціборського та розкол	88
Свідчення Гайваса	89
Справа агента «Українця»	91
Агент Полуведько знову в ОУН-М	94
Полуведько, Сенік і Сціборський у Житомирі	95
Полуведько й ОУН-М у Харкові	98

Реакція ОУН-Бандери на вбивство в Житомирі	101
Краєвий Провід ОУН. Комунікат ч. 7	103
Коментар ОУН-М до комунікату ОУН-Б	103
Початок божевільного танцю	103
Початок божевільного танцю	104
Звернення А. Мельника	105
Проф. Ганс Кох інформує Абвер	107
Комунікат Крайового Проводу ОУН-М на Західно-Українських Землях (уривки)	108
Заклик Проводу ОУН-Мельника до націоналістів (уривки)	113
«Розгулявся чорний дух руїни» (уривки)	116
КГБ про долю Мицика і Куца	117
Ярослав Гайвас про долю Куца і Мицика	118

Частина п'ята

НІМЕЦЬКІ ДОКУМЕНТИ ПРО ВБИВСТВО В ЖИТОМИРІ

Донесення про події в СРСР № 79	119
Донесення про події в СРСР № 86	120
Третє поліційне звітлення	122
Поліційне звітлення про масові арешти членів ОУН-Бандери	124

Частина шоста

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА СТАНОВИЩЕ БЕРЛІНА І МОСКВИ

Німецькі документи свідчать	126
«Смерть зрадникам України»	131
«Український Рух Опору»	141
Німецький документ про діяльність агентів	145
Напрямок КГБістської пропаганди	149
Атака ОУН-М проти ОУН-Бандери (уривки)	150
ПУН твердить, що не було комунікату Проводу ОУН-Б	153
Ситуація в 1943 році – німецькі донесення	153
Війна двох імперіалізмів проти ОУН	156
Німецька листівка проти ОУН	156
Листівка газети «Радянська Україна»	157
Німецька листівка проти Бандери й українських націоналістів	158
Замість післямови	159

ВСТУПНЕ СЛОВО

Володимир Косик

Дослідження, яке пропонуємо, не має на меті утверджувати ту чи іншу ідеологію, а лише схопити і зафіксувати певні події минулого, які мали значний вплив на розвиток політичних співвідношень, зокрема серед української еміграції, та які можуть мати більший чи менший вплив і в сьогоденні, і в майбутності. Вплив цей, залежно від ситуації, може бути негативним, або ж ні.

Стародавня приповідка говорить: «Пізнайте правду, і правда визволить Вас!». Цей важливий принцип життя, практично біблійного характеру, ніколи не втрачає своєї актуальності.

І це зрозуміло. Незнання правди веде до помилкового мислення, помилкових висновків, помилкових вирішень, помилкової діяльності. А в сумі це звичайно створює конфліктні ситуації – між особами, серед громад, в народі і серед народів.

Але коли мова про народи, то ні правда, ні питання взаємовідносин між народами не такі прості. Бо тут до гри автоматично долучаються інтереси сторін, інтереси народів, їх провідників, політичних рухів та партій.

Не краща ситуація і в українському народі. Багато говориться про «розкол ОУН», про вбивства тих чи інших українських політичних діячів, про «братовбивство». Всі ці обвинувачення, звичайно, деморалізують народ, знеохочують до політичної діяльності, знеохочують громадян долучатись до національної боротьби за незалежність та в обороні незалежності.

Для дослідників важливо шукати джерело знеохочення, апатії, розбрату та розгубленості народу, послаблення його національної енергії та бажання боротися за свої права, за своє минуле, за свою історію та просто боронити свою національну гідність, гідність цивілізованого європейського народу. Ми знаємо, що таку ментальність нашого народу почали нищити вже в тридцятих роках ХХ ст., коли на українські землі переселяли неукраїнців. Це була система перемішування людності з метою створити один «советський

народ», насправді ж – створити один великий російський народ. Російщення була неймовірно поширеним, наслідки його відчуваємо й сьогодні.

Та не тільки це. Всякими методами почали змінювати ментальність українського населення, все це під прикриттям боротьби проти «буржуазного націоналізму» та «куркулів». Очевидно і проти «петлюрівців». Симона Петлюру убили, і це вбивство поєднало українських патріотів. На західних землях України існували до того часу проти-петлюрівські настрої. Це було тому, бо Петлюра погодився, щоб Польща окупувала західні землі України. Але зі вбивством Петлюри українські галицькі політики та патріоти перейшли на позицію загальнонаціональну: Петлюра впав жертвою ворога України. Через те Петлюра став загальним українським героєм боротьби за незалежність українського народу.

Коли політична вагомість «петлюрівців» почала меншати, до слова стали приходити молоді націоналістичні сили, які остаточно об'єдналися в 1929 р. в Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Так з'явилася нова загроза для російського панування в Україні. Москва звернула увагу на той рух і почала систематично діяти, щоб нейтралізувати, послабити та розбити цю нову українську політичну самостійницьку силу. Москва почала застосовувати різні методи боротьби, від проникання і ширення незгоди, до вбивств із ширенням обвинувачень проти тих чи інших. Важливо ствердити, що майже всі агенти, прикриваючись, писали патріотичні статті в обороні української національної ідеї.

З іншого боку навіть чесні українські патріоти під впливом московської пропаганди несвідомо посилювали внутрішні протистояння впродовж років.

Наше дослідження стосується 1933-1943 рр. Воно виявляє методи боротьби Москви проти українських національних сил. Студія не спрямована зумисне проти жодної політичної сили. Ми просто хотіли подати відомості про агентурні дії, оприлюднити факти і документи, які можуть допомагати майбутнім поколінням зрозуміти минуле і не повторювати помилок минулих років.

Володимир Косик
Проф. УВУ та ЛНУ ім. І. Франка

Частина перша

МОСКВА БОЇТЬСЯ ВТРАТИТИ УКРАЇНУ

Під націоналізмом Москва розуміла і, мабуть, далі розуміє усі групи, партії й політичні кола, які були чи є за повну незалежність і суверенність України. В очах Москви націоналістами були члени українських соціалістичних партій в роках 1917-1920, націоналістом був у її очах соціал-демократ (який покинув партію у 1919 р., щоб могли залишитися членом Директорії) і член масонської ложі у Києві Симон Петлюра. Націоналістичним уважався уряд УНР (Української Народної Республіки) в Україні і в екзилі. Націоналістами уважалися члени легальних політичних партій на західних землях України під Польщею, як, наприклад, члени УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання). Націоналістами були всі ті українські комуністи, які хоч трохи зважали на інтереси України, а не лише Росії, в тому і найвизначніший з них – Микола Скрипник, приятель Леніна і один з основних будівничих радянського ладу в Україні.

Проти всіх цих людей Москва вела запеклу боротьбу аж до їх знищення. Але вона найбільше присвятила уваги боротьбі проти Організації Українських Націоналістів (ОУН), вплив якої на підрадянську Україну треба було за всяку ціну унеможливити. Причини для цього були різні: вагомість і скорий розвиток цієї організації на Західних землях України і на еміграції, програмні і концепційні положення її боротьби.

Москва передбачила потенційну потужність ОУН у майбутньому як тої сили, яка може стати загрозою для її панування в Україні. Це тим більше, що вона була переконана, що ОУН може бути використана тою чи іншою державою проти російсько-радянської імперії.

Міжнародна ситуація й Україна

Наприкінці 1926 року почала назрівати криза у взаєминах між Лондоном і Москвою. В Англії розпочався довгий і дуже важкий страйк вуглекопів, який секретно фінансувала Москва. Британський уряд отримав докази, що Москва веде протибританську

пропаганду та втручається у внутрішні справи країни. У лютому 1927 р., перевівши обшук у будинку дипломатичного представництва (посольства) СРСР, Лондон передав Москві попереджуючу ноту. На початку квітня, на прохання англійського посла в Китаї, китайські поліцейські і солдати в присутності англійських офіцерів увірвалися до радянського дипломатичного представництва (посольства) в Пекіні, арештували радянських дипломатів, вилучили документи. Подібні заходи переведено в Шанхаї і Тяндзині проти радянських консульств. Як відомо, у цей час головним дорадником голови китайського уряду Сунь Ят-Сена був російсько-радянський генерал В.К. Блюхер.

У травні 1927 р. поліція увірвалася до приміщення торговельного представництва Москви і англо-радянського підприємства «Аркос» у Лондоні. Невдовзі після цього Лондон розірвав усі дипломатичні, економічні та фінансові взаємини з Москвою. Згодом так вчинила й Канада. Москва почала вірити, що існує серйозна небезпека зовнішньої інтервенції і війни проти СРСР¹.

Радянські історики твердять, що «в червні 1927 р. агенти іноземних розвідок організували в різних містах СРСР диверсійні й терористичні акти»².

У серпні 1927 р. об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) твердив: «Готуючи війну проти СРСР і проти робітничого класу своєї країни, англійський консервативний уряд веде повсюдну дипломатичну боротьбу проти СРСР, організує кредитно-економічну блокаду СРСР, змови і терористичні акти на території Союзу, підтримує контрреволюційні угруповання на Кавказі, особливо в Грузії, на Україні...»³

У зв'язку з цим у Москві зродився страх, що вона може втратити Україну, яка тоді була основною економічною базою російсько-радянської імперії. В іншій радянській публікації з цього приводу сказано: «Провокації в Китаї створювали, зокрема, загрозу для України і Білорусії в зв'язку з надзвичайно напруженим становищем на їх західних кордонах». Англійські імперіалісти, підкреслював К. Є. Ворошилов, «розраховували, втягаючи нас у війну на Сході, скомпрометувати нас перед трудящими Китаю, сподівалися ра-

зом з тим на господарче наше ослаблення і, нарешті, на ослаблення західних кордонів, що дало б змогу нацькувати наших сусідів на Україну та Білорусь...

Розірвавши дипломатичні відносини з СРСР, англійські імперіялісти розгорнули гарячкову роботу по згуртуванню всіх антирадянських сил, щоб якомога швидше почати новий «хрестовий похід». У цьому зв'язку з особливою гостротою на Заході ставилося питання про воєнний похід на Радянську Україну. Знову і знову рекламувалися прагнення імперіялістів створити т.зв. «незалежну» українську державу. В цей час значно посилилася фінансова підтримка директорії «УНР» та інших зрадників українського народу»⁴.

Москву турбувала діяльність екзильного уряду УНР. У січні 1929 р. О. Шульгин, міністр уряду УНР в екзилі, мав побачення з міністром закордонних справ Польщі, і з цього приводу в Москві дуже слідували за «метушнею» «контрреволюційною» еміграції. Більшовики вірили, що в «Тернополі, Кельцях та Новомясті з українських емігрантів формувались військові частини. При тому передбачалося, що саме Польща одержить від західних держав «мандат на визволення Радянської України»⁵. У жовтні 1929 р. сенатор Копленд вніс резолюцію, котра закликала уряд США визнати уряд Української Народної Республіки⁶.

Москва повела відповідну зовнішню політику, укладаючи договори про ненапад з Францією, Польщею, Італією та іншими країнами. А в 1933 році їй вдалося нарешті отримати визнання і встановити дипломатичні відносини із США.

Але в 1933 р. зайшли зміни в міжнародному укладі сил. У Німеччині до влади прийшла Німецька націонал-соціалістична робітничча партія (НСДАП), керована А. Гітлером, яка була спрямована ідеологічно проти комунізму. Щоб не вживати дослівної назви гітлерівської партії, в якій було слово «соціалістична», Москва й міжнародний комуністичний рух послуговувалися терміном «фашистська партія», «фашисти». З допомогою лівих кіл на Заході, Москва і комуністи накиннули цю термінологію Заходові. З другого боку ці ж кола почали пізніше, зокрема від Нюрнберзького процесу вживати термін «нацизм», «нацисти». Згодом, десять-двадцять

¹ Див. Україна і зарубіжний світ, Київ, 1970, С. 211; История СССР, Издательство Высшей партийной школы при ЦК КПСС, Москва, 1963, С. 594-595. Питання кризи у взаєминах між Лондоном і Москвою досі мало досліджене.

² История СССР. Издательство политической литературы, Москва, 1964, С. 272.

³ Цитовано за Україна і зарубіжний світ, поп.цит. С. 217-218.

⁴ Україна і зарубіжний світ, поп.цит. С. 212-213.

⁵ Україна і зарубіжний світ, поп. цит., С. 226-227.

⁶ Там же, С. 231.

років після війни, ці ж кола почали ототожнювати терміни «нацизм» і «націоналізм».

Із приходом Гітлера до влади, страх Москви за Україну посилювався. Москва і більшовики уважали, що «німецькі фашисти відкрито проголосили своїм основним завданням боротьбу проти більшовизму, поставивши собі за мету загарбання України та інших радянських земель»⁷.

У Москві міжнародну ситуацію в той час бачили так: «Після приходу до влади фашисти почали здійснювати свої агресивні наміри. Одним з важливих заходів у цьому були візити Розенберга до Локарно і Лондона. На секретній нараді за участю представників Німеччини та Італії у Локарно в березні 1933 року Розенберг ознайомив присутніх із загарбницькими намірами фашистської кліки щодо Радянського Союзу. Розенберг, – говорилося у повідомленні одного з телеграфічних агентств, – обґрунтував на цій нараді план поділу Росії шляхом відриву від Рад України...»⁸

Боротьба проти українського націоналізму

На тлі міжнародної ситуації і пропаганди відповідно трактувалося українське питання. Щоб зберегти Україну в складі російсько-радянської імперії, треба було боротися проти тих сил в Україні і за кордоном, які сповідували ідею незалежності України і за цю незалежність боролися.

Між тими силами вже від початку двадцятих років широку акцію на користь незалежності України розгортав уряд УНР в екзилі, а саме в Женеві та в Об'єднанні (Унії) для Ліги Націй, завдяки великій активності міністра зовнішніх справ Олександра Шульгина, як також у клубі «Прометей», що був у дійсності Лігою поневолених народів СРСР⁹.

На західних землях України, що перебували у складі Польщі, діяли українські легальні політичні партії, з них найголовніші Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), Українська Соціалістична Радикальна Партія (УСРП), Українська Соціал-Демократична Партія (УСДП), Українська Народна Католицька Партія (УКНП), «Сельроб». Вони брали участь у політичному житті Польської держави, мали депутатів у польському парламенті

(сеймі і сенаті). Члени Української парламентської репрезентації брали участь у засіданнях Міжпарламентської Унії, в конференціях національних меншин у Женеві та в інших міжнародних з'їздах і всюди піднімали українське питання.

Однак від початку тридцятих років між українськими політичними силами на перше місце вийшла підпільна Організація Українських Націоналістів (ОУН), створена у 1929 р. унаслідок злиття Української Військової Організації (УВО) й кількох націоналістичних організацій молоді. Про цю силу Лев Ребет висловився у наступній формі: «На початку 30-их років найсильнішою українською групою [на західних землях України] була ОУН, і коли б у той час були переведені вільні вибори, в яких могла б і хотіла б брати участь ОУН, то за нею було б голосувало 80-90% українських виборців»¹⁰.

Нова організація проголосила революційну боротьбу за здобуття незалежної Української держави на всіх етнографічних землях українського народу. І від цього часу головні удари радянської пропаганди починають скеровуватися проти УВО-ОУН.

Треба ствердити, що в Україні під радянською владою теж існували кола, які боролися за права України в усіх галузях національного життя. XII з'їзд КП(б)У, який відбувся 18 січня 1934 р., уважав, що доточасні успіхи в промисловості, сільському господарстві тощо (в роках 1928-1933) були «здобуті в рішучій боротьбі проти українських буржуазних націоналістів»¹¹.

Очевидно, Москва вважала «українськими націоналістами» не лише членів підпільної ОУН, а й також усіх тих, хто боровся за волю і права українського народу.

Спротив і переслідування в підрадянській Україні

Українська Військова Організація (УВО) була створена у 1920 р. За різними авторами, до неї належали численні люди з оточення полк. Євгена Коновальця, як, наприклад, Іван Андрух й шеф штабу УВО Отмарштайн. Полковник Юрій Отмарштайн був одночасно начальником штабу Повстанської Армії УНР генерала Ю. Тютюнника (1921). Раніше Коновалець (КУН) мав зустрічі з Ю. Тютюнником і Ю. Отмарштайном у Львові у 1921 р., перед створенням Партизансько-повстанського Штабу для боротьби в Україні.

⁷ Ю. Бабко, Дванадцятий з'їзд КП(б)У, Київ, 1962, С. 24.

⁸ Там же, С. 245.

⁹ Див. загальне звітження про діяльність уряду УНР в екзилі та документи в книжці Олександра Шульгина, Без територій, Париж, 1934.

¹⁰ Лев Ребет, Світла і тіні ОУН, Мюнхен, 1964, С. 30.

¹¹ Ю. Бабко, поплит., С. 94.

Євген Коновалець

Ставши головою Української Військової Організації, Євген Коновалець здійснив заходи з метою створити в Україні мережу людей, які були б готові проводити революційну діяльність проти російсько-радянської окупації (під час партизанської боротьби, але і пізніше) і боротися за відновлення незалежності Української держави. Про початки праці людей Євгена Коновальця в Україні проф. Ю. Бойко, один з керівних членів ОУН-Мельника писав:

«...Заснування УВО зв'язане було з грандіозною концепцією підпільної революційної дії на всіх українських землях. Бо ж першим заходом у здійсненні плянів УВО було розсилання Є. Коновальцем у різні закутки України старшин січового стрілецтва для революційної акції. Це тоді виїхали Іван Андрух і Микола Опока на Київщину, щоб очолювати там повстанську акцію і так само, як Гр. Чуприка, загинули від рук чекістів. У серпні 1920 р. відбувся у Празі з'їзд відпоручників УВО за кордоном.

Ті пробоевики (у Східній Україні), що пішли на Наддніпрянщину, зустрілися там із умовами шаленою терору, що десяткував весь національно свідомий елемент в масах, а не чіпав лише тих, що піддавалися гіпнозі большевицьких ідей або жили вегетативним життям бездумної тварі. Серед національно свідомої інтелігенції панувала депресія, значна частина переорієнтувалася на советофільське культурництво. В цих умовах частина увістів, кинених на Наддніпрянщину, згинула, друга ж частина тимчасово припинила свою діяльність, замаскуючись в советській дійсності і здобуваючи собі такі позиції, з яких у майбутньому можна було б успішно політично діяти.

Від 1922-23 рр. УВО деякий час на Наддніпрянщині себе не виявляє. Западає кількарічний антракт.

Коновалець розуміє вирішальне значення Східних Українських Земель в національній революції. І тому, коли він в рр. 1921-26 основну увагу звертає на діяльність УВО в Галичині, на еміграції, то одною з причин цього є намір створити міцну випадову базу, підготувати резерви для Наддніпрянщини на той час, коли там

знов складуться сприятливіші обставини, об'єктивні для визвольного змагу. В ці роки націоналізм готує соборницьку дію ідейно, розбиває еміграційні й галицькі твердині загумінкового патріотизму і готує організаційну базу для соборницького практично-революційного чину.

1927-1928 рр. були тим періодом, коли активізація революційної підпільної діяльності на Наддніпрянщині знов стала можливою: українізаційний курс призвів до наслідків у значній мірі протилежних намірам Москви. Українська культура, замість стати «національною в формі, інтернаціональною в змісті», розвивалася всупереч теророві, цензурі з тенденціями до внутрішньої гармонії змісту і форми. Село в умовах НЕП-у стужавіло, налилося новими силами і готове було до стихійного відпоручу перед накидуваним йому чужим його духові устроєм колективізму.

В цих обставинах поживалася і акція УВО спрямована на Середньо-Східні Українські Землі.

Дія підпілля на Наддніпрянщині навіть перед керівними кадрами УВО, а пізніше ОУН, була щільно захована завісою конспірації. Лише поодинокі люди більш-менш повно уявляли собі характер діяльності і персональний склад наддніпрянського підпілля. Всі нитки до Наддніпрянщини сходилися міцно в руках Коновальця, і його смерть забрала зі собою в могилу багато таємниць. Чимало могли б розповісти також сл. пам'яті Роман Сушко, Омелян Сенік-Грибівський, Ярослав Барановський, якби постріл братовбивців¹² не вирвав їх з наших лав.

Наші відомості, зібрані зі спогадів поодиноких людей, з архівів, з матеріалів преси дають приблизне уявлення про масштаби роботи, її характер.

Уже в 1927-28 рр. Коновалець раз-у-раз висилає своїх людей на Наддніпрянщину. Перед ними не ставиться завдання якоїсь ефективної на зовні дії. Коновалець усвідомлює добре ситуацію, розуміє, що московщизна загрожує самій душі українства. І тому він ставить перед увістами завдання проникати на відповідні пости культурного будівництва, щоб з тих позицій гальмувати процеси обмосковлення, прихованого плащиками інтернаціоналізму.

Підпільники їдуть в Советський Союз як симпатичні советського устрою, українізатори, як «комуністи», яких «переслідують» на «гнилому Заході». Колишні військовики, вони

¹² Якщо це натяк на членів ОУН Бандери, то він, як побачимо, зовсім невинуватий.

сповнені вірою в справу і в Коновальця, і, хоч усвідомлюють, що їх, перших в лаві бійців, где майже неминуча смерть, все таки твердо ідуть виконувати волю свого вождя, бо у виконанні його волі бачать майже містичний сенс свою життя. (...)

Основна ціль Коновальця в рр. 1927-30 – створити єдиний струм духового націоналістичного розвитку на всіх українських землях. Дуже характеристичним фактом з погляду впливів націоналістичної духовості на Наддніпрянщину є висилання органу Проводу українських націоналістів «Розбудова Нації» на адреси советських партійних вельмож, всяких Рубінштайнів та Іванових, а також на адреси найбільш наукових бібліотек і наукових інституцій Советської України. Що журнал здебільшого доходив до бібліотек, свідчать вимоги останніх вислати їм додатково те чи інше число. Розрахунок ОУН був дуже простий: журнал, що потрапив на терени Наддніпрянщини, так чи інакше може дістатися в руки не лише чиновника-енкаведиста, а й інтелігента-українця з партійним квитком у кишені і дасть йому імпульс в усвідомленні українських політичних проблем. І немає сумніву, що так воно і було, особливо аж до 1931 р., коли на Наддніпрянщині НКВД вперше викрило клітини підпілля, зв'язаного з Коновальцем. Солідні зошити журналу української революційної теорії потрапляли в руки не лише Гірчаків та Хвиль, що були присяжними критиками націоналізму на сторінках советської преси, але також і в руки партійців Хвильового і М. Куліша (а через нього могли потрапляти в руки безпартійного Л. Курбаса, Влизька і Епіка, Грудини і Річицького).¹³

На нашу думку, деякі твердження і висновки автора перебільшені, а то й надто оптимістичні. Інший член керівництва ОУН В. Мартинець писав: «Маю підстави твердити, що від часу моєї участі в начальній команді УВО, себто від другої половини 1927 р. і впродовж 1928 р. ні вона, ні ПУН ніякої акції на сов. Україні не провадили... Не знати, скільки їх було, як не знати, чи були й як великі були кадри УВО в сов. Україні, з кого склалися, чи діяли, що конкретно робили: чи провадили бойово-терористичну акцію, чи політичну, чи, можливо, обмежилися проникненням у духове середовище й до національно-культурного будівництва»¹⁴.

У цих питаннях не існує однозначності. Багато авторів, зокрема політичні противники націоналістів на еміграції (П. Феденко, В. Гришко, Г. Костюк, Д. Соловей та ін.) категорично твердили, що в УРСР жодних підпільних революційних організацій не було й бути не могло. Якщо про щось таке коли-небудь була мова, то це або вигадка «еміграційних фантастів», або більшовицька провокація. Наприклад, у зв'язку із справою Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді, вони уважали – і так написано в Енциклопедії Українознавства, – що «СВУ і СУМ не існували як організації, а скоріше були провокаційною вигадкою ГПУ»¹⁵.

Останньо не лише Гелій Снегірьов, а й сучасні дослідники архівних документів доводять, що СВУ – дійсно провокація ГПУ¹⁶. На цьому, однак, полеміка не закінчена, бо аргументація проти існування СВУ не завжди переконлива. Переконливим буде такий документ якогось органу російсько-радянської влади в Україні, в якому є наказ чи рішення творити штучні організації, або в якому конкретно дається доручення провокативно створити СВУ чи іншу організацію, і виразно говориться, кому це завдання доручено. Це однак не означає, що органи безпеки не могли обвинувачувати деяких осіб у приналежності до тої чи іншої організації, до якої вони не належали, і казали на слідстві признаватись до того. Але це також не означає, що така чи інша організація не існувала.

Пишучи про діяльність Державного центру УНР в екзилі, керівник її Виконавчого органу Микола Лівіцький писав: «Деякі українські політичні діячі ще й досі висловлюють сумніви щодо існування Спілки Визволення України на чолі з Єфремовим, Чехівським і іншими. Твердиться, що цю організацію «створили» самі большевики... Але такі люди, як Єфремов, Чехівський і всі інші не могли виконувати наказів большевиків і твердити, що СВУ існувала... (Я) можу тільки твердити, що уряд УНР на чужині був дуже добре поінформований про те, що СВУ таки зовсім реально існувала і діяла. Вона перетворилася з Братства Української Державности (БУД), частина членів якого залишилася на Україні, а частина пішла на еміграцію. Було багато різних способів, щоб отримувати відомості з України від членів СВУ і передавати та-

¹³ Ю. Бойко, Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. На чужині (Мюнхен), 1947, перевидано Республіканською Партією у Тернополі у 1991 р.

¹⁴ В. Мартинець, Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму, 1949, С. 309.

¹⁵ Енциклопедія Українознавства, стаття Я Білинського «Спілки Визволення України процес», том 8, С. 3006.

¹⁶ Див. Юрій Шаповал, В. Пристайко: Справа «Спілки Визволення України»: невідомі документи і факти, Київ, 1995. Також Ю.І. Шаповал, Україна 20-50-х років: Сторінки неписаної історії, Київ, 1993, розділ 4.

кож відомості туди. Але в 1927 році до Берліну приїздили (в якійсь науковій місії) члени СВУ Черняхівський і Ганцов. На побачення з ними їздив до Берліну з Праги д-р Левко Чикаленко. З розмов Л. Чикаленка з приїжджими з України було абсолютно відомо, що СВУ існує і діє, керуючись постулятом відновлення Української Народної Республіки. Під час процесу СВУ в Харкові в 1930 році Л. Чикаленко склав за кордоном заяву, в якій заперечив свій зв'язок із членами СВУ. Але ж це було зроблено тільки для того, щоб, як думалося, хоч трохи полегшити долю підсудних».¹⁷

Без того, щоб заперечувати провокаційні методи діяння ГПУ (пізніше НКВД-КГБ), варто зупинитися на хвилинку над суттю справи з іншого боку. Виходить, що ГПУ затіяло провокаційну справу СВУ-СУМ, але одночасно майже по всій Україні численні патріоти ставали членами цих організацій – завдяки природному поширенню, а не завдяки виключно роботі агентів. Потім ГПУ арештувало сорок п'ять «керівників» СВУ-СУМ і судили їх на процесі у Харкові у березні-квітні 1930 р. Були арештовані і знищені мабуть десятки інших членів «провокаційно створеної організації».

Але хто були ці члени? З певністю можна твердити, що це не були люди без національних почувань, які не бачили знуцань над українською культурою, наукою, мистецтвом й українським народом взагалі. Ці люди стали членами СВУ з глибоких патріотичних переконань. Бо хіба можна прийняти, що в ці часи всі українці були просто собі звичайним стадом покірних громадян, якщо не прихильних то лояльних до держави, яка їх гнобила? А якщо ні, то може якраз тому ГПУ монтувало «справи» у такий спосіб, що перебільшувало значення існуючих організацій чи просто тільки «гуртків мислення», щоб легше винищувати непокірних, національно свідомих людей, зокрема «буржуазних націоналістів». І останнє питання: як ставитися до тих членів СВУ, які вірили, що належали до національної патріотичної організації, і які, переживши перше лихоліття російсько-радянської окупації, виявили своє членство після відходу більшовицької влади з території України у 1941 р., а потім опинилися на еміграції і які свято переконані, що вони належали до української патріотичної чи навіть визвольної організації? Треба і під цим кутом розглядати питання, чи існувала СВУ, чи ні.

Подібною виявляється справа з Українським Національним

Центром. У лютому 1932 р. засудили 50 осіб, обвинувачених в участі в УНЦ. З постанови начальника слідчого відділу КГБ УРСР В.І. Пристайка про припинення кримінальної справи щодо М. Грушевського з 5 квітня 1931 р., довідуємося, що згідно з обвинуваченням, ці особи були визнані «у підготовці і проведенні контрреволюційної націоналістичної і шкідницької діяльності, у створенні, керівництві та участі в контрреволюційній організації «Український Національний Центр» (УНЦ), складовою частиною якої була галицька «Українська Військова Організація» (УВО), що мала на меті повалення Радянської влади на Україні шляхом збройного повстання».

Дальше в цій постанові сказано: «У 1958 р. проводилась додаткова перевірка, за кримінальною справою відносно Шумського О.Я., Бей-Орловського Ф.В., Максимовича К.А., Турянського Р.В. і Палієва Є.І., які обвинувачувалися в участі та керівництві контрреволюційною організацією «Українська Військова Організація» (УВО). Цією перевіркою встановлено, що кримінальна справа відносно названих осіб у 1933 р. була сфабрикована. Військова Колегія Верховного Суду СРСР 11 вересня 1958 р. скасувала постанову Колегії ОДПУ СРСР від 5 вересня 1933 р. відносно Шумського О.Я. та інших за відсутністю в їх діях складу злочину, констатували в своїй ухвалі, що «...справа про існування на території УРСР розгалуженої контрреволюційної організації УВО органами слідства сфальсифікована»¹⁸.

Отже, виходить, теж і УВО була провокацією органів безпеки¹⁹. Це однак не означає, що не існували окремі особи, які були вислані в Україну із Заходу, або які були в контакт з такими людьми, які могли бути членами УВО або симпатизували ідеям цієї організації. Інакше як пояснити, що Москва рішилася проникнути в оточення Коновальця (ПУН) і ліквідувати провідника УВО-ОУН? Хіба не тому, що вона бачила небезпеку для себе в Україні від діяльності УВО-ОУН? Завважимо, що після вбивства С. Петлюри, таких далекодучих планів Москва не застосувала, наприклад, проти екзильного уряду УНР, хоч його з усією силою поборювала.

Цікавим є те, що ГПУ УСРР отримало в травні 1934 р. інформацію, ніби Грушевський збирається за кордон, у Фінляндію,

¹⁸ Володимир Пристайко, Юрій Шановал, Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934. Київ, 1996, С. 303-305.

¹⁹ Див. Ю.І. Шаповал, Україна 20-50-х років: Сторінки неписаної історії, Київ, 1993, розділ 8.

¹⁷ Микола Лівіцький, ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками, «Свобода», Нью-Йорк, 18 червня 1983.

використовуючи наукове відрядження у Ленінград. Ця інформація викликала великий інтерес ГПУ СРСР, яке встановило нагляд над усіма особами, які були пов'язані з Грушевським у Києві (Грушевський тоді вже був у Москві), бо, мовляв, можливо, що організація втечі здійснюється «за завданням з-за кордону»²⁰. А шлях через Фінляндію, як ми побачимо далі, був у руках ОУН.

Не буде зайвим додати, що у 1938 р. Д. Діброва твердив, що УНЦ (Український Національний Центр), до якого входили Шумський, Полоз, Максимович, Миколайчик, Баланін та ін., нагадував своєю структурою провід ОУН, і що його завданням було керувати національною боротьбою на Східно-Українських Землях²¹. Якщо цей автор брав інформацію з радянської преси, то він став жертвою дезінформації. Але якщо Д. Діброва подав інформацію, не використовуючи радянську пресу? Дехто вказує на викриття двох УНЦентрів, до одного належали соціалісти революціонери і соціал-демократи (Христюк, Шраг, Чечіль, Голубович та ін.), до другого – близькі до націоналізму особи (Шумський, Максимович та ін.)²². Отже, справа УНЦ потребує дальших досліджень.

Літом 1933 року, коли ще не закінчився страшний голод по селах України, в закордонній пресі почали з'являтися вістки про нову хвилю арештів, зокрема серед тих українців, які походили з західних земель України. Арешти відбулися в Києві, Одесі, Харкові. Тоді також видалили з України до Москви відомого комуністичного діяча О. Шумського, якого незабаром заслали на Соловецькі острови. П. Постишев звинувачував його у приналежності «до організації, яка змагала до відірвання України від Росії»²³. 13 травня 1933 р. поповнив самогубство Микола Хвильовий, а 7 липня – Микола Скрипник. Їх обвинувачено в «націоналістичному ухилі». Згідно з дипломатичними звідомленнями, секретар Скрипника, Ерстенюк, зізнав, що Скрипник «стояв під впливом контрреволюційної української військової організації УВО»²⁴.

Проти українського націоналізму з офіційної трибуни виступив у листопаді 1933 р. на пленумі ЦК КП(б)У Станіслав Косіор, перший секретар ЦК. Він твердив, що більшість націоналістів (в партії і державних установах) «прибула в Україну з-за кордону – з

Праги, Галичини і т.д.», часто під виглядом емігрантів, які ніби втікали від переслідування комуністів у Західній Україні. «Ще в 1923 році провідники української контрреволюції, як от Коновалець й інші, вирішили використати зміновсховський рух для своїх цілей». Далі він заявив, що «після приходу до влади Гітлера в Німеччині, на Україну був перекинутий один із найповажніших організаторів УВО, колишній отаман Січових Стрільців, Букшований, безпосередньо зв'язаний з Коновальцем». Він назвав ряд інших арештованих осіб, членів УВО²⁵.

Як уже сказано, УВО й менші націоналістичні організації об'єдналися в 1929 році в ОУН. Москва посилила свою боротьбу проти ОУН зокрема після того, як 22 жовтня 1933 року член ОУН Микола Лемик застрелив у Львові, в приміщенні радянського консульства, радянсько-російського дипломата А. Майлова на знак протесту проти жертв голоду й переслідувань в Україні.

Пропагандивно-психологічний наступ Москви

Один радянський автор подає, що на початку січня 1934 р. нарком закордонних справ СРСР прийняв німецького посла Р. Надольного. В розмові між іншими справами було порушене питання взаємин Німеччини з українськими націоналістами. В своїм листі до міністра закордонних справ Німеччини К. Нойрата німецький посол писав, що Москва говорить про те, що має докази про існування агресивних плянів Німеччини щодо Радянської України та що вона підтримує зв'язки з українськими націоналістами (DGFP, vol. II, p. 303). Далі радянський автор пише:

«На зв'язки державних установ Німеччини з українськими буржуазними націоналістами нарком закордонних справ СРСР [так у тексті!] звертав увагу німецького посла ще в бесіді, яка мала місце 14 грудня 1933 р. (Див. DGFP, vol. II, p. 226). Після приходу Гітлера до влади українські націоналісти переходять на службу до німецьких

Микола Лемик

²⁰ Там же, С. 104.

²¹ Д. Діброва, У царстві червоного царя, Париж, 1938, С. 28.

²² П. Мірчук, Нарис історії ОУН, поп. цит., С. 229.

²³ Цитовано за: П. Мірчук, Нарис історії ОУН, Мюнхен, 1968, С. 217.

²⁴ Звідомлення німецького генконсула в Харкові № 147, 10. Мі 1934, ВА-МА RW 5/V. 461, S. 2.

²⁵ Промова Косіора опублікована в газеті «Известия» з 2 грудня 1933 р.; див. також звідомлення британського дипломата з Москви in The Foreign Office and the Famine, British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933, edited by Marco Carynnyk, Lubomyr Y. Luciuk and Bohdan S. Koidan, New York, 1988, p. 365-369. Неповний текст у П. Мірчука, Нарис історії ОУН, поп. цит., С. 218-219, за «Розбудовою Нації», листопад-грудень 1933.

фашистів. Наприкінці 1933 р. ватажок українських націоналістів Коновалець вів переговори з Гітлером про співробітництво. В результаті цих переговорів в січні 1934 р. берлінська організація українських націоналістів влилася в штат гестапо на правах особливого відділу. У передмісті Берліна Вільмерсдорфі для українських націоналістів були збудовані казарми і проводилося військове навчання сформованих загонів, які мали свою форму і були прирівняні до гітлерівських штурмовиків. Цими загонами керував офіцер гестапо Ріко Ярій – один з помічників Коновальця. Був створений також військовий штаб на чолі з найближчим помічником Коновальця полковником Андрієм Мельником, завдання якого полягало у формуванні збройних загонів націоналістів і розробці мобілізаційних планів для «зовнішньої війни»²⁶.

Такі радянські писання історик міг би поминути як зовсім несерйозні, як би не те, що в них вірили в Україні і за кордоном. Але у цьому пропагандистському писанні немає нічого правдивого. Нічого не знаходимо ні в українських, ні в німецьких архівних

Ріко Ярій

документах про те, що Коновалець коли-небудь бачився з Гітлером. Немає сліду в німецьких документах про те, що в гестапо були якісь українські відділи: це ніколи не було завданням гестапо! Ріко Ярій не був офіцером гестапо, зате колись був офіцером австрійської армії, а потім Української Галицької Армії. Пізніше полк. Євген Коновалець доручив йому, як керівному членові УВО, бути в контакті з головним командуванням німецької армії (райхсвер). Контакти Р. Ярого з командуванням німецької армії були перервані за два роки перед приходом до влади Гітлера. Їх відновлено, ма-

буть, щойно у 1938 р. (тоді шефом абверу від січня 1936 р. був уже адмірал Канаріс). Полк. Андрій Мельник, крайовий комендант УВО, арештований поляками у 1924 р. і засуджений на чотири роки тюрми, після звільнення з тюрми у 1928 р. відійшов від політичної діяльності, до якої повернувся щойно у жовтні 1938 р., тобто після

²⁶ В.С. Бруз. Боротьба СРСР за створення системи колективної безпеки в Європі і політика західних держав (1933-1934), В-во Київського Університету, 1969, С. 56.

смерті Є. Коновальця, коли т.зв. «вужчий провід» ОУН проголосив його головою ПУНі вождем націоналістичного руху (восени 1938 року він з дружиною перейшов нелегально через Карпати за кордон). Додаймо, що Військовий штаб при ПУН був створений у 1939 р., після початку Другої світової війни.

Генеральне консульство Німеччини в Харкові 10 липня 1934 р. повідомило Берлін, що найбільше занепокоєння радянського режиму в Україні «полягає у страху перед відокремленням України з ініціативи з-за кордону, зокрема Німеччини». Далі в донесенні говорилося:

«Тут кажуть, що з приходом до влади націонал-соціалістів українські емігрантські кола, які бачать у Гітлерові освободителя України, знову сильно активізувалися. План відлучення України став, таким чином, ключовим питанням міжнародної політики. Підкреслюється, зокрема, що «німецький фашизм ніколи не відкине ідею походу на Схід як початок імпералістичної інтервенції. Першим етапом будуть Литва, Естонія на півночі і Радянська Україна на півдні»²⁷.

В іншому дипломатичному донесенні з 19 березня 1935 р. говориться, що «політичні переслідування в Україні спрямовані від осені минулого року проти українських націоналістів і троцькістів, які тепер, так кажуть, створюють спільний блок»²⁸. Говорячи про міжнародну ситуацію, голова Ради Народних Комісарів Української РСР П. Любченко заявив у Москві на Верховній Раді, що «німецькі фашисти включили до своєї програми питання територіального розширення за рахунок Радянського Союзу, особливе місце в цих планах відводиться Україні. Німецькі фашисти утримують у Берліні полковника Коновальця»²⁹.

Київська газета Вісті з 12 червня 1935 р. накинулася на полк. Є. Коновальця, пригадуючи, що він колись командував у Києві Січовими Стрільцями, потім був на чолі Української Військової Організації, яка поширила свій вплив також і на радянську Україну, а тепер стояв у керівництві «націоналістичної контрреволюції» та був на службі гітлерівської Німеччини³⁰.

Загальною тенденцією Москви і її режиму в Україні було підозрювати, що кожний, хто є за відокремлення України від Росії

²⁷ Федеральний військовий архів Німеччини, Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA), Freiburg, RW 5/v. 461, Tgb. 147, S. 12.

²⁸ Ibid., Tgb. 57, S. 9-10.

²⁹ Ibid., S. 11-12.

³⁰ Федеральний архів міністерства закордонних справ Німеччини, Бонн, AA IV Po 4625, Polit. Bez., Pol. 3, Pol.-Ukr., Bd 12, 198/4, f. 291.

чи стає в обороні української ідентичності, прав українського народу, обов'язково є на службі Німеччини.

Подібну пропаганду розгортала також Варшава. Коли Є. Коновалець жив у Берліні, польська пропаганда писала про нього як про агента німців. Коли він переїхав жити до Швейцарії, польська пропаганда представляла його як дуже небезпечного «терориста».

Антиукраїнська пропаганда скерувала свої атаки також проти «німецькою агента» Р. Ярого. Про нього і його дружину ширилися в Берліні різні чутки і доноси як серед українців так і серед німців. Це тривало роками³¹.

Врешті 15 травня 1936 р., у відповідь на одну інформацію міністерства закордонних справ у справі Р. Ярого, німецьке міністерство війни (куди належав абвер, тобто військова розвідка і контррозвідка), перевірили всю справу, виготовило секретне звітлення про український рух у Берліні і, зокрема, про Р. Ярого.

У цьому секретному звітненні сказано, що неправдою є, ніби-то мати Ярого була чеська єврейка, а його батько німець. Батько Ярого був українець, а мати німка з Судетів. Неправдою є, що під час війни Ярий дезертирував з австрійської армії і втік до Росії. Він служив цілу війну офіцером у саперних частинах і був відзначений за відвагу. Не відповідає правді, що Ярий після Революції зголосився до С. Петлюри. Зате відповідає правді, що він зголосився до Української Галицької Армії і там командував полком як український ротмістр під генералом Кравсом, потім командував бригадою. Правдою є, що жінка Ярого вихрещена єврейка. Неправдою є, що він мусів втікати до Мюнхену, зате правдою є, що він мав доручення від УВО контактувати з військовими колами. Він мав розмову з генералом фон Еппом (представником Райху у Баварії), потім контактував з військовими кола у Кенігсбергу, врешті у Берліні.

Ніхто не повірить, говориться далше у цьому ж звітненні, що він ніби отримав від литовського уряду 44 000 доларів, бо ж литовський уряд сам не має багато грошей. Неправдою є, що Р. Ярий отримував донедавна 10 000 райхсмарок місячно від німецького уряду, але правдою є, що абвер скористався з «цінних послуг» українських

націоналістів [очевидно, в особі Р. Ярого]. Не Ярий, а Думін, який вів боротьбу проти Ярого, передав у 1926 р. інформації для німців і одночасно для комуністів. Ярий завжди відмовлявся бути винагородженим за його про-німецьке наставлення. Неправдою є, що Ярий працює для французької розвідки і отримує гроші з Парижа. Щодо литовців, їх контактувала інша особа з УВО³². Звітлення міністерства військових справ закінчується тими словами:

«Атаки проти Ярого, Коновальця та українських націоналістів останніми роками завжди повторюються. Переведені розслідування вказують, що ці атаки походять з певних українських кіл, яких політичні чи грошеві інтереси полягають у тому, щоб пошкодити українським націоналістам. А втім треба вказати і на те, що міністерство війни Райху вже від років не має зв'язку з українськими націоналістами»³³.

Ці зв'язки будуть відновлені після смерті Є. Коновальця. Не можна не брати до уваги те, що ширення всяких чуток, підозр та обвинувачень серед української громади на керівних осіб, зокрема з ОУН, належали до звичайних методів боротьби спеціальних служб Москви, скерованих проти ворожих їй націоналістичних провідників. Тут буде цікаво згадати, що ген. КГБ Павло Судоплатов, у час коли він був серед членів ПУН (Провід Українських Націоналістів), намагався інтригувати проти Ярого.

Москва продовжувала боротися проти всіх самостійницьких сил на еміграції, але головне вістря боротьби скерувала проти ОУН. Ця боротьба відбувалася в двох аспектах: явному і секретному. Явно вона велася в галузі ідеології, пропаганди й психологічного тиску як в СРСР, так і за кордоном.

Прихована ж боротьба провадилася з допомогою секретних агентів. Труднощі в дослідженні прихованої боротьби полягають у тому, що не всі документи доступні та не всі секретні співробітники, агенти й провокатори Москви відомі. Однак на основі того, що відоме, можна схопити загальний образ цієї боротьби та методів, які Москва застосовувала.

³² На основі архіву ОУН з років 1929-1934, який знаходився в засекреченому помешканні у Празі (під опікою О. Сеніка) і який дістався в руки польської розвідки, Владислав Желенський, колишній прокурор на процесі проти Степана Бандери і керівних членів ОУН у Варшаві (1935-1936), твердить, що литовський уряд виплачував на руки Осипа (масбути Івана) Ревюка, представника ОУН у Литві, 6-8 тисяч ам. доларів річно. Далше він пише, що крім «допомоги литовської і впливів із збірок в Америці, архів Сеніка не виявив грошевої допомоги, яку давали б українцям німці» (Wladyslaw Zelenski, Zaborstwo ministra Pietrackiego, Instytut Literacki, Париж, 1973, С.36, 38). Він, однак, здогадується, що німці могли давати допомогу УВО, або евентуально Р. Ярому. Німецькі документи не виявляють, що Ярий отримував таку допомогу.

³³ AA Pol V, 523, Reichskriegsminister-Befehlshaber der Wehrmacht, Nr 8877536, p. 1-4.

³¹ Заперечуючи категорично будь-яке проникнення ідей УВО чи ОУН в підрядянську Україну, бо, мовляв, на це нема жодних доказів, Д. Соловей писав, не подаючи ніяких доказів, що Ріко Ярий був німецьким і одночасно радянським агентом. Див. Дмитро Соловей, Голгота України, Дрогобич, 1993, С. 101. Щодо самого Р. Ярого, про нього можна знайти багато правди і неправди, тобто тверджень особистих противників Ярого, в книжці О. Кучерука «Ріко Ярий – загадка ОУН» (Львів 2005). Багачки в Ярому єдиного винного за всі труднощі ОУН не належить до об'єктивного дослідження історії. Про Ярого див. також документи у книжці Володимира Косенка: Розкол ОУН (1939-1940). Збірник документів, 2-ге видання, Львів 1999.

ПРОНИКНЕННЯ ДО ПРОВОДУ ОУН

Павло Судоплатов

Агент Москви Павло Судоплатов про проникнення до ПУН

Визначний офіцер НКВД (у 1945 р. підвищений до рангу генерала) Павло Судоплатов, між іншими злочинами, признався у своїх споминах³⁴ до вбивства Євгена Коновальця, голови Проводу Українських Націоналістів (ПУН). Цей агент Москви найвищого рангу народився в Мелітополі у 1907 році. Мати його росіянка, батько українець. У 1921 році, коли він мав чотирнадцять років (і вже другий рік перебував з чекістами червоної армії) «Особый отдел» його дивізії попав у засідку, «приго-

товлену українськими націоналістами» і багато з них загинуло, між ними і його старший брат. Він каже, що «в той час ми в основному боролися не проти білогвардійців, а проти українських націоналістів, якими керували Петлюра і Коновалець, командир корпусу «Січових стрільців»³⁵. В цьому ж році його дивізію перекинули до Житомира. Головним завданням «Особого отдела» дивізії, в якому він далі працював, було допомогти місцевій ЧК «проникати в партизанське підпілля українських націоналістів, що ними керували Петлюра і Коновалець»³⁶.

Між іншим, Судоплатов признається, що він «брав пряму участь у боротьбі проти українських націоналістів в 30-их і 40-их роках». І додає: «Ця боротьба фактично закінчилася в січні 1992 року, коли український уряд в екзилі³⁷ і решта світу визнали президента Кравчука законним головою суверенної держави Україна»³⁸.

³⁴ Ми користуємося французьким виданням споминів: Pavel Soudoplatov, Missions spéciales. Pr face de Robert Conquest, Paris, 1994. Подекуди порівнюємо з англійським виданням: Pavel Sudoplatov, Special Tasks. The Memoirs of an Unwonted Witness. A Soviet Spymaster. Foreword by Robert Conquest, London, 1994., та російським: Павел Судоплатов: Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы, Олма-Прес, Москва, 1997.

³⁵ Французький текст, С. 34; російський, С. 16.

³⁶ Там же, С. 17, 35.

³⁷ М. Плав'юк, голова ПУН і останній президент УНР в екзилі здав повноваження уряду УНР на руки президента України Л. Кравчука під час Всесвітнього форуму українців у серпні 1992 р.

³⁸ Pavel Soudoplatov, Missions..., p. 34; Павел Судоплатов, Спецоперации..., поп. цит., С. 16.

Працюючи в 1927 р. в секретному відділі «української» ГПУ³⁹ Харкові, Судоплатов познайомився з білоруською єврейкою Еммою Кагановою, працівником ГПУ, і рік пізніше одружився з нею. Емма працювала секретаркою Менделя Хатаевича, одного з співвиконавців великого голоду в Україні 1932-1933 років. У 1933 р. В. Баліцкого, шефа ГПУ в Україні, іменовано одним із заступників ГПУ СРСР у Москві. Баліцкий взяв з собою Судоплатова до Москви.

У Москві Судоплатов часто зустрічався з Артуром Артузовим, керівником департаменту зовнішніх справ ГПУ, який потім перетворено у перший відділ НКВД, та його заступником, Абрагамом Слуцьким. Цього ж року Судоплатову доручено пост відповідального за справи українських біженців за кордоном та операцій проти них. Тим часом Абрагам Слуцький став керівником департаменту, а його заступником був Сергей Шпігельглас, який довгий час працював секретним агентом у Західній Європі, зокрема у Парижі.

Павло Судоплатов твердить, що в 1934 р. «українське» ГПУ дало знати до Москви, що йому вдалося зовсім проникнути у «верхні кола» Української Військової Організації (УВО)⁴⁰. Це проникнення сталося з допомогою двох агентів: Василя Хом'яка і Кіндрата Полуведька.⁴¹

Євген Коновалець мав без сумніву зв'язки з підрадянською Україною, мав там своїх людей, і вислав туди інших людей з-за кордону. По-друге, люди, яких він мав в Україні, як і ці, що він їх посилав з-за кордону, були, мабуть, усі під час Визвольної війни 1918-1920 рр. членами Січових Стрільців⁴², якими він командував. По-третє, тільки він мав у своїх руках усі справи зв'язків з підрадянською Україною і про це якнайменше говорив, з огляду на безпеку людей. На основі матеріалів, які можна сьогодні досліджувати, можна ствердити, що Роман Сушко, Омелян Сенік-Грибівський і Ярослав Барановський не були точно і повністю

³⁹ Главное Политическое Управление - органи державної безпеки і політичної поліції в роках 1922-1934: від 1934 р. державна безпека і справи політичної поліції стали відомством НКВД (Народного комісаріату внутрішніх справ), а в 1954 р. для цього створено КГБ (Комітет державної безпеки).

⁴⁰ Pavel Soudoplatov, Missions spéciales..., поп. цит., С. 39. У російському виданні книжки 1997 року сказано інакше: «Українське ГПУ повідомило, що йому вдалося швидко організувати українських націоналістів на вигнанні (ОВІН) свою перевіреного агента - Лебеда. Це було великим досягненням»; Павел Судоплатов: Спецоперации, поп. цит., С. 22.

⁴¹ Про обох агентів див. також доповнюючі інформації С. Мечник (Степан Мудрик), Від оприччани до КГБ. Духовність московського імперіалізму. Українське Видавництво, Мюнхен 1981, С. 208-226.

⁴² Формування Січових Стрільців почалося в листопаді 1917 р. в Києві з українців, колишніх вояків австрійської армії, які перебували в російському полоні, зокрема в таборі біля Царичина, над Волгою. Спочатку ця військова частина носила назву Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців, потім - Курінь Січових Стрільців, відтак - Полк. Окремий загін, Корпус, Група Січових Стрільців. Від певного часу велика частина складала Січових Стрільців, а то й більшість були вихідці з центральних і східних земель України. У грудні 1918 р. до складу Осадного Корпусу Січових Стрільців входили Чорноморська й Дніпровська дивізії; корпус налічав тоді біля 25 000 вояків, у тому близько 80% наддніпрянців.

Роман Сушко

поінформовані про ці справи. Однак вони могли дещо знати, через що Москва могла вважати їх також небезпечними.

Те, що полк. Є. Коновалець спирався на початках своєї діяльності на чолі УВО на колишніх військовиків, членів Січових Стрільців, зрозуміли доволі скоро органи безпеки Москви в Україні. Тому вони підіслали Коновальцеві, за твердженням Судоплатова, агента Василя Лебеда, колишнього офіцера Січових Стрільців. Судоплатов каже, що Лебедь був одним із заступників Коновальця в Січових Стрільцях, командував дивізією

(що не відповідає правді), та що у 1920 р., після того як українська армія відступила на територію Польщі, Коновалець його вислав назад в Україну, щоб він там організував мережу опору. Його зловили. Вибору не було: або співпраця з більшовиками, або смерть. Він перейшов на службу до більшовиків і допомагав *«викорінювати бандитизм в Україні у 20-их роках»*. Пізніше був висланий ГПУ на Захід, з дорученням говорити, що він – керівний член організації *«українських націоналістів»* в Україні.

Про такого Василя Лебеда в публікаціях про Січових Стрільців нічого не знаходимо.

Але... є основна подібність між тим, що пише Судоплатов, і тою дійсністю, яку виявляють українські джерела в діяспорі.

Агент Василь Хом'як

Хто ж був той агент Василь Лебедь, який допоміг Судоплатову проникнути до ПУН? Із свідчень членів ПУН довідуємося, що в них Лебедь мав зовсім інше прізвище. У Бельгії він був залегалізований на прізвище Пригода. Про нього говорить Є. Онацький і свідчать інші члени ПУН. Треба додати, що усі свідчення членів ПУН написані весною і влітку 1939 р., тобто приблизно через рік після вбивства полк. Є. Коновальця. Публікуючи їх після Другої світової війни у формі документації п.з. «Шляхом на Роттердам», Є. Онацький каже, що він написав її *«на підставі точних документальних даних, які я мав нагоду свого часу зібрати»*. Про Пригоду-Лебеда Є. Онацький подає наступну інформацію.

Дмитро Андрієвський

Десь біля 5-го серпня 1933 р. прибув до одного з портів Бельгії утікач з Радянського Союзу, він опинився в Брюсселі і там *«випадково»* ввійшов у контакт з Дм. Андрієвським, у якого тоді жив М. Сціборський. У листі до полк. Коновальця Сціборський писав, що прізвище цього чоловіка – Хом'як і він каже, що служив в Українських Січових Стрільцях (УСС), потім був старшиною корпусу Січових Стрільців. Знає добре полк. Є. Коновальця і полк. Р. Сушка. Після інтернування під кінець 1920 р. був висланий Коновальцем на східно-українські землі, там у 1921 р. служив у більшовиків у *«галицькому полку»*. Коли більшовики розформували полк, він був арештований разом з іншими старшинами.

Після звільнення, поступив у Харкові на спеціальний фінансовий курс і працював таки у Харкові як фінансист-економіст. Має 36 років, лишив в Україні дружину й 11-літнього хлопчика. У наслідок нагінки проти галичан, він рішився втекти закордон. Взяв відпустку до Ленінграду, і там через тестя і при допомозі знайомого українця, матроса Балтійського флоту, нелегально дістався до радянського корабля, який віз льон за кордон. Хом'як не знав, куди саме прибуде корабель, думав, що може до Німеччини, а звідтам мав намір дістатися до Чехо-Словаччини в надії знайти старшин української армії, які там жили на еміграції. На ділі корабель прибув до Антверпену.

Дм. Андрієвський і М. Кушнір розпитували новоприбулого про ситуацію в Україні, без того, щоб говорити хто вони. Є. Онацький інформує: *«Інформації Хом'яка були видруковані в празькій «Розбудові Нації» чч. 3-4 за 1934 р. під літерами Н.Н. і під заголовком «Радянська Україна». Інформації ці були яскраво антибільшевицького і антимосковського характеру і, як ми тепер можемо ствердити, відповідали тодішній дійсності. Відповідали вони і тим уривчастим відомостям, що просочувалися з України, і тому не викликали ніяких підозр в можливості їх неправдивості. Це констатував і М. Сціборський: «Інформації Хом'яка лише підтвердили відомості, які маютья в пресі. Голод страшний, осо-*

бливо в південній частині України...» і т.д. Не треба забувати, що Москва заперечувала тоді той голод». ⁴³

Вислухавши його оповідання, Дм. Андрієвський вирішив ним заопікуватися. Передав його одному українцеві. Хом'як сказав цьому українцеві своє правдиве прізвище і сказав, що його дві фотографії можна бачити в альманаху УСС «Золоті Ворота». Андрієвський порадив йому не називати свого прізвища, тим більше, що він покинув в Україні жінку й дитину. Тому його назвали Найденом, а потім перемінили на Пригоду. З допомогою Дм. Андрієвського, Хом'яка вдалося легалізувати під тим прізвищем на поліції.

Вже під кінець серпня 1933 р. до Брюсселю приїхав полк. Коновалець і зустрівся з Хом'яком, розпитував, між іншим, про інших Січових Стрільців, що залишилися в Україні.

Хом'як залишився в Бельгії, виконуючи малі хатні роботи (йому, як утікачеві, було заборонено мати легальну працю). Дм. Андрієвський твердив, що «погляди Пригоди (Хом'яка)... були досить розважні, не грішили пересадом ні в один, ні в другий бік, хоч і виявляли впливи того оточення, серед якого він перебував 13 років свого життя. До большевиків і до москалів він був цілком ворожий, однак, підносили конечність узгляднити дійсність, витворену в Україні, і високо ставив здобутки українців під Совєтами. Цинив Скрипника і Хвильового, а також виявив симпатії до Винниченка за його книгу «За яку Україну?». До УНР ставився як до архівної справи, не шанував СВУ, за винятком хіба Ніковського та Дурдуківського, Скоропадського ганив, а Липинського не цинив. До націоналістів відносився з симпатією, але критично, волів бачити в Україні націоналістичну партію, а не ОУН. Вражала в його поглядах нехоть до релігії, через що не захоплювався й автокефальним рухом. З цими поглядами не крився, але й не виходив часто на люди». ⁴⁴

Згідно із свідченням Андрієвського, Хом'як був дуже скромним, і в грошевих справах делікатним, борги сплачував, старався працювати, радо оповідав про свою родину, виявляв велике прив'язання до дружини й дитини, показував фотографії. Згодом листувався з родиною через Ленінград, звідки знайомі пересила-

ли його листи до Харкова. Деколи показував листи від родини. Від грудня мав з ним розмови М. Кушнір-Богущ. Тоді була мова про те, що Хом'як міг би залишитися за кордоном назавжди, спроводити свою родину і перенестися до Чехо-Словаччини. Він ніби отримав якусь малу допомогу від брата з Галичини. Врешті йому знайшли постійне місце праці ⁴⁵.

У травні 1934 р. полк. Є. Коновалець прислав з місця свого перебування (правдоподібно з Женеві), щоб Хом'як подав якусь адресу в Харкові на випадок, якби була нагода зв'язатися з «нашими людьми» в підсоветській Україні через одного литовського дипломата. Хом'як назвав вул. Кузнецова 2, в Харкові і гасло «Привіт від Погребняка» ⁴⁶. Литовський дипломат однак в Україну не поїхав.

Навесні 1934 р., маючи труднощі з працею і не маючи вже більше засобів на життя, Хом'як рішив повернутися нелегальним шляхом в Україну. З допомогою Дм. Андрієвського він отримав нансенівський паспорт для бездержавних, з ним дістався до Берліна, а в Берліні йому дали трохи грошей і паспорт І. Габрусевича, завдяки якому він дістався до Гельсінк і з допомогою члена ОУН Баранецького нелегально перейшов радянський кордон на початку вересня 1934 р. (за Андрієвським 26-го вересня) та повернувся в Україну ⁴⁷.

Є. Онацький пише:

«З допомогою Баранецького Пригода [Хом'як] перейшов совєтський кордон, про що повідомив Андрієвського листом з 10-го жовтня 1934 р. За якийсь час прийшов лист з Чернігова, що все гаразд.

Так почалося листування Андрієвського з Хом'яком. Проводилося воно конспіративною мовою, але було малозмістовне». ⁴⁸

Через кілька місяців після повороту в Україну Василь Хом'як зголосив свій новий приїзд до Гельсінк. Про цей приїзд Хом'яка Я. Онацький пише:

«Десь, мабуть, у березні 1935 р. Хом'як повідомив, що має намір виїхати на короткий час до Фінляндії і просив, щоб хтось виїхав на побачення. Спочатку була мова про червень, але потім через якісь труднощі переклав Хом'як приїзд на липень.

Про цей проект повідомлено полк. Є. Коновальця, з запитом, чи хтось виїде на те побачення. З огляду на те, що полковник ясної відповіді не давав, Андрієвський вирішив поїхати особисто. Бара-

⁴³ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, «Свобода», Нью-Йорк, від 23 травня до 10 липня 1958 р.; також «Українське Слово», Париж; окреме видання появилось в вид-ві Ю. Середяка в Буенос-Айресі в 1983 р. Ці статті, разом із статтями Дм. Андрієвського, О. Семененка, З. Ірчанського і Я. Гайваса передруковано у Львові п.а. Життя і смерть полковника Коновальця, Червона Калина, 1993. Ми відсилаємо читача до цього останнього збірника: інформації й цитований текст, див. С. 217-219.

⁴⁴ Там же, С. 219.

⁴⁵ Там же, С. 219-220.

⁴⁶ Там же, С. 233.

⁴⁷ Там же, С. 232-234.

⁴⁸ Там же, С. 234.

нецького вже тоді в Фінляндії не було, бо він виїхав у квітні того року до Аргентини, де незабаром і згинув за досить таємничих обставин. Заступав його Полуведько, втікач з Соловецьких островів, що швидко здобув собі, як людина інтелігентна і з добрим організаційним хистом, провідне становище в тодішній українській громаді в Фінляндії. Через свого попередника Баранецького він зв'язався з ОУН і отримав конспіративну кличку Тогобічного, під якою дописував до «Українського Слова» в Парижі...

Отже, приїхавши до Гельсінк Андрієвський вдався до Полуведька, але біля його мешкання зустрів на вулиці Хом'яка..., який прибув за два дні перед тим і зв'язався з Полуведьком, завдяки умовленому гаслу, яке Барановський, виїжджаючи, передав Полуведькови.

Хом'як [Пригода] був дуже поденерований з приводу несподіваної зміни і сказав Андрієвському, що Полуведько справив на нього добре враження. Тому вирішено зразу до Полуведька не йти, а перше розглянутися в ситуації.⁴⁹

Тут Хом'як сказав, що приїхав не сам, а з молодим приятелем, який погодився супроводити його в небезпечній подорожі. Це – колишній комсомолец, сирота, вихований фактично Хом'яком, що має й далі на нього великий вплив. За освітою він – народний учитель. Розчарувався в комунізмі, шукав виходу в націоналізмі.

Омелян Сенік

Товариш Хом'яка чекав оподалік на відлюдному місці. Його прозвали Приймаком, а найчастіше звали Павлусем, Вельмудом, Норманом, а по Роттердамській трагедії – Валюхом.⁵⁰

До Гельсінкі приїхав О. Сенік-Грибівський, на доручення Є. Коновальця. Ось що каже О. Сенік-Грибівський у

своєму звідомленні про перебування у Гельсінках:

«Після мого повороту з США в червні 1935 р., задержався я, як це було в листуванні між мною і полк. Є. Коновальцем усталено, в Парижі, куди мав приїхати й полк. Є. Коновалець. З початком

⁴⁹ Хом'як був поденерований тому, що замість Баранецького с Полуведько; Судоплатов зі свого боку зазначав, що Хом'як-Лебедь «не знав, що ми мали іншого агента на місці, ним був головний представник Коновальця у Фінляндії, Кіндрат Полуведько».

⁵⁰ Там же, С. 234-235.

місяця липня прибув полк. Є. Коновалець і запропонував мені поїздку до Гельсінк, куди, по відомостях, одержаних від Андрієвського, мали 15-го липня прибути висланники з СУЗ. Водночас полковник повідомив мене, що на цю зустріч уже поїхав Андрієвський... Разом із полковником виїхав я з Парижу до Женеви, де залишився полковник, а я через Австрію, Німеччину й Литву виїхав на північ і 17 або 18 липня прибув до Гельсінк. Того ж таки дня ввечері бачився я з Полуведьком і Андрієвським, а наступного дня з Хом'яком... Перед тим, заки я стрінувся з Хом'яком, повідомив мене Андрієвський, що він переговорив усі справи з Хом'яком, і що він це все навіть списав.

Моя перша розмова з Хом'яком у присутності Андрієвського мала доволі драматичний перебіг, бо ставлення ним, Хом'яком, справи було мені не по нутру, чому я й дав вислів, окреслюючи це провокацією, а Хом'яка як провокатора. На тому розмова розбилася. Після того зайшов до мене Андрієвський і закинув мені, що я валю справу, мозольно розбудовану; що він, Андрієвський, застерігається проти того, тим більше, що за його відомостями я мав з Хом'яком переговорити відповідні технічні справи, бо решту він, Андрієвський, уже полагодив...

Я відповів, що слухати я можу всього, але йде про те, щоб не дати себе сугерувати різним типам, мати свій ясний погляд на справи і свій плян; не захоплюватися тим, що вони говорять, а свою думку мати. При тому я зілюстрував свої слова одним моментом, що мене зараз же насторожив, а саме пасусом у звіті Андрієвського про твердження Хом'яка, що в СУЗ чекають хоч би й польської інтервенції, щоб тільки завалити невинне советське ярмо.

Того дня, себто другого дня мого побуту в Полуведька, я більше не мав розмов.

Наступного дня, ранком, зайшов Андрієвський у мою кімнату і почав мене переконувати, щоб я далі говорив з Хом'яком, який був у нього і зо сльозами в очах закликав його, Андрієвського, щоб на мене відповідно вплинув. При тому Андрієвський сказав мені, що Хом'як привіз із собою молодого товариша, вихованого вже в советській дійсності («безпризорного, дуже симпатичного, милого чоловіка»), що його Андрієвський назвав «Павлусь» (советський документ мав він на ім'я Павла Грищенка, без знімки, і, мабуть, не його, як це вже сьогодні [у 1939 р.] можна сказати).

Того ж таки дня я вибрався з Хом'яком у близький лісок, щоб там ще раз справи переговорити. Сказав йому, що всі його речі, які

мені довелося дотепер чути, насторожують мене не то дешевістю, не то тенденційністю, а чимось таким, що міг би я хіба окреслити, як щось зі специфічним забарвленням, і далі що – з уваги на відомі практики ГПУ – я вбачаю в ньому не того, за кого він себе видає. Він відповів, що такий підхід у засаді правильний, при чому критично насвітлив з того боку поведінку панів з Брюсселі, додаючи до того й Іртена [Габрусевича, члена ПУН, який жив у Берліні], що бачився з ним у Данцігу в 1934 р., коли він вертався в СРСР. Якщо йде про нього, Хом'яка, то його знають з Січових Стрільців. Сушко був його командантом, і знає його полковник Є. Коновалець...

Опісля з'ясував, що він являється висланником Організації, доволі розгалуженої, яка охоплює своїм революційним діянням майже всі ділянки суспільно-державного життя в той спосіб, що в кожній верховній установі є одна-дві людини, що мають змогу починати й контролювати їх. Казав, що добре обсаджено важку промисловість і легку, комісаріят народної освіти і земельний, у війську мають вони в командному складі своїх людей, і що тодішній командувач КВО [Київська Воєнна Округа] – Дубовий, входить у склад керівного комітету організації. При тому завважив, що їх т.зв. «центр» ніяк не погоджується на ведення на їх терені якихось відірваних акцій чи актів, а всю натугу спрямовує на поглиблення й усеціле охоплення життя, бо це єдино, на їх думку, може довести до того, що Україна одного дня відколеться від Москви...

В дальшій розмові повідомив він, що їх центр рішився підпорядкуватися Проводові і, якщо Провід з цим погоджується, делегувати в склад Проводу члена центру, який би інформував Провід у справах СУЗ. Водночас передав адресу для поштового зв'язку (адресу я передав Яр. Барановському) і просив на цю адресу спрямовувати грошові посилки, якщо ми на них спроможні, хоч питання грошей для них не гостре. В них бо так поставлено, що всі витрати, зв'язані з працею, покриваються коштами тих установ, що в них працюють члени центру. Наприкінці звернув він увагу, що в нашій пропаганді б'ється по досягненнях чи неуспіхах комуністичної системи, що, на його думку, недоцільно, бо комплікує непотрібно справу успішної боротьби. Натомість у пропаганді треба б протиставити Москві Україну, що далеко простіше і сприйнятливіше навіть тим елементам, що в силу тих чи інших умовин вплетені в діючу комуністичну систему»⁵¹.

Дмитро Андрієвський звернув увагу на публікації двох амери-

канських авторів, Джона Фішера і Мек Даффі, членів місії УНР-РА (допомогової організації Об'єднаних Націй), які в 1946 р. були в Києві і там мали справи з Василем Хом'яком, уповноваженим міністерства харчування УРСР, який приймав привезену американцями допомогу з рамені уряду УРСР. На підставі описів цієї особи американськими авторами і фотографії в книжці Мек Даффі, Дм. Андрієвський твердить з певністю, що Хом'як, якого він знав у Бельгії перед війною, і Хом'як з Києва після війни – та ж особа⁵².

Отже, Хом'як входить у довіру членів ПУН і полк. Є. Коновальця. Він знає, що станція ОУН у Гельсінках служить для переправи людей через кордон до СРСР і з СРСР на Захід. У час його відсутності станція опиняється в руках Полуведька, більшовицького агента, бо Баранецький, член ОУН, не повернувся з поїздки до Аргентини, де згинув за таємничих обставин під колесами поїзда, мабуть зліквідований, щоб його місце в Гельсінках стало вільне для Полуведька. З доручення Москви, Хом'як перевів через кордон і привів на зв'язок ОУН у Гельсінках агента-спеціаліста з Москви Судоплатова, людину, за яку він ручається перед членами ПУН, як за свого «вихованця». Судоплатов пише, що він говорив, що він «небіж» Хом'яка.

На основі досі відомого, схема проникнення в коло членів ПУН була наступною: вислано в оточення полк. Є. Коновальця агента Василя Хом'яка, колишнього члена Українських Січових Стрільців і колишнього старшину Січових Стрільців. Приїхавши другий раз до Гельсінків, Хом'як привіз з собою на станцію ОУН Судоплатова і скоро повернувся до Харкова. Більше на Захід він не появлявся.

Агент Кіндрат Полуведько

В Гельсінках жила мала група українців, здебільшого колишні повстанці з Кронштадту та декілька втікачів з Соловецьких концтаборів. Якийсь час перед приходом до Фінляндії агента Хом'яка, до Гельсінків прибув Кіндрат Полуведько. Він представився як утікач із Соловків. Але він побував уже в Празі, де мав якогось знайомого, що йому допомагав. Один з утікачів з СРСР у Гельсінках, Юрчинський, говорив, що Полуведько член партії, агент. Але тому, що такі обвинувачення проти себе часто висували втікачі з Союзу, ніхто не звернув на це уваги.

В дійсності Полуведько був агентом. Про це нічого не знав зви-

⁵¹ Там же, С. 235-236.

⁵² Див. Дмитро Андрієвський, Навколо Роттердаму, у збірнику «Життя і смерть полковника Коновальця», поп. цит., С. 296-298.

Кіндрат Полуведько

чайний і мабуть тимчасовий агент Хом'як, але знав агент вищої ранги з «Центру» П. Судоплатов. Зате Полуведько не знав, що «Павло» Судоплатов також агент. Тому він вільно висловлював недовіря до Судоплатова. Дм. Андрієвський не зовсім правильно писав: *«Сумніви й підозри, висловлювані Полуведьком на адресу чи то Хом'яка, чи Валюха [Судоплатова], були звичайною грою, яка зміряла до того, щоб відвернути від себе підозру і вбити всякий здогад про зіграність між ними і собою»*⁵³.

У члени і до праці в ОУН притягнув Полуведька Василь Баранецький, член ОУН і її представник на Фінляндію. В березні 1935 р. Баранецький виїхав за океан і станиця ОУН у Гельсінках опинилася в руках агента Кіндрата Полуведька. Звідомлення Полуведько передавав своєму зверхникові, советському резиденту у Фінляндії, Зої Вескресенській-Рибкіній.

Протягом 1935 р. з Полуведьком переписувався Дм. Андрієвський. Згідно з його свідченням, Полуведько по виїзді Баранецького *«зробився найбільше авторитетною особою між українцями в Фінляндії. Дуже скоро він перейнявся націоналістичними ідеями і в листі до мене прирік вірно служити національній справі»*. Правда, Андрієвський не був повністю задоволений Полуведьком, коли цей розголосив його приїзд до Фінляндії (на зустріч з Хом'яком), бо існувала *«небезпека, що про це міг довідатися Іван Іванович, який знав про «січового стрільця», прибуваючи до Парижу, і про нього згадував Сціборському»*⁵⁴. До справи Івана Івановича повернемося пізніше.

Судоплатов твердить, що їхній агент Полуведько *«організував контакти між українськими націоналістами на еміграції і членами їхнього таємного руху у Ленінграді. Архів цієї групи був захований у відомій Бібліотеці Салтикова-Щедрина. Хоч ми це знали, нам вдалося їх викрити щойно багато пізніше у 1949 р., після Другої світової війни»*⁵⁵.

Про події, про які пише П. Судоплатов, є свідчення членів ПУН. Вже тепер треба підкреслити, що в цих свідченнях про людей з України (але теж і про членів ПУН) вживається дуже багато прибраних прізвищ і псевдонімів. Судоплатова, скажімо, називають такими прибраними прізвищами і псевдонімами: Павлусь, Приймак, Вельмуд, Норберт, Михась, Валюх, а також Яценко, Петрусь. Агент Лебедь у дійсності називався Василь Хом'як і він мав два прибрані прізвища: Найденко і Пригода. Вживання такої кількості прибраних прізвищ і псевдонімів не полегшує розуміння подій. Тому в цій публікації всі прибрані прізвища і псевда, які вживаються у свідченнях членів ПУН, всюди де це можна замінено на правдиві прізвища.

Агент Судоплатов у станиці ОУН у Гельсінках

Згідно з Судоплатовим, після вбивства у Львові членом ОУН більшовицького дипломата А. Майлова, Москва звернула окрему увагу на Провід Українських Націоналістів (ПУН). Головою ПУН був обраний коротко перед створенням ОУН полковник Євген Коновалець. Судоплатов каже, що у Москві рішили виготовити план *«неутралізації терористичної активності українських націоналістів»*. У зв'язку із цим планом, після восьмимісячного вишколу, Судоплатов отримав доручення виїхати за кордон і проникнути в ПУН з допомогою Василя Лебеда, колишнього офіцера Січових Стрільців. Лебедь був агентом ГПУ від початку 1920-их років. Висланий на Захід він там зголосився як керівний член організації *«українських націоналістів»* в Україні.

Лебедь був знайомий особисто з Євгеном Коновальцем, з яким був у полоні в Царицині (1915-1918), і потім служив офіцером у Січових Стрільцях. У 1920 р., після того, як українська армія відступила на територію Польщі, Коновалець – так каже Судоплатов – вислав Лебеда назад в Україну, щоб він там організував мережу опору⁵⁶. Але Лебедь незабаром перейшов на бік більшовиків. Судоплатов пише: *«Коновалець бачив у своєму представникові чоловіка, спосібного перевести підготовчу роботу для захоплення влади ОУН у Києві на випадок війни... ми знали, що Коновалець планував захоплення України в майбутній війні»*⁵⁷. Тому Москва рішила вислати на Захід Судоплатова з допомогою Василя Лебеда, через Гельсінкі.

⁵³ Дм. Андрієвський, Навколо Роттердаму, поп. цит., С. 300.

⁵⁴ Там же, С. 294, 295.

⁵⁵ Pavel Soudoplatov, Missions speciales..., поп. цит., С. 40.

⁵⁶ Pavel Soudoplatov, Missions speciales..., поп. цит., С. 39-40.

⁵⁷ Павел Судоплатов: Спецоперации..., поп. цит., С. 23.

Судоплатов далі пише: «Лебедь не знав, що ми мали іншого агента на місці (в ОУН), ним був головний представник Коновальця у Фінляндії, Кіндрат Полуведько. Він жив під прибраним прізвищем в Гельсінках, де організував контакти між українськими націоналістами в екзилі з таємними членами їхнього руху в Ленінграді...

Щоб дістатися на Захід, я перейшов транзитом через Гельсінкі в супроводі Лебеда, який, через Москву, відразу повернувся до Харкова. Мною заопікувався Полуведько, який нічого не знав про мою справжню ідентичність. Тому він періодично посилав своєму зверхнику в НКВД, Зої Воскресенській-Рибкіній, звідомлення про мене. Він навіть пропонував мене елімінувати, та на щастя рішення не залежало від нього. Мій рівень життя в Фінляндії (потім в Німеччині) був незвичайно скромний. Я не мав підручних грошей і був постійно голодний. Полуведько уважав мене ворогом і давав мені лише 10 фінляндських марок на день, з чого я міг собі заплатити лише один обід і мати монету, щоб вкинути в лічильник для ogrівання кімнати газом. Зоя Рибкіна і її чоловік, котрий був шефом нашої резидентури у Фінляндії, під час наших секретних зустрічей, запрограмованих перед моїм від'їздом з Москви, приносила мені сендвічі та шоколад...»⁵⁸

Як у багатьох інших випадках, у випадку українських націоналістів Судоплатов часто оперує неточностями, навіть вигадками, вживає приблизних дат та описів. З одного боку, це, мабуть, нормально, бо, як виходить, свої спомини він написав передусім з пам'яті, а не на основі документів, які під час його арешту в 1953 р. йому забрали⁵⁹. Коли йдеться про українські справи, ці неточності і вигадки в якійсь мірі потверджують автентичність основних тверджень Судоплатова. Бо якщо б він писав їх не на підставі своєї пам'яті та, одночасно, з думкою пошкодити українському націоналізмові, проти якого він боровся все своє життя, і тим самим викликати замішання, а був би видумував свої «подвиги» на підставі опублікованої в діаспорі літератури, то цих помилок чи неточностей не було б, або було б дуже мало.

Увійшовши в довіру до членів ПУН, Василь Хом'як восени 1934 р. повернувся в Україну. У липні 1935 р., попередивши раніше Дм. Андрієвського, він перейшов нелегально кордон до Гельсінкі і привів з

собою Павла Судоплатова. Андрієвський прийшов до Гельсінкі, зустрівся з Хом'яком і познайомився з Судоплатовим.

Є. Онацький подає, що, згідно зі свідченням Андрієвського, це був молодий чоловік, років 25-28, «чорнявий, з типово українським обличчям»; спокійний, говорив розважно. Загалом робив добре враження. «Павлусь» Судоплатов виявив охоту «залишитися за кордоном, щоб розглянутися, повчитись і поінформуватись про український націоналізм, а по повероті на Україну, використати набуті знання для національної праці»⁶⁰.

О. Сенік-Грибівський також описав свою зустріч з Павлом Судоплатовим, яка відбулася під час його побуту в Гельсінках десь біля 20-го липня 1935 р. «Того ж таки дня я мав змогу познайомитися з «Павлусем». Були при тому Андрієвський і Хом'як. Вдаряло мене, що при наших зустрічах не було ніколи Полуведька, хоч я вважав, що він, як добре зорієнтований в справах СУЗ, повинен би брати участь у розмовах. Проти того протестував Хом'як. Шукав я за виясненням, за причиною, і ствердив застережливе взаємовідношення Хом'як-Полуведько. Яке-небудь твердження Хом'яка з побуту на СУЗ намагався Полуведько опрокинути, і навпаки, при тому Полуведько ясністю викладу і логічним розгортанням брав перевагу, і це казало мені вважати за причину нехті Найденка [Хом'яка] у відношенні до Полуведька.

В загальній гутірці, на яку я запросив і Полуведька, не вважаючи на протести Хом'яка, – однак він прийшов трохи пізніше, – кинув я Павлусеві [Судоплатову] питання, як далеко пішла колективізація. Відповів він, що біля 50-60%. В той мент зловив я гострий картаючий погляд Хом'яка, що водночас нагримав на Судоплатова:

– Як можете такі речі говорити, коли колективізація досягла 93%?

В часі проходу я навмисне пішов із Судоплатовим окремо і спитав його, як дивляться на СУЗ на Скрипника. Він відповів, що вважають Скрипника національним героєм, і що він для них усіх божище. Я старався насвітлити ролю Скрипника з іншого боку, що, як я завважив, Судоплатов слухав дуже уважно. Взагалі він при-

Євген Онацький

⁵⁸ Pavel Soudoplatov, Missions speciales..., поп. цит., С. 40-41.

⁵⁹ Там же, С. 245-246.

⁶⁰ П. Мірчук, Нарис історії ОУН, поп. цит., С. 498-499.

слухався всьому дуже пильно і був спостережливим учнем. Молодий чоловік, 28 років віку, середнього росту, добре збудований, з широким торсом, добре відживлений, при смаглястому лиці, прикрашеному здоровими білими зубами, темними очима і широкими густими бровами, з легкою усмішкою, притягав, як то кажуть, до себе.

Перед від'їздом [поверненням в Україну] Хом'як поручив моїй опіці Павла [Судоплатова], пояснюючи, що в них є плян, що Павло мав би стати організатором націоналістичних ячеек у комсомолі. З цим я від'їхав, передавши Павла Полуведькові до часу, поки можна буде перекинути його на інший терен. Перебування Павла мало на цілі познайомити його основніше з ідеологією українського націоналізму і дати йому можливість простудіювати відповідну літературу.

Після мого повороту передав я свої спостереження полковникові Є.[вгенові] К.[оновальцеві], підкреслюючи неоднократно в розмові небезпеку, що з того зв'язку може виринути, і тому запропонував, що справу Павла [Судоплатова] мені всеціло передати, не зв'язуючи його з ніякими осередками, особливо з берлінським, і якщо треба буде Павла перекинути на інший терен, перекинути його до Сушка [до Австрії], де можна б його спокійно простудіювати й виробити собі про нього погляд.

Було пляновано, що Павло після 2-3 місяців повинен покинути Фінляндію. На перешкоді стояла недостача документів. Я запропонував, що в крайньому випадку міг би Павло переїхати на документ інж. Селешка, який і без того мав відвідати Полуведька.

Але від'їздом інж. Селешка до Полуведька справа ще не була розв'язана. Не було грошей, і тому Павло й надалі залишився в Полуведька. З уваги ж на те, що Павло [Судоплатов], переписуючись з Андрієвським, робив доволі шуму з приводу того, що я його держу в ізоляції, і написав навіть мені листа з докорами, я його повідомив, що, абстрагуючи від існуючих технічних труднощів, він сидітиме так довго в Полуведька [тобто в Фінляндії], доки я не вважатиму відповідним його перекинути на інше місце...»⁶¹

Дм. Андрієвський переписувався з Полуведьком і Судоплатовим. З листів цих останніх виходило, що Судоплатов далі мешкав нелегально, не міг нікого бачити (але Судоплатов у споминах признається, що бачився постійно з агентами Москви Зоєю Рибкіною і її чоловіком), став вивчати німецьку мову, багато читав пресу і книжки (які виси-

⁶¹ Там же, С. 237-238.

лав йому Андрієвський) і домагався, щоб його забрали з Фінляндії. Але стояла справа паспорту. Омелян Сенік радив, щоб Судоплатов виїхав на документ одного з місцевих українців, але з цього нічого не вийшло. Андрієвський радив, щоб евентуально легалізувати Судоплатова, як новоприбулого втікача. Але Судоплатов відкинув цю пропозицію, бо боявся, що фінляндці його посадять на три місяці в тюрму за нелегальний перехід кордону. В листах до Андрієвського Судоплатов хвилювався, висловлював розчарування. У грудні 1935 р. Андрієвський порадив Судоплатову не покладатися на нікого і або легалізуватися, або повертатися додому. При тому сказав йому, що має певні розходження з ПУН. Судоплатов «був ніби вражений цим останнім повідомленням. В своїй відповіді він застановляється над фактом розходження і просить Андрієвського не доводити до розриву. Загалом видавалося, що він засвоїв собі націоналістичні ідеї, або бодай фразеологію, як то видно з листів до Андрієвського».⁶²

В грудні 1935 р. Андрієвський дістав повідомлення від Полуведька, що до нього приїхав М. Селешко.

Михайло Селешко працював в Українському Бюрі в Берліні, яке діяло під наглядом Р. Ярого, хоч формально керівником був Орест Чемеринський. М. Селешко завідував якийсь час фінансами ОУН за кордоном. Згідно з його свідченням, він приїхав до Гельсінкі під кінець 1935 р. У січні 1936 р., деє коло Різдва, Полуведько познайомив його «в одному парку за містом із згаданим комсомольцем... його почали ми звати Павлом». Павло Судоплатов жив у винаймленій кімнаті в Гільсінгфорсі. Селешко свідчить: «Перше враження, що я мав, що це чоловік хитрий, не заляканий нелегальним побутом в Гельсінках та переходом із Советів до Фінляндії, говіркий і цікавий. З самого початку він дуже цікавився нашою заграничною політикою і багато про неї розпитував. Здавалось, був з дечим ознайомлений. Особливо його цікавили німці, які, як казав, тільки й можуть розбити большевиків. Рівночасно він зазначав, що на Україні народ німців не любить, і, коли б вони туди прийшли, то народ буде з ними воювати».⁶³

М. Селешко бачився з Судоплатовим декілька разів в товаристві Полуведька. «Коли сходила розмова на німців, то я йому сказав, що я особисто не вірю в щирість німців у відношенні до України, тому йому треба мою характеристику німців брати обережно». В січні у Гельсінках переводився якийсь перепис населення, через що кімнату

⁶² Там же, С. 239.

⁶³ Там же, С. 240.

Михайло Селешко

Судоплатова до Європи і для цього треба використати паспорт Селешка, який залишиться ще короткий час у Фінляндії. Судоплатов покинув Фінляндію 22 січня 1936 р., цю дату потверджує Дм. Андрієвський на підставі листування із Судоплатовим⁶⁴. Він прибув до Берліну наприкінці січня 1936 р. і зголосився до Українського Бюро, яке було осідком ОУН.

Судоплатов у Берліні

У своїх споминах Судоплатов майже не подає дат. Він не каже точно, коли вони з Хом'яком прибули до Гельсінк. Далше він твердить, що до нього до Гельсінк приїхали «*пiсланці Коновальця*» (Сеник й Андрієвський, згідно з російським текстом) і вони, разом із Полуведьком, виїхали кораблем до Стокгольму. Йому дали литовський паспорт. У французькому тексті сказано, що паспорт був на прізвище «*українського активiста*»⁶⁵. В російському тексті спочатку сказано, що паспорт був на прізвище Нікольса Баравкаса, а далше уточнюється, що «*паспорт був на ім'я Сціборського, члена Центрального проводу ОУН, українського активiста, із фотографією Сціборського*»⁶⁶. В Стокгольмі залишалися тиждень і в червні 1935 р. (у російському тексті помилково подано «у червні 1936») прибули до Берліну. У Берліні познайомився з полковником Є. Коновальцем. А у вересні, ніби, його вислали на три місяці до «*нацистської школи в Ляйпцігу*» і там він познайомився з «*елітою*» ОУН.

⁶⁴ Там же, С. 240.

⁶⁵ P. Soudoplatov, op. cit., p. 41.

⁶⁶ Павел Судоплатов, поп. цит., С. 25.

Ці інформації Судоплатова не відповідають правді. На основі документації членів ПУН, він прибув до Гельсінки 15 липня 1935 року, а покинув станицю ОУН у Гельсінках 22 січня 1936 року! Отже, ОУН не могла його посилати у вересні 1935 р. до якоїсь «нацистської школи у Ляйпцігу». А крім цього, треба спочатку знати, які були дійсні взаємини між нацистською партією і ОУН. Це питання ми розглядаємо окремо.

В Берліні, каже Судоплатов, він мав зустріч із Коновальцем «в помешканні Центрального Музею Етнографії, що його надала в його розпорядження німецька секретна служба»⁶⁷. Після повернення з Ляйпцігу він жив у винаймленій малій кімнаті біля Музею етнографії і обідав у кафетерії музею.

Про перебування Павла Судоплатова в середовищі ОУН у Берліні є декілька свідчень. Керівник Українського Бюро в Берліні, Орест Чемеринський-Оршан, пише, що Судоплатов замешкав у приміщенні Українського Бюро на Меклембурзькій вулиці, спочатку у кімнаті члена ПУН Івана Габрусевича. Члени ОУН варили собі їсти самі, погано харчувалися, і Судоплатов не хотів цього їсти, через що інші тихцем говорили: «*Гарна голодуюча Україна*».

На перших сходинках членів ОУН з «Норбертом» (нове прізвище Судоплатова, під яким він був зареєстрований у Берліні) були присутні Р. Ярий, М. Селешко, І. Габрусевич, Б. Кордюк, В. Стахів і О. Чемеринський та, мабуть, інші особи. Після сходин Чемеринський ввечері заопікувався Судоплатовим, розпитував його про ситуацію в Україні. Таких сходин було більше, на них дискутувалося на різні теми, як наприклад про ситуацію в Німеччині тощо. Чемеринський каже, що Судоплатов лютував, що його тримали в ізоляції в Гельсінках, а тепер дали йому до товариства Габрусевича, з яким він постійно спечечався, і Габрусевич назвав його одного разу «*большевиком*».

Тому, що Судоплатов не міг витримати з Габрусевичем, Селешко попросив Чемеринського заопікуватися Судоплатовим. Чемеринський позитивно описує Судоплатова:

Іван Габрусевич

⁶⁷ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 41.

Орест Чемеринський

«Норберт [Судоплатов] робив дуже чаруюче враження, вмів на все відповісти, і то в спосіб такий «націоналістичний», що імпував ще більше...»

Змальовуючи ситуацію на СУЗ, проводив Норберт для нас нову, але скоро сприйнятую як більш-менш слушну тенденцію: підкреслював державницькі моменти в теперішній дійсності УССР, національну надійність українських комуністів, боровив колгоспний лад і твердив одночасно, що режим все ж розпоряджає дуже важливими силами, які будуть боротися до загибуні. Ненавидів німців, за всяку ціну

хотів довідатися, яке їх правдиве становище до України, заступав погляд, що в ніякому разі не можна допустити військової допомоги від Німеччини на території України, бо це їй не потрібно – місцеві сили настільки дужі, що не треба їм допомогти. УССР відірветься від ССРСР і проголосить свою незалежність. Всяка поміч з ЗУЗ чи з-за кордону теж непотрібна: Маємо до всього досить людей».⁶⁸

Судоплатов відмовлявся висловлювати свою думку про деякі справи (можна здогадуватися, що, мабуть, скажімо, про мережу націоналістів в Україні) прикриваючися конспірацією. Він теж «розлючено» відмовився написати запропоновану В. Кордюком якусь брошуру про «положення на СУЗ і завдання боротьби», бо, мовляв, не має такого доручення «звідтам».

Чемеринський подає інші цікаві інформації. Одного разу була між ними розмова про ОУН. Кордюк критикував стан в Організації, Чемеринський опонував, і Судоплатов признав рацію більше йому, а не Кордюкові, кажучи, що Кордюк «повинен стояти збоку». Щодо Ярого, Судоплатов сказав, що не бачить у ньому ніяких особливих вартостей, ні заслуг. Дальше говорив, що будівлі в Києві і Одесі кращі, ніж у Берліні⁶⁹.

Коли вони раз на вулиці Берліна здалека побачили Петра Кожевнікова, Чемеринський шепнув Судоплатову, що це, мабуть, більшовицький агент, Судоплатов скоро відійшов від Чемеринського, щоб Кожевніков не бачив їх разом.

О. Сенік-Грибівський стверджує, що Судоплатов в Берліні став одразу «величиною». З ним увійшов в особистий контакт полк. Є. Коновалець. Судоплатов «зумів з'єднати собі всеціло полковника, переповідаючи йому всі оті вияви «ініціативної групи»⁷⁰, – можливо, ще й в тенденційному перебільшенні». Коли він приїхав до Берліна, полк. Є. Коновалець став в обороні Судоплатова, мовляв, «ви на цьому Павлі не позналися добре і не оцінили його як слід. Це ж прекрасний хлопець! Інтелігентний і – характер! Знаєте, як він прекрасно, як правильно оцінює роль Скрипника та каже, що це погляд усієї молоді генералії СУЗ, мовляв, Скрипник – це зрадник національних інтересів і, коли б він воскрес, треба було б його вдру-ге вбити!»⁷¹

О. Сенік, за його словами, порадив полк. Є. Коновальцеві, «щоб своє захоплення Павлом трохи зменшив», і поінформував його про свою розмову з Павлом Судоплатовим у Полуведька. Цю справу О. Сенік порушив, коли вони втрюх вечеряли, і виявив його забриханість. «Павло зблід, змішався, хоч і далі обстоював правдивість того, що переказував полковникові Є. Коновальцеві». Коли Сенік залишився сам з Є. Коновальцем, полковник признав, що Судоплатов бреше, але старався знайти для нього виправдання, мовляв, амбіції і т.д.

Але в звітженні О. Сеніка є ще інше цікаве місце: «Далі полковник вияснював мені, що йде йому про те, щоб Павла [Судоплатова] до себе притягнути і відрізувати його від впливів «ініціативної групи». Словом, як я це тоді окреслив, ішов на зовсім зайві «переговори». «Ініціативна група» була певна, що змонополізує справу СУЗ у своїх руках через Павла й набере питомої ваги. Це вже збагнув «інтелігентний» Павло і, на витвореному тлі, почав оперувати»⁷². Дальше О. Сенік свідчить, що Судоплатов «досить «пустив» гроша в Берліні».

Гітлерівська партія і ОУН

Павло Судоплатов твердить, що у вересні 1935 р. він уже був у Берліні, познайомився з Є. Коновальцем і його «післали» (виходить, полк. Коновалець) «на три місяці до нацистської школи в Ляйпцігу», де він «мав нагоду познайомитися з елітою ОУН» (в російському тексті «з оунівським керівництвом»).

⁶⁸ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам. С. 243-244.

⁶⁹ Там же, С. 245.

⁷⁰ Натяк, мабуть, на групу молодих «крайовиків», які не були задоволені ситуацією в ПУН.

⁷¹ Там же, С. 245.

⁷² Там же, С. 245-246.

Відповідає правді, що ОУН переводила вишколи, але переважно з допомогою власної Військової референтури⁷³. Правдою є і те, що Провід Українських Націоналістів знайшов певне зрозуміння у питаннях вишколу деяких членів у військовій справі в деяких високих офіцерів ОКВ (Верховне командування вермахту), зокрема у адм. Канаріса, який від початку 1936 р. став керівником абверу (військової розвідки і контррозвідки). Абвер відновив взаємини з ОУН у 1938 р. і у грудні цього ж року Канаріс потвердив, що такі вишколи дійсно відбувалися «в різних військових справах». З цього приводу можна додати, що керівництво ОУН, знаючи, що визвольна революційна боротьба неможлива без участі людей із військовим знанням, завжди змагало до того, щоб якась кількість членів Організації навчилися військової справи. Це знання вони опісля застосовували для незалежних військових вишколів.

Голова (провідник) Крайової Екзекутиви ОУН на Західних Землях (1935-1938) Лев Ребет пише, що головним завданням Організації у цей час було приготувати мережу «до збройного виступу на випадок війни». Цю мережу треба було відновити і зміцнити. «Вирішено було готуватися не до пропагандивних розривів, а до збройної акції, що в обличчі тодішнього становища в світі ставала щораз актуальнішою.

Плян приблизно такої діяльності ОУН у Західній Україні був з'ясований полк. Коновальцеві в 1935 р., і він його схвалив»⁷⁴.

Націонал-соціалістична (нацистська) партія ніколи не була прихильно наставлена до ОУН і ніколи не переводила вишколу членів ОУН. Відомо, що в Берліні інтереси ОУН заступав Ріко Ярій. Згідно з листом міністра внутрішніх справ Прусії з 9 січня 1931 р., Р. Ярій був пов'язаний раніше з УВО (про це міністр інформував уже в листі з 10 лютого 1926 р.), останньо працював в *Osteuropäische Korrespondenz* (двотижневик української інформації). Міністр не каже, що Ярій представляв у Берліні ОУН. Однак він говорить, що його міністерством було переведено дослідження, на підставі результатів якого він інформував, що «ніщо не вказує», що Р. Ярій був пов'язаний з терористичною діяльністю в Західній Україні або що ця діяльність «підтримується з Берліна»⁷⁵.

Дотримуючись традиції, яку витворила пропаганда ворогів

боротьби українського народу за незалежність, багато авторів думають, що нацистська партія підтримувала українських націоналістів. Ярослав Грицак твердить, що «головний ідеолог націонал-соціалістів Альфред Розенберг у своїй книжці «Головні засади німецької зовнішньої політики» (1927) обстоював ідею створення української самостійної держави як потенційного союзника Німеччини»⁷⁶. На ділі Розенберг у своїй книжці «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» (отже, не «засади») писав: «Властиво, заснування Російської держави виходить з Києва... (і) здається, начебто протягом якогось часу, з яким ми в практичній політиці повинні рахуватися, буде ставати фактом створення південної держави, тобто незалежної України (може в якомусь вільному державному зв'язку з Москвою)»⁷⁷. Розенберг говорив про ринок збуту для німецького виробництва. На його думку, німецькі політики повинні знайти шлях, щоб підтримати українську національну революцію проти большевицької Москви з метою «створити обставини для того, щоб гарантувати для Німеччини простір, волю і хліб»⁷⁸. Отже, про яку самостійну Україну писав Розенберг?

Після приходу Гітлера до влади, райхсканцелярія (канцелярія Гітлера) отримала 16 травня 1933 р. нотатку, що «такий собі» Ріко Ярій намагається отримати підтримку націонал-соціалістичної партії (в особі фон Леерса⁷⁹) у змаганні за місце в керівництві Українського Наукового Інституту в Берліні. Далі в нотатці сказано: «Пан Ярій людина з поганою репутацією, невідомого походження, про якого відомо, що він діяв у службі інформації (розвідки) Райхсвермістерства (міністерства армії) в справах України. Поза тим він є видавцем *Europäische Korrespondenz*, якого тенденційний зміст не покривається з думкою української громади в Берліні». У цій справі інтервенював «генерал Скоропадський» (тобто Павло Скоропадський, кол. гетьман України, під чий впливом стояв Інститут) з проханням вплинути на фон Леерса, щоб він не підтримував Р. Ярого⁸⁰.

⁷⁶ Ярослав Грицак, Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття, Київ, 1996, С. 200.

⁷⁷ Alfred Rosenberg, Der Zukunftsweg einer deutscher Aussenpolitik, M nchen, 1927, S. 97.

⁷⁸ 75 Ibid., S. 98.

⁷⁹ Чи дійсно фон Леерс (von Leers) був офіційним представником бюро зовнішніх справ гітлерівської партії (АПА), як це говорить нотатка в справі інтервенції П. Скоропадського, не відомо. Ігор Каменецький в це вірить (Ігор Каменецький, Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами, в «Свєген Коновалець та його доба», Мюнхен, 1974, С. 867). Але він не бере до уваги, що справжнім представником цього бюро завжди був Георг Лйббрандт, шеф управління «Схід» в АПА, який постійно був категорично проти ОУН і розпрацьовував відповідну документацію в цій справі для певних німецьких урядових інстанцій.

⁸⁰ BA R 43 II/155, f. 155.

⁷³ П. Мірчук, Нарис історії ОУН, поп. цит., С. 498-499

⁷⁴ Лев Ребет, Світла і тіні ОУН, поп. цит., С. 67.

⁷⁵ AA Politische Beziehungen zwischen Polen und Ukraine. Bd. 9, Preussische Minister des Innern, II 1602.

Ріко Ярій
з дружиною

Дійсно, 9 травня 1933 р. Р. Ярій пробував увійти до складу ради керівництва Українського Наукового Інституту в Берліні. У відповідь голова кураторії, генерал Гренер, загрозив, що подається до демісії. Кандидатуру Р. Ярого, яку підтримав представник міністерства культури, відкинули. Через демісію Гренера виникла криза, дехто навіть пропонував розв'язати Інститут.

Врешті 15 грудня 1933 р. зійшлися представники чотирьох німецьких інстанцій, від яких залежало існування Інституту (міністерство культури, міністерство за-

кордонних справ, військове міністерство і зовнішній відділ націонал-соціалістичної партії, АПА). Представником зовнішньо-політичного відділу партії був Георг Ляйббрандт, шеф управління «Схід» (Amt Osten), до якого належали східноєвропейські й українські справи. Представник військового міністерства боронив ОУН і Ярого. Але при тому піднесено питання, що жінка Р. Ярого єврейка. І Ляйббрандт нотує: «Запримічувалось, що ці панове з військового міністерства опинилися в оборонній позиції. Після того, як перебрання Інституту Ярім від групи гетьмана (з допомогою д-ра фон Леєрса) в користь ОУН в травні не вдалося⁸¹, було запропоновано, що краще Інститут взагалі розв'язати... Я стримався в дискусії... Зрештою, зовнішньо-політичний відділ партії резервує собі остаточну позицію...»⁸².

Треба підкреслити, що нацистська партія ставилася з недовірою до особи Р. Ярого не тому, що його підозрювали у якійсь «агентурній» роботі, а тому, що він був представником ОУН, та ще й в додатку його дружина була єврейка! Для нацистів це було неприпустиме. Крім цього, Георг Ляйббрандт в роках 1934-1941 постійно перестерігав німецькі чинники, включно з гестапо, перед ОУН, виготовляючи відповідні матеріали на основі протинімецьких статей, котрі з'являлися в націоналістичних публікаціях.

У Берліні перебувала група українських студентів, членів ОУН. Між архівними матеріалами названого вгорі відділу партії

є актова нотатка з 13 жовтня 1936 р. про те, що студент Володимир Стахів намагався (через Мюнхен) нав'язати контакт з націонал-соціалістичною партією (мабуть, у студентських справах). Відповідь департаменту Схід партії була: «Я настійно поручив поводитися із Стахівом обережно або затягувати справу, бо він намагається обхідними шляхами добитися того, чого не добився тут безпосередньо»⁸³. Гітлерівська партія не бажала бути в контакті з українськими націоналістами.

На початку 1938 р., німці вирішили створити в Берліні Українську установу довіри (Ukrainische Vertrauensstelle). Виникла проблема кандидата на керівника цієї установи і нацистська партія поробила заходи, щоб її керівником не став якийсь член ОУН. Знаючи, що «група Коновальця» діє за кулісами з метою опанувати керівництво організованої установи, зовнішній відділ партії приготував з цього приводу меморандум у справі ОУН. Документ датований 21 лютого 1938 року. В ньому Ляйббрандт з'ясував позицію партії в питанні ОУН у наступний спосіб:

*«Характеристичним для цієї групи є передусім факт, що в час Ваймарської Республіки, з її політикою Рапалльського договору з Москвою, Коновалець підтримував далекоїдучі контакти з певними інстанціями і колами в Берліні, але, хоча націонал-соціалізм створив деякі можливості для зближення між українством і німцями, він виїхав з Німеччини вже на другому році Третього Райху і підняв між українцями явну протинімецьку агітацію». Причиною у цьому стала зміна політики Німеччини щодо Польщі. Таким чином «група Коновальця приєдналася до фронту мерзотної пропаганди проти націонал-соціалістичного Райху»⁸⁴. У цьому ж документі цитується у перекладі на німецьку мову протинімецькі статті у наступних публікаціях під впливом ОУН: *Розбудова Нації*, Прага, № 5-6, 1934; № 7-8, 1934; *Свобода*, Нью-Йорк, № 176, липень 1934; *Українське Слово*, Париж, № 221-222, 25 липня 1937. І в заключенні сказано: «Ставлячи собі питання щодо причин такої позиції треба мати на увазі факт, що якась кількість близьких співпрацівників Коновальця мають за жінок єврейок»⁸⁵. Наприкінці документу дописано рукою прізвища цих співпрацівників: Ярій, Сціборський, ген. Капустянський.*

⁸¹ Тому твердження І. Каменецького, що «Ярій на короткий час перебрав Інститут» не відповідає правді (поп. цит. праця, С. 867).

⁸² Федеральний архів (ВА) Німеччини, Кобленц, Bundesarchiv, VA, NS 43/53 f. 367-369; R 43/II/155 f. 155.

⁸³ BA NS 43/2 f. 245.

⁸⁴ BA NS 43/41 f. 174-175.

⁸⁵ Там же, f. 177.

У цьому випадку в основному йшлося не допустити, щоб ОУН опанувала Установу довіри, яку німці запланували створити у Берліні.

Ставлення НСДАП (гітлерівської партії) до ОУН мало досліджене, але вже відомі численні факти говорять, що ОУН не була на утриманні німецької нацистської партії.

Однак є ще люди, які тримаються цієї ідеї, поширюваної Москвою⁸⁶. Проте нічого дивного, що аґент П. Судоплатов уважав за конечне давати «підтвердження» офіційній тезі Москви.

Вигадки Судоплатова про Берлін

Щодо цілей ОУН, Судоплатов висловлює офіційну тезу Москви, мовляв, метою Коновальця було поставити на ноги адміністративні мережі (в Україні), спроможні управляти певними районами України в найближчому часі, коли ці райони «будуть звільнені з-під радянської опіки українськими націоналістами, союзниками німців. Мені сказали, що він уже мав в своєму розпорядженні дві бригади, разом приблизно дві тисячі чоловіків, які мали б стати поліційною силою і які знаходилися в Галичині (західній частині України), що була в той час під Польщею, та в Німеччині»⁸⁷.

До цієї пропаґандивної суміші (люди з ПУН могли говорити хіба про мережу членів ОУН) Судоплатов додає ще і те, що, мовляв, їх (Москву) турбувало, що організація Коновальця мала пов'язання з «терористичними групами», і мала домовлення з «хорватськими націоналістами, щоб організувати атентат на югославського короля Александра I і французького міністра закордонних справ Луї Барту»⁸⁸. Це припущення не знаходить підтвердження в жодних архівах.

Атентат на польського міністра Б. Перацького у Варшаві (15.6.1934) Судоплатов пояснює в той спосіб, що його, ніби, зроблено проти волі Коновальця, бо Бандера хотів опанувати організацію, а німці, після атентату, з люті «видали» Бандеру і його прихильників полякам. Це, звичайно, нісенітниця: Бандеру й інших членів ОУН арештували поляки в Західній Україні. В Німеччині німці арешту-

вали і видали полякам лише Миколу Лебеда. Судоплатов вигидає також і те, що, мовляв, у наслідок Варшавського процесу (18.11.1935-13.1.1936) смертну кару Бандери поляки замінили на досмертне ув'язнення під тиском німців, як також і те, що Коновалець отримував гроші від німців.

Сеник-Грибівський стверджував, що Судоплатов у Берліні став одразу «величиною». Це потверджує Судоплатов. Він пише: «Я поведився як вищий, сповнений певності у відношенні до моїх колег з нацистської партійної школи, бо я представляв керівника їхньої секретної мережі в Україні, тоді як вони були лише бідні емігранти, що жили на рахунок німців. На їхні пропозиції я мав право ставити вето, бо я заступав директиви мого «дядька» (вуйка) Лебеда, керівника Організації. Якщо мені щось не подобалося, я міг заявити: «Вуйко не велел» (так також у французькому тексті).

Дальше він переходить до іншої неправди. Він каже, що в такий спосіб він міг вийти з скрутного положення, коли йому запропонували (хто?) зустріч з Лягаузенем з абверу (військової розвідки і контррозвідки).

Пишучи свої спомини Судоплатов не знав, що до «Аншлюсу», тобто до прилучення Австрії до Німецького Райху (13 березня 1938 р.), австрієць Ервін Лягаузен служив у австрійській розвідці і займався справами Чехо-Словаччини й Угорщини. Адмірал Канаріс, шеф абвери, взяв Лягаузена до його служби щойно у січні 1939 р. Отже, у 1935 р. ніхто йому не міг пропонувати зустрітися з Лягаузенем. Але пропаганда Москви говорила багато про Лягаузена після Другої світової війни як про офіцера абверу, що мав до діла з ОУН, очевидно, не з Коновальцем, який уже не жив, а – з полк. А. Мельником.

Судоплатов розказує одну пригоду у Берліні, яка виглядає зовсім правдоподібною. Одного разу, коли він йшов з полк. Коновальцем вулицею міста, вуличний фотограф, на його думку «за намовою українців», сфотографував їх обох разом і передав фото Коновальцеві. «Це був нахабний вчинок», каже Судоплатов.

Степан Бандера

⁸⁶ І Каменецький каже, що «контакти між ОУН і Бюром зовнішніх справ НСДАП також продовжувалися», але не дає доказів, хіба лише посилається на джерело нім. федерального архіву R 43 II/1500, не цитуючи його (цит. праця, С. 866). Однак це джерело стосується документів райканцелярії, а не партії. І Каменецький чомусь не цитує жодного документа з архіву партії, де є докази, що її зовнішній відділ постійно був проти ОУН.

⁸⁷ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 42.

⁸⁸ Обидві особи згинували під час атентату хорватських націоналістів 9 жовтня 1934 р.

Він подумав, що фото було зроблене для того, щоб мати його для ідентифікації його особи й евентуально його переслідувати. Судоплатов запротестував, але Коновалець його заспокоїв, що нічого злого в цьому нема. Судоплатов додає, що його побоювання справдилося, бо в 1940-их роках Смерш арештував двох підпільників у Західній Україні. Один з них мав при собі фото, зроблене в Берліні. Арештований пояснив, що їм було сказано, що коли б вони побачили людину, яка була на фото, мають її ліквідувати⁸⁹.

Судоплатов признається, що в Берліні він і його співтовариші українці жили скромно: *«Українська громада була дуже бідною і не було мови дозволити собі на якусь розкіш. Нерідко треба було брати з собою куски цукру, коли вас хтось запросив на чай. Українці, яких я зустрічав, – це були сини греко-католицьких священників або дрібні муніципальні бюрократи, які у комічний спосіб вірили, що зможуть фінансувати організацію завдяки доходам фабрики пасти для взуття, яку мали їхні родичі у Польщі. Вони не розуміли, що хіба тотальна війна Німеччини проти Польщі і Радянського Союзу могла допомогти їхній справі. Ми всі чекали початку війни»*⁹⁰.

Далі Судоплатов знову переходить до пропаганди. Він каже, що врешті Коновалець почав його оцінювати і на початку 1936 р., їдучи *«на інспекцію своїх еміграційних прихильників у Парижі і Відні»*, взяв його з собою. *«В Парижі ми замешкали у прекрасному готелі, бо Коновалець отримав гроші від німців і грав роль шефа потужної організації»*⁹¹.

Про те, що дійсність була зовсім іншою говорять не лише свідчення членів ПУН і самого Коновальця, а й один із листів Судоплатова до Коновальця, який ми цитуємо в розділі «Листи Судоплатова до Коновальця».

Згідно зі спогадами Судоплатова, його Центр у Москві вирішив, що в Берліні він буде без найменшого контакту з резидентом Москви (керівником шпигунської мережі в країні) чи з секретними агентами, тобто буде вимушений покладатися тільки на себе⁹².

Судоплатов у Відні

З Берліну ПУН вислав Судоплатова до Відня, до Романа Сушка, *«на дуже скромні харчі»*. Там Судоплатов, між іншим, познай-

омився з Ольжичем. Їздив туди також Я. Барановський. О. Сенік пише, що одного разу Барановський сперечався з Судоплатовим про те, наскільки Сталін зрадив засади всесвітньої революції, але Судоплатов гаряче обороняв *«батька народів»*. Сенік бачив Судоплатова востаннє перед його від'їздом до Парижу. Судоплатов сам попросив, щоб туди поїхати, і полк. Є. Коновалець на це погодився.

Теж і О. Ольжич залишив свідчення про його перебування у Відні. Він каже, що десь у травні 1936 р. його викликав до Відня Яр. Барановський на побачення з полк. Є. Коновальцем. Полковник його поінформував, що у Відні є людина зі Східних Земель, і він хоче, щоб Ольжич з ним поговорив. За твердженням Є. Онацького Ольжич тоді був *«референтом культурних справ»* у ПУН. Ольжич пише: *«До ресторації, де ми пішли обідати, приведено за якийсь час молодого чоловіка. Був це шатен, середнього росту, з подовгастим, правильним обличчям. Говорив він із деякою московською інтонацією, як говорять, наприклад, спікери київського радіо. Імена, якими називано його пізніше – Норберт, Вельмуд і Михайло. Як я чув, мав він бути цікавий на побачення зі мною»*⁹³.

О. Ольжич мав окремо розмову з ним після обіду. Він підкреслює, що відчув у Судоплатова *«певне презирство до німців»*. Коли О. Ольжич заторкнув тему прямої акції в СРСР, Судоплатов її *«поборював, кажучи, що в тих умовах вона нічого не говорила б. Мовляв, забивають багато малих людей, це – звичайне явище»*. Наступного дня він відмовився дискутувати на тему, як вести працю в СРСР в галузі культури, виховання. Під час іншої зустрічі боронив до деякої міри колективні господарства, мовляв, вони закривали політично селянство, полегшили і сприятимуть *«нашій роботі»* серед нього. Іншим разом передав О. Ольжичеві адреси установ і бібліотек, на які треба висилати націоналістичні публікації, що їх евентуально могли б використати *«наші люди»*.

Судоплатов знав правдиве прізвище Ольжича. Ольжич додає, що від того часу *«урвалися всі листи, які я або мої батьки діставали від нашої рідні з СРСР»*.

Олександр Ольжич

⁹³ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, С. 247.

⁸⁹ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 43-44.

⁹⁰ Ibid., p. 44.

⁹¹ Ibid., p. 45.

⁹² Ibid., p. 44.

Ярослав Барановський

Я. Барановський твердить у своєму свідченні, що Судоплатов приїхав до Відня «на переломі лютря-березня 1936 року». З ним його познайомив О. Сенік. Він бачився з Судоплатовим кілька разів в товаристві полковника, Сеніка, Сушка, Мері (Чемеринська, мабуть дружина Я. Барановського) та Ольжича, а також мав з ним розмову в двійку. Він завважив у Судоплатова змінливість поглядів, видно було, що не говорить від серця. Його погляд щодо Судоплатова поділяв Сенік, кажучи, що Судоплатов часто вперто

обороняє не свій погляд, і тим так вражає, що «видається навіть підозрілим».

Від себе Я. Барановський додає: «На основі спостережень, одначе, у мене не було так далеко йдучого підозріння, щоб мав я основу посуджувати Вельмуда [Судоплатова] в злих намірах. Все ж таки, коли я бачив, що вождь у двійку з Вельмудом ходить на проводи, і то вечорами, то кількакратно робив я йому зауваги, що засадничо недопустимо так робити, бо замало знаємо того чоловіка. Вождь твердив, що мусить його пізнати і для того навіть сам-насам про різні справи говорити». Вкінці Я. Барановський зазначає: «На кожен випадок, ми всі були позитивно заскочені рівнем його поглядів, зокрема, коли він твердив, що назагал там уся молодь думає націоналістичними категоріями. В травні Вельмуд поїхав до Парижу, де мав бути деякий час».⁹⁴

Теж і Р. Сушко написав своє свідчення про Судоплатова у Відні. Він твердить, що на доручення полк. Є. Коновальця, передав йому Судоплатова «напровесні 1936 р.» М. Селешко або О. Сенік, підкреслюючи, що він відповідає за його безпеку. Його попередили, що Судоплатов знає його правдиве прізвище. Судоплатов мешкав у нього, харчувався в хаті. Було передбачено, що він залишиться коротко, а з цього «вийшло з пару місяців спільного життя». Спочатку проходи були спільні, потім Судоплатов проходжувався сам, відтак вимагав перебування на свіжому повітрі. Сушко показав йому, де це можна робити за містом, куди він їздив сам один. Розмови йшли на ідеологічні й політичні теми.

⁹⁴ Там же, С. 249-250.

Судоплатов спочатку був задоволений перебуванням у Сушка, але був постійно неспокійний і нервовий «із-за непевності його нелегального перебування». Потім ставив вимоги щодо харчування, вимагав більше грошей на харчування поза хатою. Не курив і не пив, хіба мало й опановано в товаристві. Роман Сушко далі пише: «Я був насторожений до нього, але не більше, як до рядового члена Організації, молодого віком і новиком в нашій роботі. Увесь час побуту у Відні він вів себе так, що я не мав причини мати недовір'я до його особи, ні щодо його особистого життя, ні як члена Організації». На цьому місці Є. Онацький від себе додав в долинні тексту замітку, що «коли Норберт-Павло став членом Організації, про те немає даних»⁹⁵. Назагал Р. Сушко мав з Судоплатова позитивне враження.

У своїх споминах Судоплатов каже, що під час перебування у Відні, наперед визначеному місці він мав зустріч з майором П. Зарубіним з Москви. Цьому визначному шпигуну він розказав про діяльність Коновальця⁹⁶.

Судоплатов у Парижі

Судоплатов рішився поїхати з Відня до Парижу. Але в Парижі ніхто не хотів ним заопікуватися. Інж. В. Мартинець, який жив під Парижем із Сціборським, категорично відмовився. Тоді полк. Є. Коновалець звернувся до О. Бойкова, мовляв, «хлопець хоче поглянути на Париж, і коли ми від людей вимагаємо такої важкої праці, то не можемо їм відмовити приємного моменту». О. Сенік почав відраджувати Судоплатова їхати до Парижу, «але той наполягав».

Врешті Судоплатов таки поїхав до Парижу. Його зустрів О. Бойків, який йому знайшов кімнату в малому готелі «Перрер» (недалеко метро тої ж назви), в дільниці, де не було українців. Бойків не хотів, щоб українці його бачили з ним. Про перебування Судоплатова у Парижі маємо лише свідчення О. Бойківа. Він каже, що пер-

Олекса Бойків

⁹⁵ Там же, С. 250-251.

⁹⁶ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 47

ше, що Судоплатов хотів побачити в Парижі – це мур розстріляних членів Паризької комуни⁹⁷. Вдруге Бойків побачив Судоплатова тиждень пізніше. Він здивувався, що на сорочці Судоплатова були сліди *«жіночих нафарбованих уст»*. Очевидно, Бойків не міг знати, що Судоплатов секретно зустрів у Парижі зв'язкову з «Центру» – свою дружину. Також перед Бойковим Судоплатов вихваляв індустріалізацію, колективізацію. Якось йому вихопилося, що офіційну рядянську публікацію французькою мовою *Nouvelles de Moscou* він бачив у Москві. *«Як український революціонер мав змогу бачити такий журнал, та ще й у Москві!»*, зазначає в своєму повідомленні О. Бойків.

Тиждень пізніше до Парижа приїхав полк. Є. Коновалець. Як раніше інші особи, Бойків висловив йому свої сумніви й підозри щодо «Павлуся» Судоплатова. Але полковник відповів, що треба багато часу, щоб перевиховати таких людей. Зустріч Є. Коновальця з Судоплатовим відбулася в присутності Бойкова. Полковник запитався, коли він думає повернутися «туди». Судоплатов відповів – за тиждень, але перед тим хоче поїхати до Берліна. Судоплатов залишився в каварні, а полковник і Бойків поїхали на зустріч з В. Мартинцем. Наступного дня Є. Коновалець зустрічався з М. Сціборським і ген. М. Капустянським, не говорячи нічого про перебування «Вельмуда» (Судоплатова) в Парижі. О. Бойків підкреслює, що того ж дня ввечері полк. Є. Коновалець від'їхав⁹⁸.

У своїх споминах Судоплатов пише, що Париж йому дуже сподобався. Але і тут він уживає неправди. Він пише, що в Парижі він мешкав у готелі, чи навіть у кількох готелях, разом з Коновальцем. А що в той час у Парижі був загальний страйк, метро і всі ресторани були зачинені, то з Коновальцем вони поїхали *«дорогою»* таксівоюкю обідати до Версалю. Люди, які не раз переживали загальні страйки в Парижі, знають, що тоді все одно ресторани працюють. Але Судоплатов, як виходить, хотів за всяку ціну показати, що Коновалець витрачав «німецькі» гроші.

Дальше Судоплатов пише: *«Люди з Центру [в Москві] знали, що Коновалець і я будемо три місяці в Парижі. Вони скористали з цієї нагоди і zorganizували зустріч із зв'язковим агентом»*. Тому інструкції, які він отримав з Москви, говорили про евентуальну

зустріч у Парижі, як також у Відні. У Парижі він мав два рази на тиждень бути на розі площі Кліші і бульвару Кліші, між 5 і 6 год. вечора. Йому сказали, що агент буде йому відомий. Коли він прийшов на місце зустрічі перший раз, він побачив там свою дружину, елегантно вдягнену, яка сиділа на терасі кафе. Вони пішли до її *«дешевого»* готелю, там він її поінформував про ситуацію *«української еміграції і значну допомогу, яку їй давали німці»*. Говорив їй також про *«пов'язу конфліктів всередині української організації»*.

П. Судоплатов
з дружиною

Крім цього, він їй сказав, що Коновалець і він мають поїхати до Відня і при цій нагоді він просив її не бути на зустрічі, яка мала відбутися біля замку Шенбрунн⁹⁹.

У дійсності, Судоплатов приїхав до Парижу з Відня і до Відня не повернувся.

Судоплатов пише, що з Коновальцем вони відвідали могилу Симона Петлюри. Там він зіграв ролу великого шанувальника Петлюри, і взяв з собою грудку землі з могили, щоб її завезти в Україну і там посадити дерево на пошану Петлюри. Коновалець, ніби, був тим зворушений, його обняв і поцілував. Відтоді він ще більше мав довір'я до Судоплатова¹⁰⁰.

Далі він твердить, що Коновалець звирився йому, мовляв, підозрює Грибівського (О. Сеника), у співпраці з чехо-словацькою контррозвідкою. Ця справа мала бути пов'язана з якимсь Іваном Камінським, агентом Москви і колегою Судоплатова, але про Камінського нам не вдалося поки що нічого знайти в українських джерелах.

Зате цікавим є твердження Судоплатова про те, що він їздив два рази з Берліна до Парижу, щоб зустріти керівників українського уряду в екзилі. Робив це без відома Коновальця, який *«не брав пов'язно»* цих людей¹⁰¹.

⁹⁷ Теж і після Другої світової війни більшовицька партія вимагала від своїх членів, які їхали до Франції, обов'язково відвідати мур розстріляних «комунарів» у Парижі.

⁹⁸ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, поп. цит., С. 254-258.

⁹⁹ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 46.

¹⁰⁰ Ibid. p. 46-47.

¹⁰¹ Ibid., p. 47-48.

Судоплатов знову в Берліні перед поворотом до СРСР

В дорозі з Парижа до Берліну, Судоплатов зупинився в Льежі, щоб зустріти Андрієвського. З Бельгії він поїхав до Берліну, де на нього чекав Селешко, але приїхав іншим поїздом (через затримку у Бельгії) і сам поїхав до Українського Бюро, оселився на квартирі разом з Полуведьком, який також приїхав до Берліну.

Згідно зі свідченням Селешка, Судоплатов мав тоді у Берліні, як і попереднього разу, «повну свободу рухів і шлявся без контролю по місті». Одночасно він сам, або в товаристві різних людей, мав «довгі балачки з полк. Є. К.[оновальцем]. Казав мені Полуведько, що обговорюються плани праці на СУЗ. Мене до тих балачок не допускали». Під час одної зустрічі Селешка з полк. Є. Коновальцем, полковник йому сказав, що Полуведько говорив, що Павлові не вірити, додаючи: «але то нічого не значить, бо за Павла ручиться Найденко [Хом'як], старий Січовий Стрілець, якого знають Січові Стрільці. Я спитав тоді, хто знає Найденка, а полковник відповів, що полк. Роман Сушко, здається, його знає»¹⁰².

На самому початку перебування Хом'яка в Бельгії під опікою Дм. Андрієвського, на його запитання, чи знає він Хом'яка, полк. Р. Сушко відповів листовно, що «Хом'як знаний йому, як порядна людина. Але був в Січових Стрільцях і інший Хом'як, якого порядною людиною не можна б назвати».¹⁰³

Про перебування Судоплатова в Берліні говорить теж і Р. Сушко. Він каже, що зустрів його удруге в липні 1936 р. в Берліні, куди він приїхав, отримавши від Є. Коновальця завдання їхати з Судоплатовим і Полуведьком до Фінляндії і там перепроводити Судоплатова через кордон до СРСР. У цій справі він мав зустрічі з Судоплатовим у присутності Коновальця, деколи в присутності Полуведька, деколи вдвійку. Його вразило, що Судоплатов «став надто за «панібрата» з полк. Є.К.[оновальцем], і надто змудрів, став дозволяти собі на критичні завваги відносно руху, дістав уже був від когось (казав мені, що від берлінської групи – Иртен [Габрусевич], Новий [Кордюк], Оршан [Чемеринський]) ідею проблеми «старі й молоді» в ОУН, в суперлятивах говорив про Ярого...»

Але в Судоплатова, каже Сушко, появилися «забаганки», купував непотрібні і непрактичні забавки, дрібнички, які його розконспіровували щодо місця набуття їх. Сушко звернув увагу

Коновальцеві, що Судоплатов, побувавши в Європі, «став не той, що ми його знали». Коновалець йому відповів, що його завданням буде «направити в дорозі скривлення» Судоплатова і за всяку ціну його переправити до СРСР.

Р. Сушко зазначає, що в той час Коновалець «був загально й у надто схвильованому настрої через берлінські внутрішні справи».

Сушко пише, що про завдання Судоплатова йому ніхто нічого не говорив. Він мав його перепроводити «туди» і це все. У Гельсінках він жив у Полуведька, а Судоплатов жив окремо. Тому, що Полуведько не виявляв здібностей щодо переправи через прикордонні болота, Сушко у 1938 р. почав сумніватися, чи він взагалі цією дорогою дістався до Гельсінки, чи перейшов кордон при допомозі радянських прикордонників. Сушко каже, що перебуваючи з Судоплатовим три тижні в липні, він переконався, що Судоплатов «пройдисвіт». Про це він написав полковникові і у відповідь отримав неприємні листи.

Сушко однак стверджує, що його сумніви відносно Судоплатова «не походили з підозріння в зраді, але тільки в недолужності до підприємства». Також Полуведько остерігав його перед Судоплатовим, до якого не мав довіри, але не міг нічого конкретного сказати. Сушко, виконуючи директиву полковника, запровадив Судоплатова до «Болотівки» (болотяний прикордонний район у Фінляндії) і дуже здивувався, що Судоплатов попав в руки фінляндських прикордонників. Він дійшов до переконання, що перестрашились небезпек, в останній хвилині переходу на радянський бік, Судоплатов волів повернутися назад і віддав себе добровільно в руки фінляндським прикордонникам.

Відчуваючи обурення і підозріння Сушка і Полуведька, Судоплатов раптом дуже змінився, зникла в нього бундючність, «став скромним і слухняним, аж диво».

Сушко, побачивши його зміну (після виходу з тюрми), йому простив його трусливість і все інше. Вони виїхали з Фінляндії до Естонії, там Сушко жив з Судоплатовим в одній кімнаті більше як два тижні. В порозумінні з Коновальцем він допоміг Судоплатову отримати документи на в'їзд до СРСР.¹⁰⁴

Судоплатов потверджує ці свої «пригоди». Він каже, що отримав через Фінляндію від «вуйка» Лебеда, тобто Хом'яка, інструкції, що має повернутися в Україну та що йому пропонують пост ради-

¹⁰² Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, поп. цит., С. 263.

¹⁰³ Там же, С. 219.

¹⁰⁴ Там же, С. 265-266.

ста на радянському вантажному кораблі «Шилка», а це полегшить йому бути постійним зв'язковим між Україною і націоналістичною організацією за кордоном. Коновалець погодився з цією ідеєю і його поворотом до Союзу.

Судоплатов пише, що на доручення Коновальця його відпровадив до фінсько-радянського кордону Роман Сушко, «*один із провідників Української Військової Організації*». Але його затримали фінляндські «митники», арештували і ув'язнили в Гельсінках. Його допитували один місяць. Він їм заявив, що його, українського націоналіста, висилає в Україну його організація.

Тим часом Зоя Рибкіна вже була повідомила Москву («Центр»), що Судоплатов переходить кордон. Коли ж він не появився на радянському боці, всі налякалися, на кордон приїхали Зубов і Шпігельглас. Його жінка Емма так переживала, що «*схудла на п'ятнадцять кілограмів*»¹⁰⁵. Всі думали, що його зліквідував Сушко.

Три тижні пізніше фінляндська поліція (він додає, в супроводі агентів абвери) сконтактувала Полуведька, офіційного представника української громади в Гельсінкі, в його справі. Його передали Полуведькові, який поїхав з ним до Таллінна. В Таллінні йому дали фальшивий литовський паспорт на який він отримав у радянському консульстві туристичну візу до Ленінграду¹⁰⁶. Насправді до Таллінна його завіз Р. Сушко і він, у порозумінні з Коновальцем, отримав для нього потрібні документи для переїзду кордону.

Резюме «маршруту» Судоплатова по Європі

Треба мати на увазі, що усі цитовані нами свідчення членів ПУН про Хом'яка, Судоплатова і Полуведька були написані декілька місяців після вбивства полк. Є. Коновальця, точніше – в часі від лютого до червня 1939 року. Були вони написані мабуть тому, що хтось у ПУН намагався перевести слідство в справі вбивства голови ПУН. Згідно з О. Ольжичем виходило б, що таке слідство дійсно було переведене¹⁰⁷. Якщо так, то документи слідства не були доступні дослідникам. А якщо слідство закінчилося лише зібранням свідчень членів ПУН, то можна думати, що воно було переведене недбало. Мало хто подавав точні дати. Крім цього, можна припускати, що кожний з членів ПУН намагався представити

себе в якнайкращому світлі і, виходить, майже кожний радив Є. Коновальцеві бути обережним. Подекуди мається враження, що була тенденція якнайбільше підкреслити необережність самого полк. Євгена Коновальця.

Все ж таки у цій справі точні дати мають першорядне значення. На основі українських джерел (свідчень і листів), можна накреслити приблизний маршрут Павла Судоплатова:

– від 15 липня 1935 до 22 січня 1936 він перебував у Гельсінках;

– від кінця січня до початку квітня 1936 – у Берліні;

– від початку квітня до половини червня 1936 – у Відні;

– від половини червня до біля 5 липня 1936 – у Парижі;

– від 7 до 12 липня 1936 – в Берліні;

– від 15 до 24 липня 1936 – в Гельсінках;

– 24 липня 1936 Судоплатов пробував повернутися до СРСР, його ввіймали на кордоні фінляндські прикордонники (або він сам здався) і заарештували;

– 10 серпня 1936 Судоплатова звільнили з тюрми;

– біля 15 серпня 1936 Сушко перевіз Судоплатова до Естонії.

У листі до Є. Коновальця з 28 серпня 1936 р. Судоплатов писав, що «*минуло два тижні, як мене звільнено з арешту*». Роман Сушко мусів перевезти його до Естонії, там жив з ним в готелі понад два тижні і 5 вересня 1936 р. Судоплатов від'їхав через Тарту до СРСР поїздом.

У своїх статтях «Шляхом на Роттердам» Є. Онацький опублікував не лише свідчення членів ПУН, а й листи, хоч не у формі повних документів, а всередині свого тексту, як уривки. Щодо листів, він писав, що «*збереглося деяке листування Норберта [Судоплатова], головно з полк. Є. Коновальцем та полк. Романа Сушко*»¹⁰⁸.

Він цитує такі листи:

1. Лист Судоплатова до Коновальця з 7 липня 1936 р.

2. Лист Коновальця до Судоплатова з 11 липня 1936

3. Відповідь Судоплатова з 17 липня 1936 р.

4. Лист Коновальця до Судоплатова з 17 липня 1936 р. Але Є. Онацький чомусь подає помилкову дату цього листа. Він пише: «*Перед від'їздом Норберта [Судоплатова] до Парижу полк. Є. Коновалець йому писав: «17 лютого 1936 р...»* В лютому Судоплатов

¹⁰⁵ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 48; в російському виданні про Емму не згадується (С. 34).

¹⁰⁶ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 48-49.

¹⁰⁷ П. Мірчук, Нарис історії ОУН, поп. цит., С. 532.

¹⁰⁸ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, поп. цит., С. 251.

був у Берліні і не збирався їхати до Парижу. Із тексту цього листа виходить, що він був написаний 17 липня (а не лютого) 1936 р., і спрямований Судоплатову до Гельсінкі; на нього виразно відповідає Судоплатов з Гельсінко у листі з 23 липня, день перед його спробою перейти кордон, про що є мова в його листі;

5. Лист Коновальця до Судоплатова з 20 липня 1936 р.;
6. Лист Судоплатова до Коновальця з 23 липня 1936 р.;
7. Лист Судоплатова до Коновальця з 22 серпня 1936 р.;
8. Лист Судоплатова до Коновальця з 28 серпня 1936 р.;
9. Лист Судоплатова до Сушка з 4 вересня 1936 р.;
10. Коротка записка Судоплатова до Полуведька з 4 вересня 1936.

Опубліковані Є. Онацьким свідчення і листи поки що єдині й основні українські джерельні матеріали до цієї справи. Вони уточнюють і допомагають розуміти спомини Павла Судоплатова, які в загальних рисах покриваються. Спомини агента КГБ мають безперечно велике значення для дослідження заходів Москви з метою поборювати Український визвольний рух.

Листи Судоплатова до Коновальця

Перший лист Судоплатова (Вельмуда) до полк. Є Коновальця, що його цитує Є. Онацький, датований 7 липня 1936 р. Судоплатов дякує Коновальцеві за листівку з 4-го липня, яку отримав «вже на самому двірці» (коли від'їжджав з Парижу). Каже, що «нарешті дістався до Берліну». Ним опікується Р. Сушко. У Парижі (в Бойкова) «розпрощався зо всіма» (Є. Онацький дивується – з ким це могло бути). Написав до Дм. Андрієвського, щоб повернув йому його радянські документи (в дійсності, О. Бойків вислав Андрієвському телеграму, і Андрієвський зустрів дуже коротко Судоплатова у Льежі, як той їхав до Берліну).

Дальше Судоплатов пише, що мав нагоду познайомитися з працею Сціборського «Земельне питання». Свої зауваження надіслав він Яр. Барановському. Уважає, що там є «помилки політичного порядку, невірне навіслювання історичних фактів та інше». Земельне питання, на його думку, є в складі комплексу питань і так його треба розглядати. У Бойкова йому сказали, що його зауваженнями Сціборський буде ображений. Судоплатов вважає, що він висловлює свій погляд «незалежно від того, чи подобається це комусь, чи ні. Роблю це з тим більшою одвертістю, сміливістю, що

бачу навколо вас вірних, політично цілком зрілих, енергійних людей. Вони можуть і повинні дати багато більше, ніж дають».

У справі фінансових труднощів ОУН Судоплатов писав Коновальцеві: «Не журіться дуже, якщо не все складається під матеріальним оглядом так, як ви цього бажали... Але заздалегідь кажу: ми там у себе вийдемо, мусимо вийти з матеріальних криз швидше, ніж ви. Досить, якщо ви зумієте забезпечити потрібний мінімум для моєї мандрівки, забезпечити утримання й умови праці для мого наслідника...» Лист закінчується національним кличем «Слава Україні!».¹⁰⁹

Відповідаючи 11 липня, Є. Коновалець каже, що довшого листа напише «в понеділок», тобто 13 липня (11 липня була субота, але з тексту виходить, що Коновалець написав наступного листа щойно 17 липня), а тепер хоче тільки його запитатися, чи про справи, «про які ми (я і президент¹¹⁰ [Яр. Барановський] з вами балакали», він [Судоплатов] говорив кому-небудь у Берліні. «Річ у тому, що ви, приміром, мені самому були заявили, щоб згадали Ірт. [Габрусевичеві] про приїзд наслідника. Пояснювали мені тим, що, мовляв, Ірт. і так був би про це довідався. Розуміється, що це не страшно. Але я хочу ще від вас знати безпосередньо все, щоб, коли б щось вишло¹¹¹, бути зорієнтованим, хто й про що був поінформований...»¹¹²

На цього листа Судоплатов відповів 17 липня: «Зі справ, обговорених і переданих мені вами та Президентом [Яр. Барановським], нікому не переказував. Спроби навести розмови на організаційно-технічні моменти відхилив, сказавши, що всі потрібні питання й речі полагождені з вами та Президентом [Барановським]. Відхилив також настирливе домагання мого знайомства ще з якимось одним чоловіком, недавно прибулим із Берези. Виходив із тих міркувань, що не мав про нього вашої opinii, та що взагалі перед мандрівкою кожне нове знайомство – шкідливе. Усі розмови в Б.[Берліні] з відомими вам особами мали загальний дискусійний характер. Обговорювались питання перспективи руху, міжнародного положення, нашої пропаганди на чужині, «Земельне питання» Сц.[іборського], мої зауваги до них, мої враження з подорожі. Всі берлінці багато го-

¹⁰⁹ Там же, С. 259-260

¹¹⁰ П. Судоплатов називав Я. Барановського «президентом» тому, що він тоді був головою ЦВСУС-у.

¹¹¹ Є. Онацький тут подає своє пояснення: «Натяк на те, що вже тоді (1936-1937 рр.) почалась тенденція на розлам в ОУН».

¹¹² Там же, С. 260.

ворили зо мною на теми конгресу... Та ще один момент. Про нього Президентів [Барановському] відписав Іртен [Габрусевич] за моїм проханням. Президент [Барановський] надіслав мені в Б.[Берлін] через Іртена [Габрусевича] лист. В ньому містилися технічні речі. Лист цей був так заліплений, що той, хто скривав лист до Дій (? – Є. О.), міг цілком вільно ознайомитись зо змістом листа Пр-та [Барановського] до мене. Якщо припустити на хвилину, що Іртен [Габрусевич] міг бути цікавим, то треба числитись і з тим, що зміст листа до мене він знає...»¹¹³

17 липня полк. Є. Коновалець написав довгого листа Судоплатову: «Павлуся! Можливо, що перед вашим виїздом буду вам ще писати одного листа, але, незалежно від цього, вам уже в цьому листі ще раз з'ясовую все те, що перед нашим прощанням вважаю доцільним вам ще сказати.

Я не захоплююсь вами. Життя і досвід навчили мене ставитись до людей більш критично.... Все ж таки саме на прощання мушу вам сказати, що через зустрічі з вами я віддисквав, або, може, точніше кажучи, назад закріпив... віру. Коли серед тамошніх умовин життя й буття виростають такі, як ви, є доказ, що ми тільки мусимо виграти, але що перемога не за горами. Але все ж критичне наставлення потрібне, бо й у вас я доглянув багато дечого, що потребувало б коректив... (...) Через Вас не тільки я, але через мене й через усіх, що вас бачили й говорили з вами, весь наш актив закріпив себе у вірі, що там, у вас, у цьому найважливішому секторі нашої дійсності, люди живуть, борються, стремлять до тієї самої цілі. Через зустрічі з вами в кожному з нас почуття Соборності не тільки скріпилося, але ця зустріч дає імпульс до нових успіхів.

Це одначе тільки почин. Ваша роля буде історичною, коли ви це все, що бачили й чули, зумієте, як слід, не тільки передати, але так постаратися докласти зусиль, щоб все, нами обговорене було по змозі здійснюване, щоб наша організація створилася, розбудувалася й прийняла конкретні форми... Вважаю конечним ще раз на цьому місці підкреслити необхідність налагодження правильного функціонуючого зв'язку...

Першим етапом цього буде висилка сюди до нас зв'язкового, щодо якого я прошу передати кому слід від мене, що мусить то бути людина, яка стояла б інтелектуально на висоті цього завдання і була б здібна до всіх проблем зайняти становище, маючи на

всі проблеми вироблену свою думку, а при тому людина не наскрізь теоретична, але теж практична, з відповідним стажем праці в Організації й серед мас...

Я здаю собі з того справу, що більше – вважаю це зовсім природним явищем, що у нас є ще розходження на певні основні питання програмового й практичного характеру... Думаю, що з часом ще багато виясниться. Треба, одначе, Центру, тісі кузні, де б всі ті проблеми обговорювались, перетоплювались в один сильний, здібний до праці, до чину, до боротьби моноліт. Саме біля себе я хочу створити цей центр, про який впрочім я з вами балакав. Треба буде участі в ньому вашого повновартісного відпоручника.

Я вірю, що більше – я певний, що наше положення в скорому часі покращас. Будуть у нас куди кращі спроможності для акції, ніж досі, ніж те, що ви бачили. Вірю я теж, що обов'язково нам вдасться підготувати й скликати конгрес. Вас прошу передати кому слід, що такий конгрес буде мати успіх, взагалі буде рація його скликати, коли так при підготові його, як взагалі в ньому, тамошній терен візьме якнайактивнішу участь. Під підготовою я розумно, що там у вас повинна бути теж поділена праця, себто поодинокі люди повинні думати й працювати над тими проблемами, над якими, на вашу думку, повинен би Конгрес дискутувати й вирішити. Зокрема, проблема т.зв. приватної власності та земельне питання мусить там у вас бути основно обговорене, і в цьому напрямку прийняті рішення, що відповідали б тим тенденціям і потенціям, що тепер існують серед нашого народу. Взагалі, без вашого представництва я навіть конгресу не скликував би. Прошу тому по змозі нас скоро повідомити, чи приймаєтеся ви там за підготовку конгресу, як теж чи обіцяєте висилку ваших на нього представників.

Ще одно хочу завважити. Минулого року п.[ані] Б.[Барановська] багато балакала з п. Пр. (Пригодною? – Є.О. [тобто з Хом'яком]) про проблему зв'язку. Були навіть вирішені конкретні проекти. На ділі, досвід минулого року по сьогоднішній день виказав, що майже нічого з цього не було зроблено. Я нікого за це не виную. Можливо, що не було це можливим. Все ж таки не можу зрозуміти, щоб не було можливості дати відповідь на поставлені в листі до п. Пр. [Хом'яка] питання. Коли я це саме в листі до вас порушую, то роблю це тому, щоб ви, ще будучи серед нас, подумали, як тяжко нам що-небудь підпринімати чи приймати рішення, коли

¹¹³ Там же, С. 260-261

навіть найбільше примітивний зв'язок між нами не поладжений. Щастя, що Пр. [Хом'як] прислав листівку, що воно все гаразд, а то я не знаю, чи був би пустив вас в дорогу, коли б ця листівка не була наспіла.

Хотів би ще окремо вислати вам мої критичні зауваження відносно вашої особи, але спішуся, щоб надати цього листа.

Можливо, що ще буду вам писати перед вашим від'їздом. Здоровлю щиро»¹¹⁴

20 липня полк. Є. Коновалець написав останній лист до Судоплатова: «Друзе!¹¹⁵ Фінансова справа остаточно поладжена. Значить, у найближчих днях ви вже певно вибираєтесь в прогульку [в дорогу]. Жалко мені дуже, що теперішня, надзвичайно важка матеріальна скрута не дала мені можливості все краще zorganizувати. Вірю, що в скорому часі в нас покращає. Прошу вас тому докласти зусиль, щоб ваш наслідник по змозі скоро приїхав.

Маю я крім того ще багато різних турбот, але мусимо все перебороти. Ваш лист отримав. За відомості вам дякую. П. докт. [Барановський?] не може вам цього дати, що вам додатково обіцяв. Значить, мусите задовольнитися тим, що маєте.

Кладу вам ще раз на серце те, що написав у попередньому листі.

Вибачте, що під час вашого перебування не все так склалося, як би цього бажалося. Можу вас запевнити, що ми за весь час вашого перебування трималися засади «Чим хата багата, тим рада».

Бажаю вам від щирого серця всіх благ, а, зокрема, щасливої дороги. До побачення на другий рік». (...)»¹¹⁶

Судоплатов у листі з 23 липня повідомляв Є. Коновальця, що обидва останні листи отримав майже одночасно, всі питання запам'ятав і доведе «їх до відома того, кому слід це знати». Інформував, що отримав на дорогу 500 радянських карбованців, 50 польських злотих та 500 фінських. Харч і виряд має. «Основна прогулька пішки [тобто перехід кордону] почнеться завтра о год. 8-ій ранку». Далше пише:

«Кілька слів про себе. Ви не захоплюєтесь мною. Від себе лише додам: добре робите. Не слід захоплюватися будь-ким, поки ми не

перемогли. Якби трапився такий гріх і ви захопились би мною, то тим самим багато втратили б в моїх очах.

Але мені цілком вистачає, вважаю свою місію за блискуче виконану після того, як прочитав у рядках вашого листа, що зустріч зо мною повернула вам щойно втрачену віру, що ця зустріч дає імпульси до нових чинів, до нових успіхів. Найбільш важним для мене є те, що я син свого народу, був тим, хто допоміг вам відзискати, як ви пишете, віру не тільки в те, що мусимо виграти, а й те, що перемога не за горами. Не страшить мене і ця остання перспектива. Я тепер знаю, ваш лист є тому доказ, що за рік побуту на чужині я не тільки зростав сам, а ще дав децю вам. Це для мене атестат, і він залишиться в моєму серці до кінця життя. Закінчую. Хоча саме тепер хотілось би вам ще оповісти, сказати. Мені все здається, що я слабо вас, не всебічно, інформував, не досить ясно висловлював свої погляди.

Сердечно дякую за опіку й увагу, якою ви мене оточили за останні місяці, відшукування засобів у ці такі скрутні часи для створення мені відповідних умов. Зустріч із вами постійно залишиться в моїй пам'яті.

До побачення. Бажаю вам усього найкращого. Міцно тисну руку. Слава Україні!»¹¹⁷

Судоплатов нагороджений у Москві

Судоплатов подає в своїх споминах, що його успішне перебування у Західній Європі спричинилося до піднесення його статусу в розвідницькому середовищі в Москві. Він точно позвітував про свою «місію» Слуцькому, в присутності Якова Серебрянського, директора відділу спеціальних завдань (і «мокрих справ») і Васильєва, молодого офіцера із секретаріату Сталіна. Про його «місію» поінформовано Сталіна та генерального секретаря КП(б)У С. Косіора та Г.І. Петровського.

Опісля він отримав орден «Червоного прапора» з рук М.І. Калініна. Цього самого дня орден отримав також В. Зарубін, який також «діяв» у цей час у Західній Європі.

Тим часом політично-психологічна боротьба проти українського націоналізму продовжувалась. В пресі постійно обвинувачувалось навіть комуністичних керівників в «українському націоналізмі».

Треба пригадати, що у київській газеті «Вісті», органі ВУЦВК,

¹¹⁴ Там же, С. 252-253.

¹¹⁵ Полк. Є. Коновалець деколи звертався в листах до Судоплатова «Дорогий Друзе!» або «Друзе!».

¹¹⁶ Там же, С. 261.

¹¹⁷ Там же, С. 261-262.

від 12 червня 1935 року поміщено довшу статтю проти українського націоналізму із нападом на вождя ОУН Євгена Коновальця, раніше керівника УВО, яка поширила свою діяльність в Радянській Україні. Коновальцеві приписувано, що він був на службі в гітлерівської Німеччини. Проти українського націоналізму виступив П. Постишев на засіданні Спільки письменників України, даючи огляд «шкідливої» діяльності націоналістів від 1928 р. в галузі літератури, шкільництва. До «українських націоналістів» зараховували Шумського, Скрипника та інших.

У газеті «Комуніст» від 5 грудня 1936 р. появилася стаття В. Броницького, скерована зокрема проти західноукраїнської партії ФНС (Фронт Національної Єдності) Палієва. У статті говориться також про УНДО і ОУН, як про аґентури польського і німецького «фашизму», тільки УНДО обороняє польські інтереси легально, а ОУН, якою керує Коновалець, проводить секретну терористичну діяльність проти радянської України, засилає шпигунів і диверсантів.¹¹⁸

Німецький генеральний консул у Києві у звітженні від 12 березня 1937 р. писав, що в Україні арештовано коло 6 000 осіб і стільки ж звільнено з праці. «Під час чистки переслідувано властиво лише дві групи: троцькістів і українських націоналістів».¹¹⁹

Німецький генеральний консул у Швеції інформував 14 січня 1938 р., що шведська преса пише багато про Україну. В статті «Польща і питання меншостей» говориться, що Німеччина хотіла б здобути Україну і ця преса часто пов'язує слово Україна з поняттям «німецька колонія». Російська газета «Красная Звезда» від 10 січня 1938 р. писала, що Німеччина ніколи не заперечувала, що хоче відірвати Україну від Росії.¹²⁰

Акція проти Коновальця

Ворожа українців пропаганда твердила, що Коновалець жив у Берліні і був пов'язаний з «фашистами» (тепер кажуть – з нацистами). Але Коновалець повністю покинув Берлін 2-го березня 1930 року, тобто далеко перед приходом до влади Гітлера і виїхав з родиною до Женеви, де був осілок Ліги Націй. Про свій переїзд до Женеви Є. Коновалець 20 березня 1930 року писав: «...мій переїзд був пля-

нований уже давно, і то з Німеччини до якоїсь неутральної країни, ще тоді, коли польська преса почала була проти нас кампанію, мов би то я на службі у німців, а сама УВО є нічим іншим, як німецькою експозитурою. З уваги на мій виїзд до Америки цей мій переїзд мусів бути на деякий час відложеной».¹²¹

В Женеві Коновалець жив з родиною постійно до червня 1936 р. Після атентату на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького (15 червня 1934 р.) польські урядові чинники повели проти нього акцію у Швейцарії як проти небезпечного «терориста», мовляв, він був духовним спричинником цього атентату (замаху) і готує атентат на делегата до Ліги Націй, міністра закордонних справ Бека, а промосковські кола ширили підозру, що Є. Коновалець готує замах на комісара зовнішніх справ СРСР Літвінова.

Зі зрозумілих причин Москва і Варшава перебільшували «терористичну» діяльність і безпеку ОУН. Але деякі автори ще і до сьогодні висвітлюють цю діяльність так, немов би ОУН не займалась нічим іншим. Ярослав Грицак пише: «Всього за 1921-1939 роки націоналістичне підпілля [на західних землях України під Польщею] провело 63 замаху, їхніми жертвами стали 25 поляків, один росіянин і один єврей; більшість – 36 – були українцями (з них лише один комуніст)»¹²². Тут щось неясне. Джерело, на яке він покликається, подає дещо інакше: «Принаймні 63 вбивства або спроб вбивства сталися між 1921 і 1939... З цього приблизно дві треті були ділом ОУН. Тільки одинадцять випадків можна розглядати як значні вбивства і спроби вбивства визначних польських й українських особистостей. Більшість із решти 52 вбивств чи спроб вбивств стосувалися українців, запідозрених у колабораціонізмі..., польських поліцаїв, аґентів і підозрілих інформаторів. Виказ за національність виявляє, що успішні і неуспішні спроби замаху на життя відбулися проти 36 українців, 25 поляків, одного росіянина і одного єврея. З цього числа убито двох комуністів, одного українця і одного росіянина».¹²³

Різниця між тим, що написав український автор і автор (мабуть польського походження), на якого він покликається, таки є.

Може не буде зайвим додати, що Ярослав Грицак, як деякі

¹¹⁸ Дипломатичне звітження, Архів мін. закордонних справ Німеччини, AA Pol. V, 523.

¹¹⁹ AA Pol. V, 523.

¹²⁰ Ibid., Pol. V, 522.

¹²¹ Осип Войдуник, Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів, в «Євген Коновалець та його добра», поп. цит., С. 373

¹²² Ярослав Грицак, Нарис історії..., поп. цит., С. 199.

¹²³ Alexander J. Motyl, Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921-1939, in East European Quarterly, Spring 1985, p. 50.

інші автори, вперто вживає термін «інтегральний націоналізм» (термін, вжитий щодо українського націоналізму наприкінці 1960-их років не дослідником історії, а полемістом І. Лисяк-Рудницьким у Канаді), отже – «інтегральний націоналізм» мав би існувати в Україні до Другої світової війни (і похідним порядком на еміграції). Що це означає?

Термін «інтегральний націоналізм» був ужитий між двома Світовими війнами у Франції одною з французьких націоналістичних груп. Франція була тоді майже «всесвітньою» імперією, яку французькі націоналісти хотіли за всяку ціну зберегти назавжди. «Інтегральний націоналізм» був, отже, пов'язаний з імперським націоналізмом в ім'я французької нації й імперії. Чи чесний науковець може прирівнювати імперський націоналізм (в тому й російський) до звичайного визвольного націоналізму народу, який поневолений і бореться за визволення? Чи боротьба в'єтнамців, алжирців та інших колоніальних народів це теж «інтегральний націоналізм»?

Але український винахідник терміну «інтегральний націоналізм» мав на думці зганьбити український націоналізм в тому розумінні, що він прирівнюється до мусульманських «інтегралістів» подібних до іранського екстреміста Хомейні.

А тепер щодо питання «терору». За вісімнадцять років (1921-1939) український визвольний рух у Польщі зробив 63 замаху або спроби замахів на представників окупаційної влади або ж її більших чи менших слуг (за винятком міністра Б. Перацького, всі інші замаху відбулися на українській етнографічній території, окупованій польською державою). А скільки замахів вчинили в'єтнамські чи алжирські націоналісти у визвольній акції за багато коротший період? А скільки інші визвольні рухи? Вони рахуються тисячами людських жертв. А, зрештою, чому не подавати, скільки українців знищила за вказаний період польська окупаційна влада? Ця статистика також належить до історії України.

Під тиском польських і комуністичних чинників, президент женецького кантону видав у січні 1935 р. рішення видалити Є. Коновальця із Швейцарії. У червні 1936 р. Коновалець переїхав із сім'єю до Риму, але часто перебував у Швейцарії та інших країнах Західної Європи.

Швейцарська преса також розгорнула широку кампанію проти Є. Коновальця. Вона змінила тон щойно у червні 1936 р., коли в Женеві заарештовано групу більшовицьких агентів, в тому шефа

більшовицької розвідки Карля-Петера Нормана. Преса повідомила, що Карль-Петер Норман давав доручення слідкувати за Є. Коновальцем і готував на нього замах з метою його вбити. Норман заявив слідчому судді, що його завдання «були намічені в інтересах комуністичної справи».¹²⁴

Перебуваючи в Женеві, Є. Коновалець дбав про те, щоб розгорнути широку діяльність у Лондоні, куди він вислав представника ОУН Є. Ляховича¹²⁵. У Лондоні створено в першій половині 1935 р. Англо-Український Комітет, до якого ввійшли визначні британські парламентаристи й діячі. Згідно з німецьким донесенням, метою комітету було «вести систематичну пропаганду в користь України в Англії й Канаді».¹²⁶

Цікаві замітки залишив у своєму щоденнику в Женеві Євген Бачина-Бачинський. Під датою 18.6.1937 р. він занотував відвідини в нього Коновальця і його погляд на міжнародну ситуацію: «Війна неминуча за яких два-три роки. Німецько-італійська вісь намірила розбирати Советський Союз, і якщо Гітлер не збожеволіє з його імперіалізмом Великої Німеччини, то Україна матиме автономію і своє військо. На думку Полковника, «уенерівці» не будуть грати активної ролі, бо зв'язані з поляками, державу яких знищать, і ще тому, що німці поклададуться на Західну Україну – на Галичину й Волинь, населення яких не так винищене, як на Наддніпрянщині...».¹²⁷

У гітлерівській партії справи закордонних країн належали до відділу зовнішньої політики (АПА). Департамент «Схід» цього відділу, який слідкував за українськими справами, постійно виступав проти ОУН.

На початку 1938 р. виникла ідея створити в Берліні «Українську Установу Довір'я (Довіри) в Німецькому Райху». Гітлерівська партія поробила заходи, щоб ця установа не попала в руки ОУН. У пам'ятці АПА говориться, що група Коновальця (УВО і ОУН) розгорнула за кулісами діяльність, щоб взяти керівництво Української Установи Довіри, яку мабуть створили. Пам'ятка звертає увагу на те, що Коновалець за Ваймарської Республіки жив у Берліні і

¹²⁴ Яків Маковецький, Підготовка атентату в Женеві, в «Життя і смерть полковника Коновальця», поц. цит., С. 189. Ця інформація появилася в Journal de Geneve з 19 червня 1936.

¹²⁵ Дяв. Євген Ляхович, Діяльність ОУН в 1933-1935 роках, в збірнику «Євген Коновалець та його доба», Мюнхен, 1974, С. 907-925.

¹²⁶ BA-MA RW 5/v. 461, Abw. Nr. 755, Berlin, den 25. April 1935.

¹²⁷ Євген Бачина-Бачинський, Євген Коновалець у Женеві, витяг із щоденника, в збірнику «Євген Коновалець та його доба», поц. цит., С. 745.

підтримував контакти з німецькими чинниками, а коли націонал-соціалісти прийшли до влади, покинув Німеччину і розпочав виразну «антинімецьку агітацію» серед українців.

Автор пам'ятки цитує статтю Є. Онацького з «Розбудови Нації», офіційного органу ОУН (Прага, № 5-6, травень-червень 1934), в якій говориться про фанатизм, нетерпимість і расовість націонал-соціалізму. У наступному числі журналу, критикуючи видачу польській поліції українських втікачів, цей же автор критикує німців за те, що вони вважають, що тільки сила забезпечує успіх. «Вища раса (отже, німецька) не може керуватися правилами моралі і честі». На закінчення пам'ятка говорить: «Така українська група не має права мати претензії, щоб її слухали й брали до уваги при покликанні керівника майбутньої Установи довіри у Берліні».¹²⁸

Другий приїзд Судоплатова

Коли Судоплатов не повернувся в призначений час до СРСР, Андрієвський отримав 15 вересня 1937 р. листа від Хом'яка, щоб довідатися, що сталося з Судоплатовим. Барановський, якому було доручено полагоджувати кореспонденцію зі Східно-Українськими Землями (СУЗ), отримав по якомусь часі умовлений лист, що Судоплатов заїхав. Наступив обмін листами, каже Барановський. Листування провадилося російською мовою. В Україну листи йшли на адресу в Харкові. До ПУН листи приходили на адресу, яку взяв з собою Судоплатов. Барановський пише: «Листовно мали теж повідомити, коли приїде знову хтось для вишколу. Обіцяв Хом'як і Вельмуд [Судоплатов], що пришлють двох людей». Тих людей вони ніколи не прислали.¹²⁹

Рік після повороту Судоплатова до СРСР, наприкінці вересня 1937 р., він повідомив телеграмою, щоб хтось приїхав до Гааги та що кінцевий приїзд Коновальця, як також треба привезти гроші. Яр. Барановський повідомив телеграфічно Коновальця. Цей доручив йому їхати на зустріч, а він поробить заходи в справі візи. В Брюсселі Барановський заїхав до Андрієвського, який уже знав про приїзд Судоплатова і навіть мав домовлену з ним зустріч в Генті. На адресу Андрієвського мали прийти гроші, які він мав привезти до Гааги.

Барановський поїхав до Гааги. До умовленого кафе за годину прийшов Судоплатов. Він став неспокійний, коли довідався, що

Коновалець не приїхав. Пішли на пошту дзвонити до Коновальця. Коновалець повідомив Барановського, що не приїде, бо не має візи. Потім Коновалець говорив «довший час» з Судоплатовим, який замкнув кабінку, і Барановський не чув їхньої розмови. Коновалець дав Судоплатову свій номер телефону, щоб він задзвонив йому ввечері.

Зустрівшись з ним після обіду, Барановський запримітив, що Судоплатов нічого не знає. Він це пояснював, що «у морській службі живе відірваний від життя». Головне, мусить бачитися з Коновальцем, «щоб йому здати звіт». Коновалець йому радив позвітувати телефоном, але Судоплатов заявив, що він має «звідтам» наказ не говорити нікому «про стан організації», тільки Коновальцю.

Ввечір вони дзвонили до Коновальця. Судоплатов, виходить, дещо «звітував», бо потім заспокоївся і сказав, що приїде знову і тоді «мусить бачитися з Вождем». І додав, що факт, що Коновалець не міг дістати візи, «це компрометація для нас». Вони можуть прислати чоловіка, але тут люди не мають свободи рухів. Наступного дня приїхав Андрієвський, привіз гроші, які передали Судоплатову. «Він поробив закупи, зокрема подарунки деяким знайомим».

Барановський твердить, що тим разом Судоплатов викликав у нього зовсім негативне враження, він став іншим, дуже нервовим. Казав, що «робота йде, але продеталі не знає; хотів подати Вождєві персональний склад центру, але це може сказати лише Вождєві». Вони доповнили код, Барановський передав йому літературу. Судоплатов говорив, що він працює на кораблі радистом.

Про це все Барановський поінформував під час наступної зустрічі Коновальця і Сеника, коли той повернувся з-за океану. Сеник був незадоволений, що Судоплатову дали гроші.¹³⁰

У своєму свідченні Андрієвський подає, що у вересні 1937 р. він також отримав лист від Хом'яка, який заповів приїзд Судоплатова. Декілька днів після цього він отримав телеграму з того ж порту, до якого був приїхав Хом'як. Андрієвський поїхав туди і зустрівся з Судоплатовим. З розмови виходило, що Судоплатов запросив на зустріч ще інших осіб «із оточення полк. Є. Коновальця». Судоплатов не сказав нічого важного і Андрієвський від'їхав. Наступного дня Барановський йому сказав, що бачився з Судоплатовим і має його бачити ще раз. До Андрієвського мають прийти гроші. Коли гроші прийшли (1000 доларів), Барановський доручив йому їх привезти.¹³¹

¹²⁸ BA NS 43/41, f. 174-177.

¹²⁹ Pavel Soudoplatov, op. cit., С. 271.

¹³⁰ Євген Онацький, Шляхом на Роттердам, поп. цит., С. 272-273.

¹³¹ Там же, С. 273-274.

Це був час, коли газети повідомили, що більшовики схопили російського генерала Мюллера. На Судоплатова ця новина не зробила жодного враження. Онацький від себе додає, що, можливо, більшовики хотіли зробити так само з Коновальцем, а може і з іншими. Але Коновалець не приїхав і плян не вдався.

Третій приїзд Судоплатова

Згідно із свідченням Барановського, в лютому 1938 р. Коновалець поінформував його телефонічно, що йому дзвонив Судоплатов, що за тиждень буде в одному з голландських портів та хоче з ним зустрітись в Амстердамі (було передбачено в Колосовського) та що він мусить особисто з ним бачитися. Цей третій приїзд і телефонні розмови Судоплатова з Коновальцем були потверджені пізніше. Голландська газета «Де Телеграф» від 26 листопада 1938 р. подала, що поліції стало відомо про «*таємничу телефонічну розмову*», що її переведено вночі 31 січня між Гарстад в Норвегії і Римом (з Коновальцем). Цю розмову мав пасажир «*російською корабля*» «Шилка», який був в дорозі з Архангельська до Роттердаму. Норвезька газета «Афтенпостен» подала, що пасажир з корабля «Шилка» дзвонив до Коновальця 8 лютого 1938 р. з Роттердаму і 9 лютого з Дордрехту, коли цей корабель причалював до обох пристаней¹³². Назва корабля та сама, яку подає П. Судоплатов у своїх споминах.

У наслідок цих розмов, Коновалець приїхав до Берліну, і звідти він і Барановський поїхали до Амстердаму. У Колосовського застали також Михайла Колодзінського. Чотири чи п'ять днів пізніше прийшла телеграма від Р. Сушка, щоб йому подзвонити. Він передав переказане Сеніком, що Судоплатов телефонував і повідомив, що буде чекати ввечері у місті Д.(ордрехт) в парку, біля пам'ятника.

Сенік був у цей час у Сушка, і це він говорив з Судоплатовим. Судоплатов хотів знати, де перебуває Коновалець, бо він хоче з ним бачитися. Сенік відповів, що не знає. Наступного дня Судоплатов знову дзвонив і повідомив, що зустріч відбудеться не в парку, бо парк увечері зачинений, а біля входу до парку. Туди поїхав Барановський і оглянув умовлене місце. Коновалець приїхав під вечір. Судоплатов прийшов на умовлене місце доволі пізно і вони поїхали до Р. (Роттердаму), куди мав переїхати корабель Судоплатова. Розмовляли цього вечора і зустрічалися у наступні дні, зокрема в кафе

«Атлянта». Коновалець жив у готелі «Централь», а Барановський у готелі «Метрополь». Зустрічались втрійку, але Судоплатов наполягав, що мусить поговорити з Коновальцем «в чотири очі».

Одного вечора під час пізнього проходу поза місто Судоплатов говорив сам з Коновальцем, а Барановський йшов далеко позаду. Пізніше, коли вони зайшли до кафе, Коновалець і Судоплатов, помімо протестів Барановського, пішли на прохід, який тривав до півночі. Врешті вони повернулися до кафе і всі три пішли до міста. Судоплатов домовився на наступний день і від'їхав таксією до порту. Коновалець сказав Барановському, що Судоплатов найбільше говорив про настрої й відносини серед «берлінців», які, мовляв, є проти Коновальця, обвинувачуючи його, що він «саботує революцію». Судоплатов повторив це наступного дня Барановському. Коновалець від'їхав, і Барановський залишився з Судоплатовим. При вечері Судоплатов цікавився, яких противників має ОУН, які «націоналістичні» групи існують поза організацією тощо.¹³³

Згідно зі свідченням М. Селешка, який тоді виконував обов'язки фінансового референта ОУН, по повероті з зустрічі з Судоплатовим Коновалець розрахувався з грошей, що їх видав сам, на закупки для Судоплатова і за ті, що їх передав Судоплатову безпосередньо. Крім того, попередив, що в травні або в червні треба буде дати «Павлові» ще 2000 доларів. Десь у половині травня Коновалець пригадав, щоб бути готовим привезти гроші і літературу для Судоплатова.¹³⁴

¹³² Омелян Кушпет, Вбивство Свєна Коновальця у світлі нідерландських публікацій, в «Свєн Коновалець та його доба», поп. цит., С. 944.

¹³³ Свєн Онацький, Шляхом на Роттердам, поп. цит., С. 275-279.

¹³⁴ Там же, С. 279-280.

ВБИВСТВО ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ

Доручення Сталіна вбити Коновальця

Судоплатов пише, що цілий 1937 і частину 1938 р. він їздив на вантажному кораблі «як зв'язковий агент під виглядом радіооператора».

Мабуть раніше він довідався від Коновальця, що українській справі чи націоналістам симпатизують офіцери червоної армії в Україні, наприклад І. Дубовий та І. Федько, яких у 1937 р. розстріляв Сталін. Судоплатов уважав ці інформації «вигаданими» (мовляв, Коновалець їх передавав німцям з метою отримати гроші). Коли в 1937 р. він розповів у Москві про цю справу Шпігельгласові, цей висловився, що властиво можна собі уявити, що між І. Дубовим та іншими могли існувати якісь контакти «з українськими націоналістами і німцями».

У листопаді 1937 р. Судоплатова викликав Єжов, який, вислухавши його звіт, завів його до Сталіна. Судоплатов представив Сталіну взаємини, які існують серед українських націоналістичних керівників: «Сталін... запитав мене про стосунки між політичними діячами українського еміграційного руху. Я накреслив образ безплідних дискусій поміж політичними діячами українською націоналістичного руху в питанні, хто з них буде грати ту чи іншу роль в майбутньому уряді. Проте Коновалець, на мою думку, був справжньою загрозою, бо він готувався вступити у війну проти нас з допомогою німців. Його слабким місцем був постійний тиск на нього та на його організацію з боку поляків, які хотіли знищити український націоналістичний рух у західній Галичині».

Сталін запитав, чи є в Судоплатова якісь пропозиції. Єжов і Судоплатов мовчали. Тоді Сталін сказав, щоб за тиждень підготували пропозиції.

Єжов порадив Судоплатову виробити пропозиції разом з Шпігельгласом. Наступного дня Слуцький і Судоплатов представили проект проникнення в «українську організацію» більшим числом агентів, зокрема в Німеччині. Вони запропонували вислати на вишкіл до «школи нацистської партії» трьох добровольців,

членів «українського НКВД». «Ми уважали, що треба вислати одночасно справжнього українського націоналіста з обмеженими інтелектуальними спроможностями, тільки як застережений захід. Єжов не висловився і не ставив жодних питань, але уточнив, що товариш Сталін дозволив консультиватися в товаришів Косіора і Петровською, які можуть мати свої думки до цієї справи. Я поїхав поїздом до Києва, наступного дня зустрівся з ними, і негайно повернувся до Москви».

Тут Судоплатов додає свою власну вигадку. Він каже, що в Києві Косіор і Петровський були зацікавлені цією справою, але їх куди більше турбувала справа «близького проголошення Республіки Підкарпатської України». Відомо, що ні в 1937, ні на початку 1938 року не могло бути мови про подібну подію, яка назривала щойно декілька місяців після вбивства Є. Коновальця.

Тиждень пізніше Єжов запровадив його до Сталіна, де вже був Петровський. Судоплатов представив плян акції проти українського руху, підкреслюючи, що основною метою є інфільтрувати абвер по через українців, які ніби були її головною опорою. Сталін запитав Петровського, яка його думка. «Петровський урочисто заявив, що Українська Соціалістична Республіка засудила заочно Коновальця на смерть за великі злочини проти українською пролетаріату, даючи наказ і наглядаючи особисто за повішенням революційних робітників київського «Арсеналу» у січні 1918 року. Коновалець воював проти радянської Росії й України».

Сталін перебив його: «Не йдеться лише про акт помсти, хоча Коновалець є агентом німецького фашизму. Наша мета – обезголовити український фашистський рух напередодні війни і змусити цих бандитів себе взаємно знищити в боротьбі за владу».

Потім Сталін запитав мене: «Який особистий нахил Коновальця?» Додаючи: «попробуймо його використати».

– Коновалець дуже любить шоколадні цукерки, – відповів я, додаючи, що всюди, куди ми ходили, Коновалець ніколи не оминав нагоди купити собі коробку шоколаду.

Сталін відповів, щоб я над тим подумав. Під час усієї аудієнції Єжов мовчав. Перед відходом, Сталін мене запитав, чи я розумію політичну вагу місії, яку мені довірили.

«Так», відповів я, запевняючи його, що не пошкодую життя, щоб довести справу до кінця.

«Бажаю тобі успіху», сказав Сталін і потис мені руку.

Так я отримав наказ убити Коновальця.¹³⁵

Після цієї зустрічі із Сталіним, Абрагам Слуцький і Сергій Шпігельглас розглянули різні способи убивства Коновальця. Пропонували, як один із способів, його застрелити, але з Коновальцем завжди був Ярослав Барановський, псевдо «Інженер». Судоплатов уважав, що він не зможе бути з Коновальцем наодинці. Інший плян передбачав передати йому якийсь пакет із бомбою. Судоплатов вибрав цю другу можливість, зважаючи на те, що годинниковий пристрій бомби дасть йому можливість утекти. Механізм бомби був автоматичний: вистачило змінити позицію коробки з вертикальної на горизонтальну, вибух був передбачений за тридцять хвилин. Бомбу виготовив технік А. Тімашков, той самий, що в 1943 р. виготовив бомбу, яка вбила райхскомісара Білорусії гауляйтера Кубе.

Бомбу, захovanу в коробці для шоколадних цукерок, з традиційним українським декором, доручено виготовити директору технічного відділу, Мойсееві Паулкіну. Перед від'їздом Шпігельглас завів Судоплатова до Ежова, який доручив йому застрелитися у випадку невдачі з бомбою, або при загрозі бути впійманим поліцією «чи українськими націоналістами». Судоплатов отримав залізничний квиток двомісячної чинності (на травень і червень 1938) на залізниці Західної Європи, фальшивий чехословацький паспорт і три тисячі доларів. Йому порадили під час втечі після атентату змінити верхній одяг.

Четвертий приїзд Судоплатова і смерть Коновальця

Судоплатов твердить, що під прикриттям радіооператора (радиста) торговельного корабля «Шилка» він зустрічав Коновальця в Анверсі, Роттердамі і Гаазі. Українські джерела не дають можливості це перевірити.

Судоплатов підкреслює, що Коновалець їздив із фальшивим литовським паспортом на прізвище «Новак». Це відповідає правді: Коновалець мав литовський паспорт на прізвище Йосиф Новак. Судоплатов каже, що вже від весни 1938 р. передбачалася можливість війни, і в Москві «знали, що Коновалець буде боротися по боці німців». Звідси потреба закінчити з ним «гру», яка почалася два роки тому.

Дальше Судоплатов твердить, що перед вбивством Коновальця, в дорозі з Архангельська до Анверса і Роттердама, коли корабель зупинився в Бергені, він передув інспекцію радянської агентурної мережі

в Норвегії. З Норвегії він увійшов у контакт з Коновальцем, пропонував йому зустрінутися в німецькому порту Кіль, але остаточно домовилися зустрітися в Роттердамі, в ресторані «Атлянта». Судоплатов додає: «Я вдавав, що не маю багато часу. Хоча капітан корабля належав до української організації, я вдавав, що мені було неможливо покинути корабель на більше як п'ять годин впродовж подорожі».

Покидаючи корабель у Роттердамі, Судоплатов наказав капітанові покинути порт о 16-й годині, якщо він не повернеться до цього часу. Перед відходом до міста, технік, який їхав з ним на кораблі, зарядив бомбу. «За десять дванадцятьма 23 травня 1938 року я підійшов до ресторану «Атлянта» з бічної вулички і помітив, що Коновалець сидів за столиком біля вікна, чекаючи мене. Я пішов до нього і після короткої розмови ми домовилися, що побачимося після обіду о год. 5-ій у центрі Роттердаму. Я йому запропонував коробку шоколадних цукерок і сказав, що мушу повернутися на корабель. Я поклав коробку біля нього на столику в позиції горизонтальній. Ми подали собі руку і я пішов, стримуючи себе, щоб не бігти.

Я пригадую собі, як, залишивши ресторан, я повернув направо і пішов вздовж бічної вулички з крамницями. Я зайшов до першої, де продавали чоловічий одяг і купив собі капелюх та легкий плащ. Коли виходив з крамниці, почув вибух, що нагадував розрив шини. Люди бігли в напрямку ресторану. Я поспішно пішов на залізничну станцію і взяв перший поїзд на Париж».

Через годину, під час зупинки, Судоплатов вийшов біля бельгійського кордону, пообідав і таксівою поїхав до Брюсселю. Там взяв поїзд до Парижу. Наступного дня вранці, згідно з погодженням раніше пляном, він зустрів у Парижі агента І. Агаянца, який працював у посольстві СРСР третім секретарем, віддав йому револьвер і передав текст домовленої вістки для негайного передання до «Центру» в Москві. Два дні пізніше Судоплатов поїхав до Барсельони. В Іспанії він залишався три тижні, як польський доброволець у групі чужинецьких бойовиків, зорганізованих НКВД, які належали до еспанської республіканської армії.¹³⁶

Судоплатов твердить, що Барановський, який приїхав до Роттердама годину після вибуху бомби, не знав, з ким Коновалець має зустріч. Звідомлення членів ПУН цього не підтверджують.

Полк. Є. Коновалець був повідомлений про новий приїзд Судоплатова. Коротко після 15 травня, він приїхав до Відня, де мав різні

¹³⁵ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 51-53.

¹³⁶ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 53-58.

зустрічі, а звітдам біля 20 травня виїхав до Берліна. Судоплатов мав повідомити телефонічно Сушка. Після того, як полковник виїхав з Відня, Барановський чекав на телефон. 21-го травня дзвонив Судоплатов, що є в Роттердамі. Сушко залишив записку Барановському і повідомив про це Коновальця в Берліні. Наступного дня ввечері дзвонив Коновалець, що їде до Роттердама, і Барановський має шукати його в готелі «Атланта» або «Централь» під прізвищем Новак.

Євген Коновалець.
Посмертний рисунок голови

Коновалець уже говорив телефонічно з Судоплатовим, який залишається в Роттердамі до четверга (26.5.1938).

Телефонуючи декілька разів до Сушка, Судоплатов наполягав, що хоче конечно бачити Коновальця і Барановського. Теж і Коновалець вимагав, щоб Барановський приїхав до Роттердама. Барановський прибув до Роттердама літаком 23-го травня, вже після того, як годиною раніше, о 12.15, полк. Є. Коновальця розірвала бомба, яку йому передав у пакеті «цукерок» Павло Судоплатов. Барановського, який шукав у вказаних готелях за Новаком, затримала голландська поліція. Наступного дня його привели до лікарні, де лежало тіло Коновальця. Він потвердив, що Йозеф Новак у дійсності – Євген Коновалець, керівник Організації Українських Націоналістів. Знаючи про зустріч Коновальця з «Павлусем» Судоплатовим, Барановський зробив заяву, що замах поповнив агент більшовиків Валюх. З допомогою різних свідків, поліція відтворила зустріч Коновальця з невідомим чоловіком і останні години його життя.¹³⁷

Беручи до уваги, що Судоплатов дуже «наглив», щоб на зустріч приїхав також Барановський, Є. Онацький висловив припущення, що більшовики мали намір ліквідувати також і його. Залишається без пояснення і той факт, що Барановський заявив голландській поліції, що «зв'язковий» від підпільної організації в Україні називався Валюх, і вживав також прізвищ Дісімов і Петрович, хоч ці прізвища чи псевда не появляються в звідомленнях членів ПУН.¹³⁸

Похорон полк. Є. Коновальця відбувся в суботу 28 травня в

присутності його дружини Ольгита кількох членів ПУН і Українського Бюро в Берліні. Брат полковника Мирон Коновалець, сестра Ольги Коновалець і її чоловік Андрій Мельник приїхали з Польщі до Роттердама вже після похорону, через труднощі з паспортами. Андрій Мельник з дружиною за кілька днів повернувся до Польщі.

Барановського засуджено за вживання чужого паспорта, тобто за нелегальний приїзд до Голляндії на два місяці тюрми, але касаційний суд уневажнив присуд, доручив звільнити його з ув'язнення і видалити його з Голляндії.

Агенти не лише вбивають

Свідчення, документи й листи членів ПУН виглядають зовсім вірогідними (інших документів, зрештою, немає, за винятком споминів Судоплатова). Незадоволений їхньою публікацією у пресі член ПУН Дм. Андрієвський зазначає, що «*Онацький оприлюднив листи і документи внутрішньоорганізаційного порядку, не призначені для сторонніх*».¹³⁹ Таке твердження посилює вірогідність сказаного в свідченнях і документах. Андрієвський, зрештою, нічого не заперечує, хіба дещо уточнює. Одначе, повторюємо, матеріяли і свідчення написані від дев'яти до чотирнадцяти місяців після смерті Коновальця, тобто деякі учасники подій подавали свої враження в новому – можна здогадуватись в дещо кращому чи нейтральному – світлі. Сам Дм. Андрієвський пише: «*При тому треба брати під увагу, що ті свідчення зложені авторами здебільша вже по злочинному акті в Роттердамі, отже при світлі вже доконаного факту. Звідси та «мудрість по шкоді», яка пробивається у того чи іншого автора організаційних звітів з 1939 року*».¹⁴⁰

Як і Є. Онацький, Дм. Андрієвський звертає увагу на діяльність агента Івана Івановича в Парижі. Цей чоловік, ніби доктор медицини з Харкова у відрядженні до Інституту Пастера, перебував в Парижі приблизно тоді, коли Хом'як був у Бельгії. Він контактував зі М. Сціборським, мовляв, знає його сестру, привіз листи. Признався, що працює в «*харківському апараті*». Сестра в листах і сам Іван Іванович переконували Сціборського припинити діяльність і виїхати в Україну, до Житомира, йому там нічого не станеться. Іван Іванович «*пробував впливати на цього останнього психологічним*

¹³⁷ Там же, С. 281-285.

¹³⁸ Див. Петро Мірчук, Нарис..., поп. цит., С. 532

¹³⁹ Дмитро Андрієвський, Навколо Роттердама, у збірнику «Життя і смерть полковника Коновальця», поп. цит., С. 291.

¹⁴⁰ Там же, С. 298.

Микола Сціборський

можливості працювати для свого народу. Все це мало на меті, коли не захитати мораль самого Сціборського, то посіяти недовіря до нього серед членів ПУН».¹⁴¹

Сціборський поінформував Коновальця про Івана Івановича і розмови з ним у листах від 27 і 29 січня 1934 р. У листі від 7 лютого 1934 р. Коновалець, який уважав, що всі ці справи «аранжовані в самому Парижі», а не в Харкові, радив Сціборському якнайскоріше покинути Францію і тим самим перервати можливості подібних контактів¹⁴². В. Мартинець в листі до Сціборського від 19 лютого 1934 р. писав: «На справу дивлюся, як на чергову спробу розложити Організацію, а Провід, зокрема, а далі, як на чергову спробу здискредитувати вас. Повторюю: це чергова спроба, і то не дуже вдатна, а разом не дуже спритна. Були й більш вдатні спроби, які закінчилися виєлімінуванням двох людей (Костирева і Кожевнікова – Є. О.) і були спритніші спроби, які не вдалися».¹⁴³

Л. Костарева (а не Костирева) і П. Кожевнікова виключили з ОУН багато ранише події з Іваном Івановичем (в 1929 і 1933).¹⁴⁴

Андрій Мельник у збірнику «Організація Українських

терором і навіть натякав на можливість убивства полк. Коновальця, хоч зараз же заперечив доцільність такого акту. Пізніше Іван Іванович змінив тактику і почав захвалювати Сціборського як особистість, не жалуючи темних фарб для знецінення його товаришів у Проводі. Він твердив, що ним, Сціборським, цікавляться вищі достойники і цілий уряд Советської України, заохочував його вертатись в Україну, кажучи, що його поворот викличе перелом на користь національної справи, а сам він дістане всі

Націоналістів 1929-1954» (Париж, 1955, С. 40) пише, що Сціборський зажадав, щоб справу його контактів з «більшевицьким висланником» розглянув організаційний суд, який його «всеціло виправдав і вияснив чергову спробу большевиків шляхом шантажу і терору примусити мовчати одного з найповажніших противників своїх...»

Але фактом є, що Коновалець «віддав» Сціборського від конкретних справ. У листі до А. Мельника від 10 серпня 1940 р., Ст. Бандера писав: «Нам відомо, що покійний Вождь не довір'яв в останніх часах Сціборському настільки, що фактично відсунув був його від усіх справ ОУН так, що той стояв цілковито з боку, займаючися тільки націоналістичною публіцистикою».¹⁴⁵

Аналіз наведених свідчень, листів і документів виявляє методи праці агентів Москви. Відомо, що не всі агенти мають за завдання ліквідувати людей. Мета агентів – передусім збирати інформацію, впливати на зміну наставлення противника, йому утруднювати життя і діяльність та, і це дуже важливо, викликати взаємне поборювання в середовищі ворогів. Крім цього, згідно з методами московського «Центру» розвідувальній оперативній діяльності, це здійснюється способом проникання, засилання агентів.

Коли ж противник діє одночасно всередині держави і назовні, утримуючи контакти з допомогою зв'язкових, проникання й паралізування противника найчастіше здійснювалося частковим або повним перехопленням зв'язку. В усіх випадках йдеться про те, щоб мати в лоні противника своїх людей, які послаблюють його зсередини, впливають на зміну наставлення його керівних осіб, посилюють інтригами непорозуміння тощо. Про це й говорять цитовані тут свідчення, які зібрав й опублікував Є. Оनाцький.

Агенти Москви, проникнувши в ПУН, видавали себе за українських патріотів і навіть націоналістів, писали патріотичні статті. Стаття Хом'яка під заголовком «Радянська Україна» була поміщена під ініціалами Н.Н. в органі ОУН «Розбудова Нації»

Андрій Мельник

¹⁴⁵ Володимир Коєк, Розкол ОУН (1939-1940). Збірник документів, Львів, 1997, С. 91.

¹⁴¹ Там же, С. 302. Див. також Євген Онацький, поп. цит., С. 220-232.

¹⁴² С. Онацький, поп. цит., С. 231.

¹⁴³ Там же, С. 231.

¹⁴⁴ Петро Кожевнік, спочатку разом з Л. Костарівом, прихильник італійського фашизму, був членом Легії Українських Націоналістів у Чехо-Словаччині, разом з М. Сціборським представник ЛУН на Конференції націоналістів у Берліні, член Управи короткотривалого Союзу Українських Націоналістів у Німеччині (1928), учасник Конгресу ОУН у Відні (1929), член ПУН. На початку 1933 р. був виключений з ОУН унаслідок співпраці з німецькою поліцією, підозріння у співпраці з радянською розвідкою. У 1935 р. він очолював Асоціацію (Verein) Українців у Німеччині, але у цьому ж році був виключений із Української Громади у Берліні. Після того як діяльність Об'єднання Українців була заборонена, зголосив у гестапо розв'язання цієї організації (15.5.1938). Після Другої світової війни знову говорив, що він був німецьким і одночасно радянським агентом. Є. Онацький, однак, свідчить, що він отримав від Кожевнікова (через радянське посольство в Римі) листа, в якому той писав, що відбув в СРСР десять років концтаборів і пробус увійти в контакт із колишніми знайомими.

(№ 3-4, 1934). Статті іншого агента, Полуведька, були поміщені під псевдонімом «Тогобічний» в паризькому «Українському Слові» в 1935 р. («Як ставляться в советській Україні до еміграції. Стаття збігця з Соловок», «Комунізм і національний рух на Україні», «Формування національно-державної свідомості на Сх. Україні»)¹⁴⁶. Судоплатов запевняв, що в Україні «вся молодь думас націоналістичними категоріями», а деякі із своїх листів закичував національним кличем «Слава Україні!».

Але одночасно говорили своїм співрозмовникам на Заході, щоб узглядали нову дійсність в Україні. При тому вони вихваляли здобутки українців під радянською владою, пропонували не говорити про успіхи чи неуспіхи комуністичної системи, бо це комплікує справу успішної боротьби, виступали проти специфічних акцій в Україні проти більшовицької влади, бо треба зберігати сили і т.ін., а також висловлювали свої застереження до Німеччини, тобто намагалися впливати на світогляд керівників ОУН. М. Селешко у своїх свідченнях пише: «Раз, при нагоді, спитав я полковника, як іде праця на СУЗ і що говорить Павло [Судоплатов]. Він сказав мені, що все поволі посувається наперед. Вісті про голод і незадоволення населення перебільшені. Навпаки, народ там добре живе, бо от потребує таких люксових речей, як ті, що він їх покупив Павлові»¹⁴⁷. Очевидно, Судоплатов це говорив з переконання, бо йому напевно добре жилося в Москві.

«Моїм головним завданням було, – признається Судоплатов, – переконувати, що нема ніяких можливостей переводити успішно терористичну діяльність в Україні, бо НКВД негайно здавило б пункти опору. Я рекомендував зберігати наші сили і нашу підпільну мережу в резерві, готову для операцій з моментом вибуху війни між Німеччиною і Радянським Союзом»¹⁴⁸.

Всі названі агенти інформували Москву про стан в ОУН і серед української еміграції. Щоб увійти в довіру до Є. Коновальця, Хом'як говорив про широко розгалужену підпільну організацію в Україні, до якої належав також тодішній командувач Київської Воєнної Округи ген. Дубовий, а Судоплатов про ці справи говорив у Москві як про «вигадані» Коновальцем. Полуведько писав до Андрієвського в січні 1935 р., що в Україні існує підпільна

організація, яка провадила націоналістичну роботу, налічувала десятки тисяч членів, особливо між студентами, мала своїх людей в Академії Наук, в різних інститутах, але в 1933 р. її викрили й ув'язнили багатьох її членів¹⁴⁹.

Врешті, справа фінансів. Судоплатов у своїх споминах пише, що Коновалець отримував гроші від німців. Однак він сам собі заперечує, описуючи, як скромно жили українці в Берліні, та як мало Організація могла матеріально допомогти йому, за що Коновалець вибачався перед ним. Після смерті Коновальця голляндська поліція ствердила, що Коновалець мав у Роттердамі невелику суму на банківському рахунку, на який приходили гроші з Америки¹⁵⁰.

Тактика поглиблення непорозуміння і внутрішньої боротьби

Москву цікавили стосунки між українськими керівниками на еміграції. Мету Москви дуже точно спрецизував перед Судоплатовим Сталін: обезголовити український визвольний рух «напередодні війни» і змусити його керівників «себе взаємно знищити в боротьбі за владу». Узагальнюючи, можна пригадати фразу Сталіна: «змусити цих бандитів себе взаємно знищити в боротьбі за владу». Із цитованих документів виходить, що Судоплатов пильно приглядався до розходжень, які існували між членами ПУН, а зокрема між берлінським осередком ОУН і полк. Є. Коновальцем і напевно намагався ці розходження збільшити, або ж невірними чи перебільшеними інформаціями підсилувати взаємну недовіру і незгоду.

Дм. Андрієвський підкреслює, що Полуведько і Судоплатов «виявляли нахил до інтриги». Полуведько розголосив довірчі речі, «з чого поставали непорозуміння між членами ПУН». Судоплатов розгорнув ще більше подібну діяльність. Дм. Андрієвський звертає увагу на те, що Судоплатов умів «грати» і вмів тримати себе в руках. У Фінляндії через нього виникла суперечка між Андрієвським і Сеником. Пізніше «він став спритно використовувати мої розбіжності з тим же Гривівським [Сеником] щодо виїзду його з Фінляндії, як також коли став доносити полк. Коновальцеві, що про нього говорилось в Берліні». Щодо доносів про молодих членів у Берліні Андрієвський пише: «Вже тоді існувала в ОУН проблема «старших і молодших», як також «крайовиків і емігрантів». На тім ґрунті виникла т.зв. «ініціативна

¹⁴⁶ Там же, С. 218, 287.

¹⁴⁷ Там же, С. 279.

¹⁴⁸ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 42.

¹⁴⁹ Дмитро Андрієвський, поп. цит., С. 301.

¹⁵⁰ Євген Онацький, поп. цит., С. 286.

група» на чолі з Габрусевичем, про яку мова в публікаціях Онацького і з якої виросла опозиція, що привела до розколу в Організації. Того Валюх [Судоплатов] не міг не помічати і до поглиблення розходжень в лоні ОУН не міг не прикласти своєї руки». ¹⁵¹

Згідно із свідченням Я. Барановського, під час третього приїзду Судоплатова Коновалець мав з ним довгу розмову. Судоплатов розповідав Коновальцеві «про те, що берлінська група (Сніп [Б. Кордюк], Іртен [І. Габрусевич], Мек [В. Стахів] і Оршан [О. Чемеринський]) стараються приєднати його до путчу проти Вождя. Далі казали йому, щоб переказав на СУЗ, що фактично провідником є не Вождь, а Ярій, і вони лише Ярого визнають провідником. Ці балачки вели з ним у першу чергу Сніп і Іртен. Рівночасно про Вождя мали висловлюватися ординарними словами та твердили, що він є радше тим, що саботує революцію, а не її Вождем.

Ця справа схвилювала дуже Вождя. Він казав, що хоч йому відомі настрої берлінців, але ніколи він не сподівався, щоб це могло так далеко посунутись». ¹⁵²

Це клясичний приклад праці агента-провокатора. Варто пригадати цікаві спостереження Чемеринського, про які була мова раніше. Чемеринський каже, що одного разу в Берліні, в присутності Судоплатова, була між ними розмова про ОУН. Кордюк критикував стан в Організації, Чемеринський опонував, і Судоплатов признав рацію більше йому, а не Кордюкові, кажучи, що Кордюк «повинен стояти збоку». Щодо Ярого, Судоплатов сказав, що «не бачить у ньому ніяких особливих вартостей, ні заслуг». При іншій нагоді, Р. Сушка вразило, що Судоплатов «став надто за «панібрата» з полк. Є.К.[оновальцем], і надто змудрів, став дозволяти собі на критичні завваги відносно руху», тобто Організації, і від когось (казав – від берлінської групи) взяв ідею проблеми «старі й молоді» в ОУН, і «в суперлятивках говорив про Ярого».

Ця змінливість оцінки щодо Ярого виявляє тактику інтриганта-провокатора залежно від того, з ким він говорив. Андрієвський говорить про «ініціативну групу» на чолі з Габрусевичем, а Судоплатов говорить про путч проти Коновальця і каже, що прихильники путчу вважають, що вождем ОУН є властиво Ярій. Ми поки що не знайшли документації, яка говорила б про пляни якогось путчу проти Є. Коновальця, або що Ярого справді хтось уважав вождем ОУН. Але

коли Андрієвський каже, що з цього «виросла опозиція, що привела до розколу в Організації», то було б корисно знайти для цього докази. Поки що їх немає, зате правдою є, що пізніше деякі члени ПУН і мабуть більшість членів ОУН-Мельника були переконані, що розкол ОУН спровокував (дехто навіть говорив – за намовою німців) Ріко Ярій. Виглядає, що зерно, засіяне Судоплатовим, залишило слід. Ті документи, які під цю пору відомі, виявляють, що Р. Ярій не був організатором розколу і не мав претензій бути вождем ОУН. ¹⁵³

Свєген Врецьона

Про взаємини між Коновальцем і Ярим говорить Є. Врецьона: «В останній день [конференції керівників ОУН, яка відбулася в Берліні в червні 1933 р.] Полковник вручив Р. Ярому окрему грамоту визнання і при цьому виголосив промову... Свою промову полк. Коновалець закінчив заявою, що всякі намагання, з чийого боку вони не походили б, вбити клин між ним та сотником [Ярим] не матимуть успіхів». ¹⁵⁴

У своїх споминах Судоплатов також порушує справу непорозуміння у ПУН: «Українці пробували вплутати мене в боротьбу за владу, яку провадили між собою головні фракції, тобто старша генерація, яку представляв Коновалець з його заступником Андрієм Мельником та фракція молодших на чолі з Степаном Бандерою і Костаревим. (...) Я здобув довір'я у Коновальця тим, що доповів йому про одну розмову: Костарев та інші молоді студенти, українські націоналісти, записані в нацистській школі, говорили, що Коновалець застарий, щоб керувати організацією, та що його хіба можна вживати як особистість. Коли вони запиталися моєї думки, я відповів з обуренням наступним запитанням: «Хто ви такі, що висуваєте цього роду ідею? Я не знав нічого про вас перед тим, як приїхав сюди. Наша організація не лише має повне довір'я до Коновальця, але теж постійно знаходить у нього підтримку. Вже рік ви нічого не робите, хіба студіюєте в нацистській школі». Коли я повторив це все Коновальцеві, він зблід і те, що пізніше Костарів був убитий не було звичайним випадком». ¹⁵⁵

¹⁵¹ Там же, С. 299, 302.

¹⁵² Є. Онацький, поп. цит., С. 277.

¹⁵³ Див. Володимир Косик, Розкол ОУН (1939-1940). Збірник документів, Львів, 1997.

¹⁵⁴ Є. Врецьона, Мої зустрічі з Полковником, в «Свєген Коновалець та його доба», поп. цит., С. 480.

¹⁵⁵ Pavel Soudoplatov, op. cit., p. 42, 44.

Володимир Мартинець

Аналізуючи текст Судоплатова, завважуємо, що він не називає жодного разу Ярого, про якого говорить Барановський. Зате говорячи про «боротьбу за владу» і непорозуміння в ПУН, він називає Мельника, Бандеру і Костарева. Як відомо, в роках 1934-1938 Андрій Мельник не міг брати жодної участі в боротьбі за владу і непорозуміннях у ПУН, бо він тоді членом ПУН не був і жив легально у Західній Україні. Це саме треба сказати про Степана Бандеру, який був у польській в'язниці від 14 червня 1934 р.

до 13 вересня 1939 р. Леонід Костарів, член ПУН, був усунений Надзвичайним судом ОУН з членства ПУН і ОУН на початку 1933 р. (П. Кожевніков був усунений під кінець 1929 р.); його обвинувачено в агентурній діяльності на шкоду ОУН¹⁵⁶.

Однак, Судоплатов не згадував би особу, яка під час його «праці» серед членів ПУН на Заході вже давно не була членом ні ОУН, ні ПУН. З цього випливає, що Судоплатов зустрічався з Костаревим і тому пам'ятає його прізвище. Мабуть Костарів, хоч вже давно не був членом ПУН, інформував Судоплатова про внутрішні справи в ОУН, за якими він слідкував. Після війни виявилось, що Л. Костарів був на службі більшовиків¹⁵⁷.

Перед його виключенням з ОУН до справи Л. Костарева висловився Є. Коновалець. В листі до Є. Онацького з 22 червня 1932 року, він писав: «Я просто до сьогодні не можу вийти з дива, яким робом могла Легія [Українських Націоналістів, яка існувала в Празі до створення ОУН] запропонувати цього чоловіка на члена ПУН. За це я виную насамперед Сціборського і цього ніколи не зможу йому простити. Відповідальність за це і за ті ускладнення, які виникають у зв'язку з членством Меленця [Костарева] в ПУН, несе передусім Сціборський. Як можна було людину з невідомим минулим, і до того досить неясним, людину, не зв'язану нічим з українством, людину, про яку вже в Легії ходили різного роду чутки, рекомендувати в члені ПУН, – того я ніяк собі пояснити не можу. То була великою мірою

в той час безвідповідальна робота з боку Легії, а відповідальність – повторюю ще раз – за цю безвідповідальну роботу супроти ПУН і націоналістичного руху несе посьогодні Сціборський»¹⁵⁸.

Проте труднощі в середині ПУН існували, зокрема через випадковий добір членів з-поміж людей на еміграції. Д. Демчук виявився неактивним, Ю. Вассиян був у конфлікті з Дм. Андрієвським і В. Мартинцем, Дм. Андрієвський був у конфлікті з іншими членами ПУН, і навіть з Є. Коновальцем. Нові ускладнення виникли через Я. Барановського і «архів Сеника» (що є поза нашою темою). Провідні молоді члени ОУН з Краю («крайовики»), які опинилися в Берліні, почали висловлювати невдоволення з деяких членів ПУН. Згідно з «Нарисом історії ОУН»¹⁵⁹, у відповідь на це деякі члени ПУН твердили, що невдоволення «крайовиків» скероване не проти них, а, ніби, проти самого полк. Є. Коновальця. Полк. Коновалець здавав собі справу з дійсною ситуацією в ПУН і намагався розв'язати справу, поповнюючи ПУН новими членами, які прибули з Краю. В ПУН витворилася ситуація, яку міг легко використовувати Судоплатов для поглиблення непорозумінь.

Одною з причин (але не єдиною) прискіпшеного вбивства Є. Коновальця було, на нашу думку, його рішення скликати Збір ОУН, який часто називали Конгресом, з участю представників з України. 19 січня 1938 р. Коновалець заповів «невідкличне» скликання Збору ОУН на осінь 1938 р. Все вказує, що Збір мав, між іншим, довести до впорядкування всіх внутрішніх справ, розв'язати проблему персонального складу ПУН та усунути непорозуміння між молодими «крайовиками» і старшими «емігрантами», членами ПУН. Можна здогадуватися, що майбутнє впорядкування спірних справ в ОУН не сподобалося «Центрові» в Москві, метою якого було не лише послаблення, але взагалі знищення українського націоналістичного руху, який зовсім природньо стояв на перешкоді панування Росії над Україною. Впорядкування персональних справ у користь «крайовиків» не подобалося також деяким членам ПУН, про що Москва мабуть була поінформована.

¹⁵⁶ Текст постанови суду див. Петро Мірчук, Нарис..., С. 519.

¹⁵⁷ Див. Петро Мірчук, цит. праця, С. 520. Цікаво, що Судоплатов називає Костарева «Костарев», а Є. Онацький «Костирев».

¹⁵⁸ Онацький, Євген Коновалець і ПУН перед проблемою..., поп. цит., С. 697.

¹⁵⁹ Петро Мірчук, цит. праця, С. 520-521.

НЕПОРОЗУМІННЯ В ПУН І РОЗКОЛ

Смерть полк. Коновальця не послабила ОУН, не зупинила ні її діяльності, ні її росту на території західних земель України і за межами українських земель. Але на еміграції зайшли ускладнення. Заповіджений полковником Коновальцем Конгрес ОУН не міг відбутися. Розбіжності і непорозуміння в ПУН, також і по лінії «молоді й старші», «крайовики й емігранти», не були полагожені. Крайовики вимагали усунення з ПУН деяких осіб, зокрема Я. Барановського, якому закидали «зраду рідної справи і службу ворожій розвідці» та О. Сеніка, якому закидали «всіх організаційного архіву» в Празі¹⁶⁰ (архів попав у руки полякам, які використовували його під час процесів проти членів ОУН). Іменування головою ПУН Андрія Мельника в жовтні 1938 р. т. зв. «вужчим Проводом», тобто якраз Сеніком, Барановським і Ярим, загострило непорозуміння.

Молоді крайовики почали говорити про «систему Сеніка і Барановського», завдяки якій відгороджувано Мельника від членства. Навіть деякі накази А. Мельника були відмінені. Це спричинило резигнацію полк. А. Мельника в травні 1939 р. Але Сенік і Барановський зуміли переконати А. Мельника, щоб він залишився головою ПУН і скликав Конгрес (Великий Збір) ОУН. Великий Збір відбувся 27 серпня 1939 р. в Римі у спосіб, який став додатковим елементом непорозуміння, бо «на Конгресі Організації, яка в Краю, а зокрема на ЗУЗ, мала тоді головну свою базу, на всіх учасників в числі 23, представників ЗУЗ було тільки 2-ох», всі інші були з еміграції.¹⁶¹

1-го вересня 1939 р. Гітлер напав на Польщу. У наслідок упадку польської держави вийшли на волю численні ув'язнені члени ОУН, в тому Степан Бандера, колишній крайовий провідник. Непорозуміння загострювались до тої міри, що у січні 1940 р. додатково до всіх невирішених справ прийшло і те, що молоді представники Краю уважали, що також їхні представники повинні ввійти в склад ПУН. Бандера і тодішній крайовий провідник В. Тимчій-Лопатинський поїхали до полк. Мельника до Риму. Зустріч з Мель-

¹⁶⁰ Див. Володимир Косик, Розкол..., поп. цит., С. 11. Судоплатов пише, що Коновалець йому говорив, що Сеніка-Грибівського підозрювали, у співпраці з чеською розвідкою.

¹⁶¹ Чому була потрібна чистка в ОУН. II частина. В ім'я правди, С. 23; Володимир Косик, Розкол..., С. 13.

ником закінчилася повним неуспіхом. Додатково виринули справи тактики і зовнішньої політики. Погодження не могло відбутися.

Уважаючи ситуацію безвихідною та констатуючи, що «всі зусилля перевести (зміни) організаційним порядком були безуспішні з причин неперебірливих організаційних ходів тих людей, що прикриваючись волею теперішнього голови Проводу Українських Націоналістів, намагалися за всяку ціну вдержати владу, захоплену по смерті сл.п. полк. Євгена Коновальця», молоді провідники Організації, об'єднані довкола Степана Бандери, рішили 10 лютого 1940 р. покликати до життя Револьюційний Провід ОУН. Все таки останній пункт рішень говорив: «Ждемо рішення полк. Андрія Мельника, що він надалі очолює нашу боротьбу»¹⁶². Але А. Мельник з молодими не пішов.

Так почався розкол ОУН. На основі листа Ст. Бандери до А. Мельника від 10 серпня 1940 р. можна припускати, що єдність могла бути врятована, якщо А. Мельник був би погодився усунути з Проводу Сеніка і Барановського. Та так не сталося. Що більше, 17 серпня 1940 р., отже вже після розколу, Ст. Бандера підписав заяву про підчинення А. Мельникові: «Заявляю, що з хвилиною поладнання мериторичних справ внутрішнього конфлікту в ОУН, я і підчинені мені круги ОУН підпорядковуємося полк. Андрієві Мельникові...» Під цією заявою хтось зробив наступну замітку: «Полк. Мельник не уважав за можливе на тій площині поладнати конфлікт»¹⁶³. Вся можливість порозуміння та згоди була усунена.

Свідчення Гайваса

Ярослав Гайвас, провідний член ОУН, прихильник А. Мельника і свідок цих подій у Кракові, стверджував у 1983 р., що «головним архітектором і співтворцем» розколу був З. Книш (підкреслення В. К.). «Люди довкруги полк. А. Мельника почали застановлятися над доцільністю, щоб хоч якоюсь мірою задовольнити амбіції молодих.

Ярослав Гайвас

¹⁶² В. Косик, Розкол..., док. № 9, С. 26-27.

¹⁶³ Там же, документ № 22, С. 97.

Зиновій Книш

І тоді прийшов З. Книш [довірений Барановського]. Він переконав полк. Мельника до протиакції. За згодою полковника [Мельника] Книш зорганізував з групи своїх однодумців ядро змови у Кракові, яке несподівано захопило центральне організаційне приміщення, а в ньому значне добро, чималу техніку й різні організаційні засоби. Всю ставку тепер поставив Книш на знищення групи С. Бандери. З розходжень в ОУН стався розлам!»¹⁶⁴

Отже, залишається нез'ясованою загадкова роля керівного члена ОУН-М З. Книша. До кінця свого життя він із великою завзятістю поборював ОУН-Бандери, прямо з якоюсь нелюдською ненавистю. Із його секретного листування в 1940 році довідуємося, що в Кракові він включив до своїх плянів боротьби проти прихильників Бандери полк. Сушка, М. Сулятицького та О. Чучкевича. Цей останній у 1941 р. вже був підфіцером німецького СД (гестапо).

Щодо ситуації, в якій опинилася Організація в 1940 р., З. Книш писав 3 серпня до Я. Барановського:

«...4. Лічимося з тим, що противники позицій не здадуть і якийсь час будуть існувати дві організації. Це ясно треба ствердити, щоб потім не було розчарувань. Треба майже наново ставити на ноги всю організацію. Дотепер удалося запустити корінь у Перемисьль і Ярослав, посилаю Вам дотичного листа. Справа тяжка, бо не маємо ані зв'язків, ані знайомостей у молодому світі – але надії тратити не треба. Правильно поставлена справа авторитету А. Мельника приверне з часом усе...»

12. В зв'язку з ситуацією, так як я її бачу і оцінюю, ще раз останній хочу піддати під розвагу ще таке: Стою на тому і від того не відступаю, що після перевороту перебираю організаційні справи в Краю...»¹⁶⁵

На думку Книша, переговори з метою полагодження конфлікту непотрібні, бо вони «деморалізують членство..., є доказом нашої слабости..., ...потверджують тезу бунтівників..., дискваліфікують нас як провідників без рішучості й енергії...»

IV. Б-у [Бандеру] засудити треба на кару смерти. Щоб не в'язати Організації труднощами виконання присуду, засуджено його на виключення без можливості реабілітації. Раз назавжди вирвати лихо з коренем і на віки нап'ятнувати бунт в особі чільного його представника й виразника.

Голова Проводу не затвердив присуду, то значить змінив його, допускаючи можливість реабілітації, не подаючи чи ціною ризику життя, чи звичайною заявою. Не можна критикувати присуду з санкцією Голови Проводу, і лави прийняли його з прикритим розчаруванням, але мовчки і спокійно. Однак зміна присуду страшенно скріпила позиції бунту, бо не знищено Бандери морально, але дано до зрозуміння охоту прийняти його назад до Організації. Видвигати справу ревізії процесу і соромно, і крайнє шкідливо. Підважується віра в справедливість нашого суду...»¹⁶⁶

А прокурором Головного революційного трибуналу ПУН був якийсь час... Мохнацький Юрій, тобто Книш Зиновій.

У листі до А. Мельника від 10 серпня 1940 р. Ст. Бандера писав: «НКВД знає про нашу внутрішню скандалістику і маємо докази, що тепер дуже пильно збирає того роду матеріяли. Напевно захоче ними компромітувати ОУН. Не знаємо години, коли пустять в обіг, або інакше проголосять (напр. процес) такі матеріяли. На це не можна ждати, бо оборона тоді була б спізнена. Треба вже зараз справу відповідно ліквідувати»¹⁶⁷. Але справа не лише не була ліквідована, а навпаки, поглиблена.

Справа агента «Українця»

У 1940-му році спецслужби Москви, з допомогою своїх підручних у Києві пильно слідкували за розвитком українського націоналістичного руху за кордоном. Як інформував нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов на початку грудня 1940 року, спецслужби вислали 29 вересня 1940 року агента 5-го відділу УДБ НКВД УРСР «Українця» на Захід, під прикриттям легенди про його втечу з тюрми при перевезенні з одної в'язниці в іншу. Для нього створили навіть легенду про стрільянина на кордоні, щоб викликати до нього довіру. «Втікач» зголосився в українському комітеті в Грубешові. З Грубешова його повезли до Холму, щоб він міг зустріти колишнього знайомого і в нього поінформуватися про розкол «серед оунівського

¹⁶⁴ Там же, док. № 19, С. 50-51.

¹⁶⁵ Володимир Косик, Розкол ОУН... поп. цит. С. 50, 52.

¹⁶⁶ Там же.

¹⁶⁷ Там же, С. 86.

проводу». Цим знайомим висланого агента був Мохнацький, тобто Зиновій Книш. У повідомленні НКВД УССР до ЦК КП(б) України з 3 грудня 1940 року про роботу агента «Українця» сказано:

«Зустрівшись з Мохнацьким, секретарем ЦК оуновської організації, «Українець» попросив поінформувати його в справах ОУН. Мохнацький, пізнавши «Українця», зрадів, взяв його до окремої кімнати, розповів про розкол, показав ряд документів, з яких частину «Українець» взяв з собою...

В документах, які виявляли бандерівців, знаходяться факти, коли проти Коновальця організовано виступ бандерівців в 1935 році з метою захопити оунівський провід в свої руки.

Один з активних оунівців, Барановський, виявляв цю діяльність, і тоді бандерівці наговорили на Барановського, що він ніби співпрацював з польською поліцією.

Після розгрому Польщі в 1939 році, коли Мельник зійшовся з Бандерою в еміграції, бандерівці рішили усунути Барановського і показали Мельнику фотознімки, які доказували співпрацю Барановського з польською поліцією. Справу передано до «революційного трибуналу». «Революційний трибунал», якого підтримував Мельник, виніс рішення про відсутність вини Барановського, але все таки Барановського усунули від обов'язків.

Одночасно з цим мельниківці підібрали матеріал про співпрацю бандерівця Ярослава Горбового з органами НКВД і скинули вину на Бандеру. З цього розпочався розкол між мельниківцями та бандерівцями.

Під теперішню пору цей розкол дійшов до того, що співпраця Мельника і Бандери виключається.

Продовжуючи даліше розмову, Мохнацький заявив нашому агенту «Українцю», що з ним бажає говорити полковник Сушко, який є заступником Мельника.

Приїхавши до Кракова, Мохнацький представив «Українця» полковнику Сушкові. Цей останній мабуть знав із звітів оунівця Шухевича про прибуття «Українця» до генерал-губернаторства і вельми зрадів цією нагодою, підкреслюючи, що роботи дуже багато, а вартісних людей недостатньо.

Сушко поінформував, що із численних оунівців, посланих у західні області України, назад мало повертаються, значна частина гине при переході кордону. Частина сидить у тюрмах і, крім цього, організація знаходиться в стані розколу, тому тепер організація потребує рішучих і відданих людей, які могли б знову

піти по той бік кордону, щоб в'яснити ситуацію в західних областях України і налагодити роботу.

«Українець» вислухав Сушка і сказав, що як потрібно для організації, то він «готовий на наказ пана полковника прийняти будь-яке завдання і переконаний, що його виконає».

Сушко зрадів цією заявою, положив з вдячністю на нього руку...

Прощаючись, Сушко дав на дорогу «Українцеві» гроші і сказав, що до Грубешова приїде людина, яка привезе інструкції...

Повернувшись до Грубешова «Українець» довідався, що його розшукують оуновці бандерівського напрямку і, що більше, бандерівці хотіли арештувати «Українця» і доставити до Кракова, до Бандери.

Після того як «Українець», обурений такою поведінкою, заявив, що він був у Сушка і мав з ним зустріч по ділових справах, відношення бандерівців до нього різко змінилося в кращий бік і були пороблені заходи, щоби переконати «Українця» до співпраці з ними

«Українець», побачивши, що бандерівці мають більшу вагу в німецькому гестапо, прийняв рішення погодитися з їх пропозицією...

«Українцеві» було поставлено завдання: в'яснити настрої населення західних областей, детально інформувати оунівців про розкол центрального проводу ОУН, при тому підкреслювати позитивні сторони Бандери та konieczність налагодити зв'язок з керівництвом оуновської організації на Волині та приватний з його керівником Скоп'юком.

25 листопада при співдії переправляючих і Мостового «Українець» повернувся на советську сторону.

З метою найбільш успішної боротьби з оунівським підпіллям в західних областях УССР існування розколу оуновської організації в Кракові виявляється найбільше вигідним [для] проникнення і підкорення нашому впливові бандерівського напрямку як найбільш реакційного. В зв'язку з цим ми установили батька Степана Бандери – Бандера Андрій Михайлович. Народжений в Стрию, Дрогобицької області, сьогодні священник української церкви в с. Тростянець, Долинський район – якого маємо намір включити до справи Краківського проводу...

(підпис): Народний комісар внутрішніх справ УССР, комісар державної безпеки 3 рангу – Серов».

Документ, який ми тут процитували (в перекладі з російської), не секретний від 1995 року, коли він був опублікований у Москві, в збірнику про останню Світову війну. Документ передрукував Володимир Сергійчук у праці «Український Здви́г: Волинь 1939-1955». ¹⁶⁸ Інформації цитованого документу дуже цікаві і важливі для дослідників, навіть якщо в ньому є декілька малих неточностей.

Основне, залишається дослідити хто був агент «Українець»? Документ виявляє, що він був членом ОУН і приятелем Зиновія Книша. Ми не маємо можливості досліджувати архівні матеріали Книша чи ОУН-Мельника.

Агент Полуведько знову в ОУН-М

У час, коли в Роттердамі бомба розірвала полк. Є Коновальця, Полуведько був у Берліні. Він бачився декілька разів з Селешком і, як пише Онацький, нагадував Селешкові про свої попередження, які робив йому і Коновальцеві. Декілька днів пізніше Полуведько повернувся до Фінляндії і звідси «пропав без сліду». З цього зробили висновок, що Полуведько повернувся до СРСР. Є. Онацький пояснює його зникнення інакше:

«Тим часом Полуведько зник із Фінляндії, бо там йому горів ґрунт під ногами: знаючи надто добре Москву та її методи, він після замаху на полк. Є. Коновальця не міг почувати себе спокійно в такій близькості до советських кордонів, бо Павло... [Судоплатов] мав нагоду надто добре пізнати і його діяльність і минуле, як соловецького в'язня. Отже, Полуведько волів зникнути, бо дуже добре відчув, що й члени ОУН почали ставитися до нього з застереженням. Проте, як почалася війна Німеччини з Москвою, Полуведько з'явився знову і відразу зв'язався з полк. Сціборським і [Сеником] Грибівським».

Тож не дивно, продовжує Є. Онацький, що Сціборський і Сеник «нав'язали знову приятні відносини з Полуведьком», який напевно їм пояснив свою відсутність, чи «безслідне зникнення». Далше читаємо: «Ясна річ, що Полуведько не викликав у них таких підозрін і зміг представити їм докладний і переконливий звіт про обставини своєї «відсутності» чи то «безслідного зникнення». В усякому разі, вибираючись в Україну, Сціборський і (Сеник) Грибівський беруть із собою й Полуведька. Їхню подо-

рож в статті «Незабутніми шляхами» описав Я. Дедаць в альманаху «Відродження» за р. 1951. Товаришував їм у цій подорожі і незабутній О. Ольжич-Кандиба» ¹⁶⁹.

Дм. Андрієвський каже, що Полуведько, зникнувши, мабуть був в СРСР і «коли німці зайняли Галичину, він з'явився у Львові, кажучи, що вислав його туди фінляндський генеральний штаб». Він заперечує, що Сціборський і Сеник взяли з собою Полуведька, коли їхали на Східню Україну. Його заперечення правди дуже дивне. Далше він твердить, що «Полуведько вкрутився в групу Кони́ка і з нею дістався до Харкова... Цей факт і інші обставини змушували поставитись до Полуведька обережно і не мати до нього довір'я. Підозра збільшилась, коли німці заарештували Полуведька. Я перебував тоді в Берліні і мені стало відомо, що німці збираються питати мене в справі Полуведька і його ролі в убивстві полк. Коновальця. Однак до цього не дійшло, мабуть, тому, що в міжчасі Полуведько повісився у в'язниці» ¹⁷⁰.

Полуведько, Сеник і Сціборський у Житомирі

Про справу Полуведька є докладне свідчення Ярослава Гайваса, голови Оперативного керівництва ОУН-Мельника і керівника Похідних груп цієї організації, які йшли у 1941 р. на схід.

Як знаємо, Сеник і Сціборський були вбиті в Житомирі 30 серпня 1941 р. Провід ОУН-Мельника негайно поширив твердження, що вбивства dokonав член ОУН-Бандери, висуваючи загальне обвинувачення супроти бандерівців у «братовбивстві», яке від цього часу постійно вживається як аргумент у поборюванні ОУН-Б. Ярослав Гайвас подає наступні інформації про Полуведька, Сеника і Сціборського:

«...Обидва вони (Сеник і Сціборський) прибули до Львова нелегально більш як тиждень після втечі советських військ. Перед їхнім прибуттям зголосився до нашої квартири при Академічній вулиці дивний чоловік, який назвав себе Полуведьком і подав, що він є давнім зв'язковим між ПУН і підпільною націоналістичною організацією на Наддніпрянщині. Я взявся переслухувати його, а його розповідь для мене необізнаного з тією справою була неймовірною. А до того той чоловік витворював довкруги себе дивну атмосферу. Бак-Бойчук якось сказав мені, що він «дише смертю».

¹⁶⁸ Український Здви́г: Волинь 1939-1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 35-38.

¹⁶⁹ Є. Онацький, поп. цит., С. 289-290.

¹⁷⁰ Дм. Андрієвський, Навколо Роттердама, поп. цит., С. 299, 300.

На щастя з Кракова прибув найближчий співробітник Сціборського – Чемеринський-Оршан, який поінформував мене, що знає Полуведька з Парижу, де той переховувався якийсь час перед нелегальним поворотом на Наддніпрянщину, та що в тій справі триває слідство, з чим найдокладніше обізнаний Сенік...

Розмови Сеніка з Полуведьком, в яких брав участь також Сціборський, відбувалися при замкнених дверях... Після кількох днів Сенік сказав мені приблизно таке: Не все ясне з Полуведьком. Треба ще багато дечого перевірити. Він, Сенік, і надалі буде відповідати за Полуведька та забере його зі собою на Схід. А від мене Сенік зажадав швидкого і певного транспорту.

...На мій заклик він (д-р Козак, який мав машину) негайно прибув з усім готовим до дороги на Житомир, де, згідно з нашими інформаціями, вже були Степан Федак-Смок, давній член УВО, та сотник Степан Сулятицький. Обидва були в характері перекладачів і йшли з першою фронтовою лінією.

Перед від'їздом до Житомира Сенік повідомив мене, що до мене може прийти для нього вістка з Фінляндії, яку треба буде йому негайно передати. При тій нагоді Сенік утаємничив мене дещо у справу Полуведька. Полуведько виїхав перед вбивством поковника Євгена Коновальця з Берліна на організаційну станицю у Фінляндії. Зразу після вбивства він перейшов кордон до ССР, а тепер пояснює це наказом, який він отримав від свого фінляндського зв'язкового, майора фінляндських військ. Власне до того майора Організація звернулася за верифікацією інформацій Полуведька.

Вернувшись в Україну, Полуведько, як він оправдувався, не мав змоги вирватися на Захід. Удалося йому це перед самою війною, але кордону він уже не зміг перейти, бо кордон був обложений масами радянського війська, а тому переховувався в полях аж доки не відступили большевики, а тоді прибув до Львова й відшукав організаційну квартиру. Вже після смерті Полуведька прийшла інформація з Фінляндії, що майор, на якого Полуведько покликався, загинув у війні з ССР під кінець 1939 року.

Після прибуття до Житомира Полуведько жив на одній квартирі з Сеніком і Сціборським. Коротко перед їхньою смертю він запропонував, що поїде до Вінниці, Гайсина, Умані та інших міст, щоб відновити зв'язки або нав'язати нові. Сенік погодився на це і він виїхав туди.

Я прибув до Житомира день перед похороном Сеніка і

Сціборського... Слідство провадили з організаційного боку д-р Ярослав Яхно та інж. Починок, обидва близькі приятелі й співробітники Ольжича з Праги.

Крім випадкових осіб, які появилися на місці вбивства вже після нього і точніших даних не могли мати, одиноким джерелом інформації був Федак-Смок. Смок подав про висліди німецького слідства та про те, що вбивника Сеніка і Сціборського таки на місці застрелив якийсь німецький вояк, який був випадково свідком убивства. Німецькі чинники відмовилися подати прізвище того вояка, або будь-які дані про частину, в якій він служив.

Так само відмовили Смокові та Сулятицькому, а також організаційним чинникам [ОУНМ] побачити тіло вбивника Сеніка і Сціборського. Тіло це мала похоронити військова влада, але де і коли – аж ніяк не можна було довідатися. Зате німці подали Федакові, що вбивник мав при собі документ на прізвище Козій, виданий у Берліні установою «Українське Фертрауенштелле» або УНО (Українське Національне Об'єднання). Імени Козія німці не подали й організаційні чинники ніколи не могли довідатися його, ані справдити в «Україніше Фертрауенштелле» чи УНО, бо документ не був там зареєстрований, отже був фальшивий...

Поведінка німців у справі ідентифікації вбивника Сеніка і Сціборського становила для нас нерозгадану загадку. Тієї загадки ніхто, як мені відомо, не розв'язав, а тільки були різні гіпотези. Одною з найбільш правдоподібних гіпотез, за якою промовляв цілий ряд моментів, було, що вбивник Сеніка і Сціборського мав при собі німецький документ, за всякою правдоподібністю військової розвідки, або, може, й був у зв'язку з розвідкою, і тому німці пустили кінці у воду й унеможливили ідентифікацію його. Іншою гіпотезою було, що це самі німці могли доконати того злочину.

Серед членства нашої ОУН переважало переконання, що вбивства доконали наші українські конкуренти з ОУНБ. Спершу було підозріння на большевиків, але деякі моменти наводили на ту думку.

Я включився в працю слідчої групи Організації...»

Слідчу групу ОУН-М очолював В. Яхно, і в її нарадах брав участь О. Ольжич. Група перевела перевірку походження «Козія» в околицях Чесанівщини. Туди вислано групу людей, «однак нічого не знайдено». Нічого не знайшов ані лікар Андрій Козак, ані полк. Роман Сушко, який перебрав ведення слідства у Львові. Слідча група хотіла розпитати Полуведька, чи хтось приходив до Сеніка і Сціборського,

чи не слідкував хтось за будинком, де вони жили. Я. Гайвас поїхав шукати Полуведька. Він довідався, що у Вінниці Полуведько був коротко, ночував на організаційній квартирі, говорив з людьми, і виїхав до Гайсина та Умані. Але в цих містах на організаційних пунктах Полуведька ніхто не бачив.

Я. Гайвас повернувся через Гайсин і Вінницю до Житомира і там застав Полуведька. Однак з ним не розмовляв. Якраз тоді впав Київ і Я. Гайвас, згідно з пляном, виїхав до Києва. Він, Р. Біда і Б. Коник їхали до Києва на військовій транспортній машині, яку придбав Федак. Декілька днів пізніше до Києва прибув Ольжич і багато інших членів ОУН-М, «а між ними Полуведько». Гайвас поінформувався про Полуведька в Ольжича, який відповів: «Я Полуведьком ніколи не займався. Він хотів конче залишитися в Києві, але я дав йому доручення виїздити негайно до Харкова, де ним займуться Коник, Бабій (Олекса) та Кивелюк (Роман)».

Ярослав Гайвас більше про Полуведька нічого не знав. Щойно пізніше довідався, що Полуведька викрито в Харкові як радянського агента. Гайвас додає: «На всякий випадок, ОУНМ ніколи не змогла ідентифікувати вбивника, ані тим більше здобути незалежні докази, з чийого доручення він виконав цей злочин».¹⁷¹

Полуведько й ОУН-М у Харкові

Про перебування Полуведька у Харкові існує свідчення Олександра Семененка, людини, так би мовити, «із зовні». Він був членом Харківської Колегії адвокатів, а потім головою управи міста (1942-1943). Він пише, що з приходом німців почала розвиватися в Харкові громадська робота. Харків'яни познайомилися з Б. Коником, який прийшов з Заходу. Його діяльність здебільшого обмежилася завданнями його організації. «В перші дні, коли жадібно шукалося способів організувати якийсь апарат української влади, на устах у багатьох були два імена, нових для Харкова людей, прибулих одночасно з німецькою армією з Заходу: Коник і Полуведько...»

О. Семененко з'ясує, що Полуведька ніхто в Харкові не знав. Він робив вигляд спокійної людини, стриманої, добре одягнутий, з пошитим пальтом не десь там в якомусь «Швейпромі», а в «Індпошиві». Полуведько обняв в Управі міста пост відповідального за кадри

(очевидно, завдяки ОУН-М). В анкетах люди писали навіть те, що колись зі страху перед більшовиками замовчували, описували всі репресії тощо.

Полуведько уважно розпитував, читав автобіографії. Вкоротці активізувався Полуведько також політично. На першому зібранні громадян, запрошених за «папірцями» (але, може, і випадкових), у президії сиділи Полуведько і міський голова Крамаренко. Говорив Коник (про «орден», тобто ОУН). «Видно було, що діло робилося нашвидку». На других зборах Коник передав слово Полуведькові, який запропонував всім встати, підняти руку і повторювати за ним слова присяги (ОУН). «Всі без заперечення присягають». Після цього Полуведько пояснив, що «організація наша, власне кажучи, напівлегальна».

Люди хотіли організуватися. «Полуведько був у дуже щасливому становищі – в шухляді його столу лежали сотки анкет людей, що прагнули активності й організації». У такий спосіб, як описано, Полуведько міг набрати під присягою кілька сот патріотів для своєї організації, пише О. Семененко.

«Тим часом у Харкові знайшовся чоловік, який зробив заяву німецькій таємній поліції про те, що він знає Полуведька в іншій ролі. Він, бувши під арештом, бачив Полуведька на відповідальній роботі в НКВД. Одного морозного дня Полуведька забрали просто з роботи. Полуведько сидів при письменному столі у зимовому пальті з каракулевим коміром. Йому не дали взяти з собою чорної каракулевої шапки і наказали виходити. Він пішов без шапки. Більше Полуведько не вернувся до Управи». О. Семененко висловлює прикре ствердження: «Полуведько мав бути убивцею, нашим убивцею, убивцею кожного, хто присягав перед ним і чий анкети були в його руках»¹⁷².

Іншу думку про Полуведька в Харкові висловив Є. Онацький: «Полуведько їхав із цілком конкретним завданням – відшукати сліди Павлуся [Судоплатова] та Хом'яка в Україні. Про останнього було відомо, що він жив перед війною у Харкові, маючи власне авто тощо. Проте, в Харкові Полуведько був заарештований, як «виявлений советський агент». Знаючи, скільки справжніх советських агентів опинилося свого часу по різних відділах німецького Гестапо, не можна сумніватися, що Полуведько впавав жертвою тих спритних люців, що німецькими руками нищили небезпечних їм українських громадських та політичних діячів. Знаючи, в чий руки попав, Полуведько сам покінчив з собою». Є. Онацький наївно схиляється до

¹⁷¹ Інтерв'ю Ярослава Гайваса: Пора висвітлити факти, «Шлях Перемоги», Мюнхен, 15 серпня 1982 р.; див. також це саме інтерв'ю в журналі «Визвольний Шлях», вересень і жовтень 1982. Інтерв'ю передруковано без подання джерела у збірнику «Життя і смерть полковника Коновальця», Львів, 1993.

¹⁷² Олександр Семененко, Харків, Харків... (друге видання), Сучасність, 1977, С. 218, 221-223.

твердження М. Селешка, мовляв, не було ніяких підстав думати, що Полуведько був агентом Москви¹⁷³.

Правильно висловився Дм. Андрієвський стверджуючи, що Полуведько був більшовицьким агентом більшого формату.

Зрештою, ПУН видав у серпні 1958 р. комунікат в справі статей Є. Онацького, в якому якимось дивно сказано, що *«трагічний у своєму висліді контакт з групою Хом'як-Валюх-Полуведько, що була підставлена московською розвідкою, є одним з епізодів у зв'язках покійного Вождя з Наддніпрянщиною»*. Факт, що Полуведько був агентом, потвердив Судоплатов.

Але багато раніше у Харкові з'явилась брошура П. Карова і В. Степового п.з. *«У кублі зрадників»* (В-во «Прапор», 1978), в якій описано діяльність «чекіста» Кіндрата Микитовича Полуведька під час війни у Харкові. Його звеличали як великого героя, порівнювали до таких відомих агентів як М. Кузнєцов, Р. Зорге та інших. Народився Полуведько 10 березня 1895 р. на Вінничині. Його фах – учитель. На початку 1930-их років він став «чекістом». Починаючи від лютого 1934 р. він працював агентом на Заході п'ять років. Бо з приходом Гітлера до влади, говорить брошура, *«уцілілі петлюрівські горлорізи»* об'єдналися *«у так звану Організацію українських націоналістів ОУН... Організація розкидала щупальця навколо Радянського Союзу, засилаючи свою агентуру для ведення підривної роботи на Україні. З уст недобитків це звучало... «геть від Москви»... В середині 30-их років багато оунівських кур'єрів, емісарів і просто агентів були захоплені при переході кордону СРСР... Одним з найважливіших завдань, яке чекісти України вирішували напередодні Світової війни, було виявлення ворожих радянській державі плянів закордонних націоналістичних центрів. У лютому 1934 «товариш Павло» виїхав за кордон. У нагоді стало йому знання німецької та інших іноземних мов, якими він володів досконало. Довгі роки він був відірваний від своєї сім'ї... За рубезжем Полуведько провів п'ять років. Зумівши завоювати довір'я оунівських ватажків, він успішно виконав особливо складні завдання Вітчизни...»*

Брошура пригадує, що він опублікував декілька статей в «Українському слові» в Парижі під псевдом Тогобичний, як, наприклад, «Комунізм і національний рух на Україні», написані у націоналістичному дусі. Ці «патріотичні» статті промостили йому дорогу до ОУН...

Повернувшись в Україну, «герой-чекіст» учителював. *«У червні 1941 року Полуведько, який працював учителем однієї з*

Чернігівських шкіл, був викликаний до Києва на розмову з чекістом Іваном Даниловичем Кудрею, який дав йому доручення «знову вступити у сутичку з ворогами Батьківщини». Полуведько, отримавши документи на ім'я Половенка, викладача німецької мови, виїздить до Станиславова. Війна застала його у Львові. Якийсь час Полуведько працював учителем, але коли *«довідався, що ним зацікавилася бандерівська служба безпеки «СБ» – організація, яка жорстокістю і підступністю не поступалася Гестапо, треба було або піти у глибоке підпілля, або вкорінитися до ворожого табору. Він обрав друге»*. Тобто взяв контакт з ОУН-М.

У брошурі не подається деталей «роботи» Полуведька з моменту, коли він відновив контакт з ОУН-М. Згадується лише, що в Києві, *де «саме перебував штаб націоналіста Мельника», він пов'язався з чекістом Кудрею і узгіднив з ним свою «роботу» в Харкові. У Харкові Полуведько, крім посади в міській Управі, зайнявся іншою роботою: «влаштував» кількох своїх людей на посади в самій Управі міста, в районних управах, у поліції. Очевидно, тих людей ніхто, крім нього, не знав. Одночасно він став донощиком шефа гестапо, Гершwandера»*.

Радянська брошура твердить, що Полуведько запропонував Крамаренкові скласти і передати йому («для історії») список «учасників прийняття присяги», цієї самої, що про неї згадував на Заході О. Семененко. Цей список, очевидно, опинився в «надійних», тобто більшовицьких руках. Не сказано, чи він передав цей список також німцям. На ділі, Полуведько мав не лише списки, а й різні анкети численних осіб. Брошура говорить, що у Харкові Полуведько перебував у постійному контакті з більшовицьким підпіллям і передавав інформації про все, головню *«про діяльність та пляни націоналістичних ватажків»*¹⁷⁴. Він напевно це робив також у Житомирі.

Реакція ОУН-Бандери на вбивство в Житомирі

Ярослав Гайвас свідчить:

«Я пробував зібрати інформації про вбивство серед членів ОУНб. Всі вони категорично заперечували участь своєї організації посередньо чи безпосередньо у тому вбивстві. Я, будучи в Рівному, запитав, між іншим, Ростислава Волошина про це, але він з обуренням заперечив. Тоді я рішив звернутися безпосередньо до

¹⁷³ С. Онацький, поп. цит., С. 289-290.

¹⁷⁴ Зіновій Ірчанський, Звеличвання юди, «Шлях Перемоги», 5.11.1978 і «Визвольний Шлях», жовтень 1982, С. 1184-1187; також збірник «Життя і смерть полковника Коновальця», поп. цит., С. 315-323.

тодішнього Провідника ОУНб, Миколи Лебеда, який мусів би бути найкраще поінформований.

Влітку 1943 р. я відбув зустріч з Лебедем на нашій підпільній квартирі при вулиці Павлинів у Львові. Лебедь поінформував мене, що чинники очоленої ним Організації провели докладне слідство у цій справі, й він з повною відповідальністю стверджує, що очолена ним Організація, ані ніякі її члени чи член не мали ніякого відношення до того вбивства, яке впрочім Організація засуджує. Тоді я запитав його, чому в такому разі очолена ним Організація не видасть відповідної заяви. Лебедь сказав мені, що таку заяву видано восени 1941 р., в короткому часі після вбивства.

На моє прохання дати мені примірник тієї заяви, він пообіцяв пошукати за нею, але зразу заявив, що це може не дати висліду, бо заяву видано, коли по недавніх арештах ще не були влаштовані друкарні в підпіллі, ані не започатковано архіву. Заяву цю у формі комунікату, як поінформував мене М. Лебедь, розмножено на ротаторі в невеликій кількості та розіслано в терен.

Справа тієї заяви виринала нераз. Виникла вона з ініціативи полк. А. Мельника в часі його зустрічі з Ст. Бандерою в роках 1947-1948 в Мюнхені. Ст. Бандера потвердив, що таку заяву восени 1941 видано і її вага актуальна й далі.

Тоді полк. Мельник пішов крок далі й запропонував, щоб Організація, очолена Бандерою, видала нову таку заяву з огляду на те, що примірника першої не можна знайти. Бандера на це погодився, але зі свого боку запропонував, щоб Організація, очолена полк. Мельником, одночасно видала свою заяву, в якій вона відкликала б закиди під адресою ОУНб, що вона або її члени брали участь або мали будь-яке відношення до вбивства Сеніка й Сціборського.

На цьому справа такої заяви, чи вірніше тепер уже двох заяв, застрягла.¹⁷⁵

Такий комунікат ОУН-Бандери дійсно був і навіть був поміщений в офіційному журналі ОУН Мельника «Сурма» [2-5 вересня 1941 р.] Він був опублікований без дати. Однак німецьке звітлення про події № 86 подало, що під час похорону, тобто 2 вересня, були розкидані листівки ОУН-Бандери, «у яких... твердження, що вбивники були з групи Бандери, називається провокацією».

Текст комунікату ОУН-Бандери ми подаємо за мельниківською публікацією:

¹⁷⁵ Ярослав Гайвас, Пора висвітлити факти, «Визвольний Шлях», № 9, 1982, поп. цит., С. 1182-1183.

Краєвий Провід ОУН Комунікат ч. 7

Дня 30 серпня 1941 р. згинули бл. п. Сенік Омелян і Сціборський Микола. В зв'язку з цим деякі круги заінтересовані в розбиванні українського національного життя поширюють вістку, що вони впали від кулі ОУН. До постатей бл. п. Сеніка і Сціборського, як і до всієї політичної групи, до якої вони належали, ОУН відноситься негативно, вважаючи її акцію шкідливою для Українського Народу. Рішуче однак стверджуємо, що ОУН не має нічого спільного з вбивством бл. п. Сеніка і Сціборського. ОУН як політична організація в своїй боротьбі не вживає індивідуального терору. Приписування вбивства бл. п. Сціборського і Сеніка ОУН, вважаємо провокацією.

Слава Україні!

Краєвий Провід О. У. Н.
на Матірних Українських Землях¹⁷⁶

Дальший розвиток полеміки довкола цієї справи можна було передбачити, читаючи коментар, який додала ОУН-Мельника до повищого комунікату ОУН-Бандери:

Коментар ОУН-М до комунікату ОУН-Б.

[7 вересня 1941] Це правда, що не має нічого спільного з убивством бл. п. Сеніка і Сціборського ОУН, отже Організація, основана сл. п. полк. Євгеном Коновальцем і ведена сьогодні полк. Андрієм Мельником, бо ж не може ОУН вбивати своїх найкращих членів і провідних людей, які її основували, весь час аж до останнього свого віддику стояли в її Проводі та готові були за неї життя віддати й віддали.

Натомість каїнового злочину в Житомирі, дня 30 серпня ц. р. доконав член бандерівської диверсії, яка каригідно і злочинно підшивається під назву ОУН.

Бандеріяда не лише вживає індивідуального терору, але примінює його в масових розмірах. Таких каїнових злочинів як у Житомирі виконано більше. На підставі переведеного доходження стверджено вже десятки вбивств наших членів бандерівцями: напр. Куц, Шубський, Гадус, Шульга, брати Пришляки, Федів та інші; десятки членів пропало й у їх справі ведеться доходження, десятки членів дістало засуди смерті й були спроби їх виконати; десятки на-

¹⁷⁶ «Сурма», часопис Організації Українських Націоналістів, № 2, 20 вересня 1941, С. 4; там же, № 3, 21 вересня 1941, С. 9, 12.

ших членів тероризували бандерівці дулами револьверів і грозили їм застріленням, коли ці не припинять своєї праці. Бандерівці зробили вбивство членів ОУН системою своєї «акції». Тому то «приписування вбивства» бандеріяди не є «провокацією», лише ствердженням дійсності на основі зібраних доказів і матеріалів. Заперечення «проводом» бандеріяди тих фактів, і відмежовування себе від тих злочинів, свідчить лише про неморальність і неетичність тих, які дають своїм членам наказ, а по виконанні тих наказів вирікаються їх і публічно п'януть своїх членів як звичайних кримінальних злочинців!

Вкінці стверджуємо, що бандеріяда видала чергові присуди смерті на сорок українських громадян, між якими є й нечлени ОУН, і реєстр тих громадян разом із їхніми світлинами бандеріяда вислала по всіх своїх осередках з дорученням при стрічі тих громадян мордувати. А втім про це члени бандеріяди говорять у Львові навіть із посторонніми людьми, мовляв: «Інша боротьба була в Генерал-Губернаторстві, а інша мусить бути тут», «впаде ще не одна голова», «впаде ще п'ять голов» і т.д.

подаємо це ствердження до прилюдного відома.

Постій, дня 7 вересня 1941.

Слава Україні!

Вождеві Слава!

КРАЄВА ЕКЗЕКУТИВА ОУН НА ЗУЗ¹⁷⁷

Цікаво було б дослідити, хто є автором цього коментаря до комунікату ОУН-Б. Чи може Зиновій Книш або його довірена особа?

Початок божевільного танцю

М. Сціборський і О. Сенік, члени ПУН під проводом А. Мельника, були убиті 30 серпня 1941 р. в Житомирі невідомою особою. Вбивника застрелив німецький солдат. Німці відмовилися показати тіло вбивника і не дозволили людям ОУН-Мельника говорити з солдатом, який застрелив вбивника. Заходи про це робив член ОУН-Мельника Ст. Федак, який як перекладач належав до гестапо (СД) в Житомирі. Негайно після вбивства ОУН-Мельника видала комунікат, що вбивство виконав член ОУН-Бандери:

Комунікат ПУН

Усім українцям і членам Організації Українських Націоналістів до відома:

Дня 30 серпня ц.р. в год. 19.30 в Житомирі, на порозі Золотоверхого Києва, згинули з братовбивчої руки на стійці й службі Україні два члени Проводу Українських Націоналістів: Омелян Сенік-Грибівський і Микола Сціборський, члени-основники УВО та ОУН.

Похорони відбулися дня 2 вересня ц.р. в Житомирі, при масовій участі місцевого населення. Тлінні останки зложено у братній могилі біля місцевого Собору.

Цього злочинного діла доконала тим разом диверсія, що її викликала в найбільш рафінований спосіб Москва для розбиття українського визвольного фронту. Вбивника, відомого диверсанта, зліквідовано на місці вчинку при спробі втечі. В цій справі ведеться далі слідство.

Обидва провідні українські націоналісти є черговою жертвою того самого ворога, що від смерті Симона Петлюри й Євгена Коновальця безперервно намагається нищити провідний актив українського націоналістичного руху.

Омелян Сенік-Грибівський і Микола Сціборський згинули. Проте жива ідея Самостійної Соборної Української Держави, якій вони вірно служили до смерті. Ця ідея мобілізує нових борців на шляху до своєї скорої й остаточної перемоги.

Постій, дня 5 вересня 1941 р.

ПРОВІД УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ¹⁷⁸

Звернення А. Мельника

Українці!

Дня 30 вересня ц.р. на вулиці Житомира згинули геройською смертю два члени Проводу Українських Націоналістів: сотник Омелян Сенік-Грибівський і полковник інж. Микола Сціборський. Згинули вони від кулі каїна братовбивця у передових рядах борців за Українську Незалежну Соборну Державу. Упали у воріт Золотоверхого Києва, до якого рвались їхні серця і який вони оба перед 22 роками, якраз в днях 30 і 31 серпня 1919 року здобували в рядах Української Армії. Вони впали при сповнюванні свого обов'язку, до краю вірні Україні, Націоналістичній Ідеї й Організації Українських Націоналістів. Ворожа рука рішила на це злочинне вбивство у хвилину, коли українська нація переживає вирішальний

¹⁷⁷ «Сурма», № 2, 20 вересня 1941, С. 4; і № 3, 21 вересня 1941, С. 12.

¹⁷⁸ «Український Націоналіст», Р.І., ч. 1, вересень 1941, С. 2-3.

час боротьби за свою волю, коли серця всіх українців спрямовані до національної єдності й творчої праці для України.

Євген Коновалець, Омелян Сенік-Грибівський та Микола Сціборський – творці Українського Націоналістичного Руху та основоположники УВО та ОУН впади жертвою ворожих сил, що їм страшною й ненависною є українська державність. Вони, що продовжували започатковане Головним Отаманом Симоном Петлюрою державницьке діло, загинули як і Головний Отаман з наказу тієї самої Москви, з рук ріжних виконавців її волі. Ворожі сили заприсяглися знищити ОУН, єдиного революційного носія української державницької ідеї і визвольної боротьби. І як не досягнули вони колись своєї цілі убивством Головного Отамана, так не впала ОУН по вбивстві Вождя Українських Націоналістів Євгена Коновальця. Вороги взялись до розбиття ОУН, спровокувавши диверсію в її нутрі. І ця спроба не мала успіху, бо проти безвідповідальних виступів диверсантів поставилося здорове українство. Проте диверсія витворила ґрунт, із якого зродилися вбивства кість по кісти кров по крові рідних братів. Це злочини, що на них могли піти лише національні зрадники або божевільні, що ставши знаряддям ворожих сил, копають могилу Батьківщині.

Ініціаторів вбивства виявить слідство. Проте кожному з нас ясно, що за вбивством стоять вороги України, а насамперед Москва. Кожному теж ясно, що моральну відповідальність за ці вбивства несе диверсія, яка створила для них передумовини. Цю відповідальність несе кожний, хто з диверсією співпрацює й її підтримує.

Націоналісти й націоналістки!

Організація Українських Націоналістів втратила двох членів Проводу: Омеляна Сеніка-Грибівського і Миколу Сціборського, понесла велику жертву. Смерть тих двох великих українців, провідних націоналістів-революціонерів – це велика втрата для дальшої боротьби України. Серце рветься з болю у кожного з нас в обличчі великої жертви й трагедії народу.

В цю хвилину закликаю Вас до спокою та рівноваги духа. Нас жеде ще тяжкий змаг. Як і досі, так і на майбутнє перемагатимемо лише нашою великою Ідеєю, глибокою мораллю, гідною поставою, відданістю справі та вірою в перемогу. В час, коли Батьківщина вимагає від нас творчого чину (діл), праці та жертвенного самозаперечення, не сміємо зводити революції на злочинну безвідповідальність, псевдо-революційні жести та самовинищування.

Не вб'є ворог Ідеї, вбиваючи її носіїв. Жертва крові за правду родить когорти нових борців, що в своїй вірі і завзятті доведуть Ідею до перемоги.

Будьте вірні Україні і націоналістичній Ідеї, стійте твердо на своїх стійках та давайте рішучу відсіч усім спробам нищити українську силу, звідкіль вони не походили б. Це замогильний наказ Вождів Симона Петлюри й Євгена Коновальця, це зов упавших членів Проводу Українських Націоналістів Омеляна Сеніка-Грибівського та Миколи Сціборського й усіх боців, що загинули з того ж ворожого наказу за нашу Ідею. Все українство відмежувалось від братовбивців. Хай ця остання трагедія стане джерелом очищення нашого громадського життя раз на завжди від національного злочину й анархії!

Слава пам'яті незабутніх наших друзів Омеляна Сеніка-Грибівського і Миколи Сціборського!

Слава Україні!

Постій, дня 5 вересня 1941 р.

АНДРІЙ МЕЛЬНИК

Голова Проводу Українських Націоналістів¹⁷⁹

У такий же спосіб поінформовано німецькі власті (гестапо, проф. Г. Коха та ін.). Ганс Кох негайно про це повідомив Берлін:

Проф. Ганс Кох інформує Абвер

6.9.41. Згідно з телеграфним повідомленням гауптмана проф. Коха, член організації Бандери застрілив 30.8.41 в Житомирі двох прихильників Мельника. Атенатчик згинув у безпосередній стрілянині з німецькими солдатами. Гауптман проф. Кох повідомив, що на підставі відомостей, які дійшли до нього, також в інших місцевостях подібні атенати мали б бути заплановані.¹⁸⁰

Проф. Ганс Кох отримав таку інформацію від керівників ОУН-Мельника. При тому варто пригадати, що провід ОУН-Мельника був у добрих взаєминах з проф. Г. Кохом, співпрацівником міністерства Розенберга та абверу, до тої міри, що в 1943 р. йому зорганізовано поїздку до партизанського штабу отамана Бульби-Борвця на Волині, з яким німці вели переговори.

Як знаємо, ОУН-Бандери комунікатом заперечила причетність

¹⁷⁹ "Український Націоналіст", Р. І., ч. 1, вересень 1941, С. 3-4.

¹⁸⁰ Lahausen Tagebuch, S. 171 IfZ, Munchen.

до вбивства, називаючи його провокацією. Повторимо, що ОУН-Мельника помістила цей комунікат у своєму журналі «Сурма», але одночасно накинулася на «бандеріяду» із ще різкішими обвинуваченнями.

Цікавим і багатомовним є також комунікат місцевого проводу ОУН-Мельника:

**Комунікат Крайового Проводу ОУН-М
на Західно-Українських Землях
(уривки)**

[біля половини вересня 1941 р.]

Націоналісти!

Від хвилини, коли націоналістичний рух зіткнувся на українських землях з новою дійсністю, ми весь час діяли в дусі наказу Вождя Андрія Мельника.

Скривавлена Україна потребує великої праці нашого мозку й наших рук, а не спорів і міжусобиць.

Тому всі свої змагання, цілу свою енергію ми спрямували на гоєння ран нашої нації й розбудову українського життя. Ми залишили на боці всі внутрішні спори... (...)

Коли не бореться наша армія на зовнішньому фронті, то злочином є проливати українську кров на фронті внутрішньому!

Ми весь час хотіли вірити, що люде, які пішли на тамтой шлях бунту, потягаючи за собою сотні ідейних одиниць, нехай найгіршою дорогою, але все ж таки йдуть до однієї мети – державного будівництва. Ми не хотіли до останньої хвилини уважати їх здібними на найгірші засоби нищення боців за майбутність української нації! Не хотіли вважати, бо звикли до цього часу винищувати в той спосіб українців лише польська поліція, або московське НКВД. Однак з кожним днем ми мали все більше й більше доказів руйніницької безвідповідальної діяльності. І стало те найстрашніше, що знищило в нас останні сумніви. Дня 30.8.1941 року в год. 19.30 від ганебного стрілу ззаду на Бердичівській вулиці Житомира впали два великі Борці за українську Державу й націоналістичну Революцію, довголітні члени Проводу ОУН: Омелян Сенік-Грибівський і Микола Сціборський.

Обидва учасники визвольних змагань, найближчі співпрацівники Євгена Коновальця й співтворці УВО та ОУН. (...)

І врешті всі ми свіжо пам'ятаємо страшні дні, коли в мурах

українських міст, залишених більшовиками, знаходили ми безліч змасакованих трупів наших братів. І коли тоді ми знали, що всі вони впали з чужої руки, то тепер маємо ту страшну для кожного українця певність, що на двох українських борців Омеляна Сеніка й Миколу Сціборського під брамами заповітного Києва піднялась українська рука, вириваючи з наших і так проріджених рядів двох найкращих. (...)

Яка ж рука могла знятися на бойового референта УВО і крайового команданта Сеніка? Кому була потрібна смерть Миколи Сціборського, людини, що зайняла чоловіче місце серед інтелектуальної і духової еліти української нації, борця, що став в ряди УВО і ОУН як представник СУЗ, та втягаючи в чинну боротьбу інших представників СУЗ надав нашим змаганням правдивий соборницький характер. Ці вбивства — жахливі наслідки впливу чорного духа руйни.

Цим разом особа вбивника документарно znana, це Степан Кузій¹⁸¹ з Любачева. Його вислали диверсанти на зруйновану, спрагнену помічної братерської руки Східну Україну, щоби він виконав давно винесений «присуд смерті». Так несуть бунтівники «ідею націоналізму» на СУЗ і так «будують» українську Державу на терені, де націоналістичний рух чекає велика історична місія.

Націоналісти!

Ми довго вірили у вічного українця, який прокинеться – гадалось – у груп відповідальних за бунт одиниць. Це не сталося! Раз стануши на шлях зради, бунту і руйніництва, сили анархії й божевільного злочинства докотились до подлого братовбивства.¹⁸²

Житомирський злочин зриває маску з обличчя Бандери і його спільників!

Зриває маску з обличчя агентів Яриго, національних зрадників, що в нинішню таку важну для України хвилину вбачають своє завдання, свою революційну місію, про яку стільки горляють. (...)

¹⁸¹ Так в оригіналі. Пізніше це прізвище подавали «Козій».

¹⁸² Уривок тексту цього комунікату ОУН-Мельника з 1941 р. цитував Павло Дорожинський у своїй доповіді на поминальній академії на Оселі ім. О. Ольжича в США, 31-го серпня 1986 р., приписуючи цитований текст поетесі Олені Телізі: «Відомо, що Олена Теліга належала до того гурта націоналістичного активу, який болів розколом ОУН, але який не закидав віри в його поладнання. І, власне, після житомирської трагедії, після вбивства Сеніка і Сціборського, вона з боєм душі і серця писала: «Ми весь час хотіли вірити, що люди... — далше йде з незначним скороченням текст комунікату до слів — «...сили анархії божевільного злочинства докотились до подлого братовбивства». («Українське Слово», Париж, 28 вересня 1986 р.). З цього виходить, що Павло Дорожинський зробив надужиття престижем поетеси, при чому не зазначив, що це комунікат Крайової Екзекутиви ОУН-Мельника. Бо навіть якщо комунікат мельниківського Проводу написала Олена Теліга, то вона передала на папір не свою особисту думку, а думку Проводу ОУН-Мельника. Хотілось би знати, чи це дійсно вона була редактором згаданого комунікату.

Божитомирський злочин це тільки звено з низки інших терористичних актів супроти наших найактивніших одиниць і з верхів і з низів. Сини Волині, провідники протибольшевицького підпілля Куц, Шульга і Шубський, юнаки Гадус, Федів та другі, всі вони впали від тієї ж злочинної руки бунту.

Націоналісти!

Година амнесії для бунтівників покінчилася. Вони відповіли на простягнену правицю нашого Вождя стрілами в членів нашого Проводу. Для скритовбивників, на яких руках кров найкращитх зпоміж нас, найкращих зпоміж українства, національним злочинцям, які висилають збаламучених людей на підлий братовбивчий морд – не може бути вибачення.

В почутті своєї святої правди, запричащені духом жалоби по своїх провідниках, готові віддати для України всі свої сили й своє життя – йдемо в останній бій за душу українства.

Або нація подужає тепер і в ній не стане місця для виродків-злочинців, або Україна стягне на себе жорстокий осуд історії! (...)

Слава Україні!

Вождеві Слава!

КР.(АЙОВА) ЕКЗЕКУТИВА ОУН
на Західньо-Українських Землях¹⁸³

Згідно із свідченням керівного члена ОУН-М Я. Гайваса, німці сказали Федакові, що вбивця мав при собі документ на якийсь прізвище, виданий у Берліні установою «Україніше Фертрауенштелле» або УНО (Українське Національне Об'єднання). Жодного імені німці не назвали й організаційні чинники ОУН-М не могли довідатися прізвище убивці, ані справдити в «Україніше Фертрауенштелле» чи УНО, бо документ не був там зареєстрований, отже був фальшивий. Самого документу німці мельниківцям не показали і не передали.

Перші інформації ОУН-М про вбивство (комунікат від 5 вересня, звернення А. Мельника з 5 вересня, коментар до комунікату ОУН-Б від 7 вересня) не подають жодного прізвища вбивці.

Щойнобіляполовинивересня 1941 р. умельниківськомужурналі «Український Націоналіст» уже подається ім'я і прізвище: Степан Кузій. А в «Сурмі» № 3, від 21 вересня 1941 подається, що «вбивником є Степан Козій, уродж. в 1906 р. в Любачеві, пов. Львів, та що він

належить до диверсії Бандери. Крім документів, що встановлювали його тотожність, при ньому знайдено підроблену бандерівцями посвідку з Українського Допомогового Комітету у Львові з сфальшованими підписами». Я. Гайвас свідчить, що з їхнього боку перевірка цих інформацій не дала жодних результатів і нічого не потвердила. Значить маємо до діла з вигадкою. З якою метою?

Ця непослідовність виявляє, що, не знаючи і не маючи змоги перевірити, хто є вбивником двох визначних членів ПУН, керівництво ОУН-Мельника відразу безапеляційно скинуло вину за вбивство на ОУН-Б, мабуть тому, що під час розколу молоді члени і «крайовики» вимагали усунення з ПУН Сеніка і не ставились з повною довірою до Сціборського. Про це знали в Москві, то й могли організувати наступ проти націоналістичного руху у цьому напрямку.

Цей факт, як і напади на ОУН-Б ("бандеріяду"), виявляють, що ОУН-М може ще була повністю травматизована розколом і – що важливіше – відкидала будь-яку вартість – людську, патріотичну чи національну – членів ОУН-Б. Ці почування були збільшені тим, що Революційний Провід ОУН (Бандери) контролював практично всю мережу ОУН в Україні, і тим самим Провід ОУН Мельника мусів починати діяльність від приспіненого організування нових членів.

Залишається нез'ясованим, хто підштовхував А. Мельника та інших членів ПУН до прийняття такого становища? Чи не та особа, яка в Кракові прийняла рішення перебрати всі справи ОУН-Мельника в Україні в свої руки?

Як би воно не було, все вказує, що вбивство у Житомирі доконав радянський агент у порозумінні з іншим радянським агентом, членом ОУН-Мельника К. Полуведьком, який приїхав з обома членами ПУН, О. Сеніком і М. Сціборським, до Житомира, з ними жив, і якимось спритно зник під час вбивства, але потім скоро знову з'явився і виконував працю в Організації Мельника у Харкові. Там німці його арештували як радянського агента і він у тюрмі повісився.

Виходить, що для керівників Організації Мельника скидати вину на політичного конкурента виглядало більше доцільним, кориснішим у боротьбі за владу в Україні, а ніж шукати правду. Все ж таки, у відсутності додаткових доказових матеріалів, які виявляли б, що всередині ОУН-Мельника далі діяла особа, яка утримувала ненависть проти ОУН-Б та спритно спрямовував діяльність ОУН-М на боротьбу проти ОУН-Бандери та на взаємне поборювання,

¹⁸³ «Український Націоналіст», Р. І., ч. 1, вересень 1941, С. 4-6.

залишається теза, що ненависть прихильників ОУН-Мельника проти ОУН-Бандери була викликана трагедією розколу колись одної ОУН.

На підставі наведених цитат можна сказати, що ненависть прихильників Мельника до прихильників Бандери офіційно будувалася на основі двох основних закидів: в першу чергу, на думку мельниківських керівників, – бандерівці не мали права виступити проти маєстату Вождя ОУН, полковника Андрія Мельника, та з іншого боку – яким правом ці молоді «недоуки» проголошенням відновлення української незалежної Держави у Львові 30 червня 1941 р. могли понизити «державницький маєстат». Мабуть цим і можна пояснити цю свого рода радість членів ПУН Мельника, що «святотацький факт» бандерівців у Львові «не вдался».

Однак, сьогодні, з відстані часу (понад 60 років!) бентежить у цій протибандерівській полеміці того часу те, що членів ОУН-Бандери називається «злочинною клікою амбіціонерів, менше чи більше свідомих вислужників Кремля». А проголошення відновлення незалежності Актом 30 червня 1941 р. у Львові засуджується такими словами: «Рафіновано-сплетена провокація Москви не вдалася. Бандеріяда дістала в самому Львові по лобі».

Тобто трагічне вбивство, виконане з усією правдоподібністю радянським агентом, використано для того, щоб викликати жорстоку боротьбу проти Революційного Проводу ОУН-Бандери та глибоке протистояння всередині націоналістичного руху та національно свідомого суспільства.

Дивує, що навіть останніми роками деколи робилося зусилля в цьому самому напрямі. Ось, наприклад, А.В. Кентій, член «робочої групи з вивчення ОУН-УПА при Інституті історії України НАН» не так давно немов би із задоволенням висловився, не даючи найменших доказів, що цих двох діячів ОУН-Мельника вбили в Житомирі бандерівці. Взагалі, цей автор часто спирався на слухи, поголоски, сумнівні «спомини» та твердження деяких «покривджених долею» діячів, які бажали б зробити себе важливими.

Це відноситься також до вигадок про те, що бандерівці видали німцям О. Телігу, а потім О. Кандибу-Ольжича та вбили тисячі членів ОУН-Мельника. Це теж належить до політичної шизофренії. Німці діяли згідно з інформаціями, які отримували від своїх інформаторів. А у середовищі ОУН-Мельника у Києві діяли німецькі інформатори, між ними був, наприклад, Аркадій Любченко. Картошка цих інформаторів є в німецьких архівах.

Заклик Проводу ОУН-Мельника до націоналістів

(уривки)

[10.9.1941]

Націоналісти!

Ділимося з Вами сумною і болючою вісткою: дня 30 серпня ц.р. відійшли з наших рядів два першовоїни Української Національної Революції, члени Проводу Організації Українських Націоналістів інж. Микола Сціборський і Омелян Сенік-Грибівський. Відійшли, вбиті святотацькою рукою злочинця-каїна з рядів розгнужданої бандерівської комуні-диверсії.

Ім'я каїна знане, це злославної і злощасної пам'яті Степан Кузій, що згинув на місці свого гидкого й брудного злочину. Наш Рух і його мозок та серце ОУН понесли великанську втрату зо смертю обох чільних провідників, двигунів Української Національної Революції. Та великі рухи мають великанські втрати. І факт, що злочинна каїнова рука ціляла в чільних членів ПУН, вказує на тло і куліси, за якими дійшло до цього найпідлішого в аналах Української Національної Революції морду. Цей вчинок доказує тяглість в рафіновано-продуманій акції винищення української провідної верстви й її верхівки.

Та повернімо на приблизно десять літ тому взад... Твориться, як ідейно оформлене й організаційно завершене нове революційне тіло: Організація Українських Націоналістів з полковником Євгеном Коновальцем на чолі. Поза військовою діяльністю вона розширюється й розгортається у всеобіймаючий національно-революційний рух і у своїх рамках вміщує всі ділянки українського національного життя, кермуючи і проводячи ним в аспекті найвищих постулатів нації: виборення Самостійної і Соборної Української Великодержави.

Рух росте і то не лише на під'яремних землях, але з незвичайною силою перекидається на українську еміграцію, зокрема перекидається за океан...

Ворог, передусім червоний хижак у Кремлі, здригається на вид злитого в один моноліт українського народу. Йому ввижається близький кінець панування над поневоленою багатою Україною. У своїй низькій, далекій від усякої великої гри-розігри уяві, кує диявольські пляни вбити чинних провідників нашого руху, гадаючи цим робом [способом] знищити в корінні український визвольний рух і його діючу силу – Організацію Українських Націоналістів...

Діяволи Кремля хапаються за юдину роботу. Піднаходять

між відпадками й сміттям українського національного життя людинувіря, національно осатанілого розбійника, підлого злочинця, що за юдин московський гріш йде на службу ката України. Каїн міняє свою сатанську подобу й на ворожий наказ стає до приписаної йому «революційної роботи» в Україні. Як такий стає незабаром «славний» із свого діяння й поволі йому вдається нав'язати контакт з ПУН-ом, а вкінці з самим Вождем ОУН.

Вислідком цього рафінованого вчинку – роттердамська трагедія. Найбільший удар в найболючіше місце руху. Та після першого потрясення рух і організація вийшли із цього, мимо безмежної втрати, цілими, ба що більше ще дужчими й небезпечнішими...

Нахабна Москва проразувалася. Замість розбити, ще дужче скріпила революційні ряди... І в своїй безмежній люті кидаються вороги на найбільше плюгавство. В ряди частинно здеконспірованих низів ОУН через події 1939 року (війна Німеччини з Польщею й акція ОУН на Західньо-Українських Землях), що позначилося тисячним припливом звільнених і видалених із боротьби розконспірованих кадрів, кидає своїх найметкіших і найспритіших агентів.

Після померкнення найближчих надій на революційну акцію в окупованих Совєтами ЗУЗ, іде між рядами непривиклих до тривалої і постійної позиційної праці боєвиків розкладава акція агентів Кремля. Вона сатанічно закроєна і підшита, потрапляє на ґрунт деяких вічно незадоволених «вельмож», що в свій час ніяк не виявили своїх спосібностей при даній їм нагоді і тому промовляє до курячих амбіцій «великих» невдачників. І дириговані майстерно замаскованою рукою з Москви викликають ці ж вічно незадоволені невдачники й політичні нездари так зв. розкол і роздор в рядах ОУН. В своїй низькій і підлій акції б'ють по найбільших цінностях нації, по найбільшому її авторитетові і проводі, по організованому визвольному рухові, творячи свою карликовату фракцію під шумним іменем «Революційного проводу ОУН». Голова ПУН-у знає, чия рука бунтує йому його незрячих дітей і він побатьківськи дає їм змогу повернути назад до праці для кермованої ним Української Національної Революції. І диверсія починає в своїх основах тріщати. Щоправда, діявольській руці агентів, замаскованих керманичів бандерівської диверсії дається ще на деякий час підлатати валені позиції під викрутами, що вияв доброти Вождя і нагода для повороту – це слабкість очолоюваної ним ОУН. Та ненадовго. Бо зараз з початком війни, а там після святотачь-

ких фоєрверків диверсії збезчещенням маєстату волі України безвідповідальним актом Бандери-Стецька в справі проголошення самостійности Західньої України й західньо-українського уряду, почали від них відвертатися і найбільш збаламучені одиниці. Залишилася злочинна кліка амбіціонерів, менше чи більше свідомих вислужників червоного Кремля, прибрана в старе шумне пір'я, підлите львівським приниженням державницького маєстату так зв. Уряд Західної України, уряд, що його існування не довге і завдячене тільки незнанню компетентних [німецьких чинників], що з першого ж моменту його зліквідували.

Рафіновано-сплетена провокація Москви не вдалася. Бандеріяда дістала в самому Львові по лобі. Бо Львів, ще перед 3-4 роками гордий на свого молодечого провідника-месника кривд ЗУЗ, побачив у новому Бандері здегенерованого мальконтента й чуже знаряддя і від нього вповні відсахнувся.

Москва вирішила диверсію Бандери вжити як своє знаряддя на свій черговий плюгавий злочин.

Вбачаючи, що Східньо-Українські Землі горнутья під прапори довговижиданого ними Проводу Українських Націоналістів, вирішує вбити опору Організації на Східньо-Українських Землях – діючих членів ПУН...

Та знова помиляється в своїх розрахунках червона Москва й її новий вислужник – бандерівська комуно-диверсія! Українського Визвольного Руху й ОУН не обезголовити і його не вбити! Не вспіла з ним упоратися на поневолені землях ціла хижачька наволоч з Москви, не вбити його при помочі каїнів висланникам Кремля!

Та зате в зародкові вбила Москва і каїни всякий дальший вияв бунту. Злочином поповненим на особах Миколи Сціборського й Омеляна Сеника, підписали на себе засуд смерти Бандера й ціла його злочинна кліка, що увійде в історію Української Національної Революції як банда геростратів.

Організація Українських Націоналістів, клонючи свою голову перед тінями цих нових жертв і своїх великих провідників, присягає на мощі Вождя Основоположника і його провідних Борців, Лицарів Його позагробового легіону ОУН, піти визначеними Ними шляхами і вже в недалекому майбутньому здвигнути їхню Мрію і нашу Мету: Самостійну і Соборну Українську Державу.

Хай живе Українська Національна Революція!

Слава Вождєві Основоположникові Євгенові Коновальцеві і його Наслідникові Андрієві Мельникові!

Слава упавшим героям на полі слави, членам Проводу Українських Націоналістів Миколі Сціборському і Омелянові Сенникові!

Постій, дня 10.9. 1941

ЕВНТ¹⁸⁴

Для повноти образу додаємо уривки ще одної цікавої статті, яка появилася в журналі ОУН-Мельника «Український націоналіст»:

“Розгулявся чорний дух руїни»

(уривки)

[біля половини вересня 1941 р.]

Усвоєму стільки різноманітному та багатому в далекосяжній і важній події розвитку переживала Українська Нація, як у часах свого розквіту, так і в часах свого занепаду, великі потрясення, що їх спричинили «не так ті вороженьки, як добрії люде»...

Подібно, немов відбитка минулого, являється зараз на нашому національному організмі бандерівська диверсія. (...)

І дійшло до політичних оргій в українському національному життю. Диверсія, не маючи даних переперти свої плани, прийняла, байдуже що замасковану, краще чи гірше заховану, помічну руку ворога (Кремля) й пустилася в божевільний танок.

Перш за все, бажаючи себе зафіксувати на фоні українського політичного життя як легальний фактор допущилася злочинного збещення маєстату української державности, проголошуючи безвідповідальним «маніфестом» Бандери самостійність України у Львові...

(...) Вбачаючи, що всупереч всім трюкам, фаєрверкам, а то й масовому теророві керма влади виривається їм з рук – почали диверсанти з актами індивідуального терору, вбиваючи спершу рядових, а там і чільних провідників місцевого активу ОУН... З пасією розбісненого звіря кинулись із злочину в злочин, починаючи вбійством рядовиків, через провідників (Мицик, Куц) на членах Проводу (Сеник, Сціборський) кінчаючи. (...)

Диверсію стрінув насамперед осуд і наплетвання, тепер послідує засуд і кара нації... на бандерівській диверсії, як на національному юді-зрадникові зависне ще вічний проклятий нації!¹⁸⁵

Ці обвинувачення непомірквані, неетичні, жажливі. Хто їх

писав і з якою метою? Відповіді на це питання ми не маємо. Можна здогадуватися, що написала їх людина, яка мала на меті розпалювати ненависть проти ОУН-Бандери та провокувати і поглиблювати протистояння між націоналістами.

Важко повірити, що єдина причина такого становища була боротьба за владу в Україні. Бо ж ніхто не був певний, чи німці взагалі схочуть передавати владу українцям.

Про вбивство Сеника і Сціборського ми вже подали свідчення. Щодо Мицика і Куца, двох інших керівних членів ОУН-Мельника, існують точні інформації про їхню долю.

КГБ про долю Мицика і Куца

У Видавництві «Каменярь» у Львові появилася у 1974 р. книжка Кліма Дмитрука, відомого чекіста, автора пропагандивних писань проти українського незалежницького руху, зокрема прити ОУН, п.з. «Безбатченки». В цій книжці подається інформації про долю двох членів ОУН-М, Олександра Куца та Івана Мицика.

Подаємо короткі уривки з книжки чекіста Кліма Дмитрука:

“Мельниківці і собі посилити терористичну роботу проти бандерівців. Про це докладно розповів закинтий перед самою війною у радянський тил агент абверу та емісар Мельника Олександр Куц...”

Керівництво ОУН-мельниківців склало план ліквідації Бандери і його найближчих спільників... [слідє опис варіантів ліквідації Лебеда, Равлика, Старуха, Габрусевича і Бандери]. (...)

За кілька днів до початку війни на Львівщину було закинто одного з найближчих помічників Мельника, агента гестапо та члена ПУНу Івана Мицика (“Бориса Заревича”), сина куркуля з села Синовидне Верхнє на Сколівщині.

Мицик мав організувати збройні виступи оунівців у тилу радянських військ. Перехід кордону Мициком та шістьома охоронцями підготували офіцер гестапо за кличкою «Короленко» і Ярослав Гайвас. «Короленко» видав оунівцям німецькі пістолети, по кілька гранат, радіостанцію. Догоджаючи фашистській розвідці, Мельник послав свого однодумця на вірний провал, бо перехід кордону був проведений без належної конспіративної підготовки, паролі і явки виявились ненадійними, і швидко всю групу мельниківських бойовиків заарештували радянські чекісти».

¹⁸⁴ «Український Націоналіст», Р.1., ч. 1, вересень 1941, С. 6-8.

¹⁸⁵ Там таки, С. 12-14.

Ярослав Гайвас про долю Куца і Мицика

Ярослав Гайвас висловився на цю тему так:

«Книш пише, цитуючи записку з 1941 року, що я твердив, що Олександра Куца й Івана Мицика вбили бандерівці. Так, пане Книш, я це говорив не лише 1941 року! Я це говорив ще в 1945 і 1946 роках. Але коли 1946 року прийшов зв'язок з Краю від одного діяча, який там залишився, і в ньому повідомлено про зустріч з Куцом саме в тому році, коли два роки пізніше висланий на Волинь кур'єр побачив Куца живим, а відтак в большевицькій пресі появились напасті на українських націоналістів живого Куца, тоді що?»

Триматися далі попередніх тверджень тому, що так вигідно ворогам полагодження спорів між націоналістами?... А коли Куц живе, тоді треба було ще раз і ще раз перевірити обставини смерти сл.п. Івана Мицика. Згодом стало відомо, що большевики зловили Куца при переході границі, переробили його і після того він пішов на організаційну зустріч з Мициком на орг. квартиру у Львові...»¹⁸⁶

Подібні свідчення про інших членів ОУН-М існують, але не є нашою метою усіх їх публікувати.

НІМЕЦЬКІ ДОКУМЕНТИ ПРО ВБИВСТВО В ЖИТОМИРІ

Не можна мати повного образу трагічної ситуації в таборі націоналістів без ознайомлення з німецькими документами того часу.

Мабуть найкраще почати від першого німецького документу, який згадує про вбивство Сеника і Сціборського. Перший документ подаємо в ширшому обсязі, щоб показати його форму:

Донесення про події в СРСР № 79

Начальник поліції безпеки і Служби безпеки (СД)

IV A I – В. № 1 В/41 geh.

Берлін, 10 вересня 1941 р.

Секретна справа Райху!

(...)

II. Повідомлення айнзацгруп і айнзацкоманд

Командуючий поліції безпеки і СД Кракова повідомляє:

Повідомлення про становище в кол. російській Польщі.

Загальний настрій:

Брест-Литовський: (...)

Дистрикт Галичина:

(...)

3.) Чутки про створення Райхскомісаріату Київ та прилучення Києва і Полісся до цього комісаріату. Вбивство Сціборського і Сеника, як також одного з прихильників Мельника у Галичині викликало велике обурення серед української інтелігенції. Побоювання, що від цього страждатиме відношення між українцями і німцями. Чутки, що група Бандери веде переговори з польським рухом опору, ще більше посилюють ці побоювання. Загально очікується, що послідує заходи поліції безпеки¹⁸⁷.

Національні групи:

Україні

У дистрикті Галичина – переговори з урядом генерального губернатора... Особливо важливі такі вимоги: Право на заснування культурних закладів різних видів, війнятковно видавництва і дру-

¹⁸⁶ Ярослав Гайвас, За оздоровлення основ, «Визвольний Шлях», Лондон, квітень 1983, С. 560.

¹⁸⁷ Мається на думці заходи гестапо проти ОУН-Бандери.

кування книг, газет і т.д., планування щодо побудови шкільництва, пропозиції до вибору викладацького складу, виховання української молоді (молодіжні організації, дитячі садки, спортивні товариства і т.д.). Співдія при плануванні і розбудові господарства, як також при заснуванні транспортних і страхових підприємств, економічних цільових об'єднань, заснуванні профспілок, введення загального національного податку... У Брест-Литовську після оприлюднення приділення області до райхскомісаріату посилилась пропаганда незалежності (України)... Українська інтелігенція під сильним впливом групи Бандери. Розгортання діяльності групи гетьмана, але без особливого успіху. Робляться спроби створити національну церкву.

Група Бандери як в Галичині, так і на Волині робить активні спроби влаштувати своїх членів перекладачами при німецьких службах. Посилюється пропаганда за Бандеру, збір підписів для заяв на дозвіл в'їзду для Бандери на українську територію. Далі поширюються старі листівки про уряд Стецька і проголошення незалежності. Подібно поширюється також відмовна відповідь Бандери на вимогу проф. Коха (служба Розенберга) розв'язати уряд Стецька. Збір на фонд боротьби ОУН: продаж марок із датою прокламації незалежності (30.6.41). Чутки про дальші вбивства прихильників Мельника. Хто веде пропаганду за Мельника, того вбивають¹⁸⁸. З цих причин – подальше відсторонення старшої генерації від групи Бандери. Вимоги української інтелігенції та групи Мельника:

- застосувати заходи поліції безпеки проти проводу групи Бандери. Провідні члени групи Бандери після того, як стало відоме вбивство Сціборського і Сеника, переховуються, побоюючись заходів поліції безпеки.

Білоруси...¹⁸⁹

Донесення про події в СРСР № 86

(Друге німецьке поліцейне звітання про ОУН-Бандери та вбивство Сціборського і Сеника)

Начальник поліції безпеки і Служби безпеки (СД)
- IV A I – В. №. 1 В/41 geh.

Берлін, 17 вересня 1941 р.

I. Політичний огляд
а) в Райху

¹⁸⁸ Ці та подібні інформації німці отримували від ОУН-Мельника.

¹⁸⁹ ВА R 58/217 р. 8-10.

Жодних подій.

(...)

Генеральне губернаторство:

Командуючий поліції безпеки і СД в Генеральному губернаторстві повідомляє про становище в дистрикті Галичина:

Загальний настрій.

Серед українців загальне занепокоєння, викликане замахами (атентатами) групи Бандери. У цьому зв'язку циркулюють найбільш дивовижні чутки:

Група Бандери на цей час мала б цікавитися зокрема полковником Сушком і провідним членом групи Мельника у Львові (Гайвасом). Вже сам інтерес групи Бандери до певних осіб означає прийнятий вирок смерті. Крім того прихильники Бандери мали б переслідувати професора Кубійовича, оскільки він головним чином винен у прилученні Галичини до Генерального губернаторства. Діяння групи Бандери привертають увагу громадської думки до себе до тої міри, що всі інші питання відійшли цілком на задній план. У країні – вже чутки про 100 убитих¹⁹⁰. Тепер як і раніше з боку групи Мельника і старшої української інтелігенції – пропозиції схопити увесь провід групи Бандери і ліквідувати головних винуватців (підкреслення В.К.).

Поляки:

(...)

Українці:

Вбивство прихильників Мельника групою Бандери^{191**} привернуло основну увагу українського населення до боротьби відламів ОУН. Група Мельника за участю великих народних мас влаштувала велику панахиду по Сціборському та Сенику. Перед церквою роздавали листівки проти групи Бандери в яких відкрито звинувачували її у вбивстві. Крім того, (поширювано) повідомлення про смерть із таким же змістом. У відповідь група Бандери поширила листівки, у яких це заперечується, а твердження, що вбивники були з групи Бандери, називається провокацією. Ці листівки у великому обсязі були розкидані навіть із хорів церкви під час Богослужіння. Провід групи Бандери визнав, що пропаганда прихильників Мельника (проти групи Бандери) дуже небезпечна. Народна думка – цілком проти убивць, як це в загальному тепер називається. Митрополит

¹⁹⁰ Ці чутки, поширювані керівниками ОУН-Мельника з метою спонукати німців поробити заходи проти ОУН-Бандери, не відповідали дійсності.

¹⁹¹ Ця інформація походила із кіл ОУН-Мельника. Німецькі органи безпеки (СД, гестапо) ніколи не повідомили про результат їхнього слідства.

Шептицький має намір виступити в українській пресі проти групи Бандери і видати (наступний) заклик до населення: «Українців, які діють проти Німеччини, незалежно від особи, слід схопити і передати німецькій поліції»¹⁹². Серед українців в загальному думка, що накази щодо атентатів виходять від Служби Безпеки групи Бандери, до якої належать Лебідь, Равлик і Вайс-Пришляк. Цілою акцією мав би проводити Ярій¹⁹³. Крім т.зв. листівок захисту у взаємозв'язку з атентатами поширюються інші листівки про уряд Стецька та інші питання. Щодо уряду Стецька ствердження:

Група Бандери тепер як і раніше виступає за акт від 30.6.41 р. Твердження про те, що Бандера ворожий до німців, називається брехнею. Група Мельника – зрадники народу, бо вони проти «Державного акту». Нова тактика групи Бандери відповідати в листівках на російські листівки, які насправді ніколи не поширювалися. Замахи всередині організації ведуть до певної чистки в значенні партії. Все більше сили набирає т.зв. «фракція безкомпромісних», яка вимагає повністю підпільної роботи. Подальші повідомлення про зародження розколу в групі Бандери. Т.зв. «компромісники», здається, не мають серйозного керівника і, зрештою, виходять з організації.¹⁹⁴

(...)

**Третє німецьке поліційне звітання
про ОУН-Бандери і ОУН-Мельника**

Донесення про події в СРСР № 87

Начальник поліції безпеки і Служби безпеки (СД)

- IV A I – В. №. 1 В/41 geh.

Берлін, 18 вересня 1941 р.

Секретна справа Райху!

48 примірників

36-ий примірник

Політичний огляд,

а/ в Райху:

Жодних особливих подій,

б/ Зайняті території:

Генералгубернаторство

¹⁹² Німців невірно поінформовано. Митрополит А. Шептицький ніколи такого не робив і напевно не мав такого наміру.

¹⁹³ Р. Ярій не мав з цим нічого спільного. Він був арештований гестапо 16 вересня 1941 р. у Відні і ув'язнений.

¹⁹⁴ BA R 58/217 р. 101-103

*Головнокомандувач поліції безпеки і СД в Генеральному
губернаторстві повідомляє:*

Повідомлення про стан в дистрикті Галичина.

Загальний настрій:

Українці як і раніше дуже неспокійні через діяння групи Бандери. Чутки, що лише в Галичині група Бандери мала б винести коло 600 вироків смерті¹⁹⁵. Крім того є чутки із Східної України про подальші вбивства прихильників Мельника та очікування поліційних заходів безпеки (підкр. наше – В.К.). Серед українського сільського населення неспокій через стан на Східному фронті. Зростання впливів польської усної пропаганди на загальний настрій. Однак, як і раніше, привітне до німців відношення українських селян.

Поляки:

Зближення зими стає основою надій на поразку Райху.

Про Росію хочеться вірити, що там закинули більшовизм і створений національний уряд. Тому поляки не мали б більше боятися комуністичної небезпеки.

Народні групи:

Українці:

Дальше загострення між групами Мельника та Бандери. Надзвичайно жвава пропаганда листівками. Група Бандери називає супротивника часто зрадниками та підозрює їх у співпраці з більшовиками. Головний аргумент: Мельник зрадив «Державний акт від 30.6.41».

Широкі верстви населення, які мали бажання співпрацювати з німцями при всіх обставинах, групою Бандери вимушені до обережних висловлювань стосовно Райху. Жодних відкритих нападів проти Німеччини в листівках, на протипагу усній пропаганді.

Група Мельника в останній час розширила свій вплив. Однак населення загалом відхиляє обидві групи.

Керівництво комітету займається в основному охопленням молоді. В даний час молодіжні організації знаходяться під впливом групи Бандери.

Організаційна структура: Очолююча організація – «Виховна Рада» під керівництвом члена ОУН-Бандери.

Підлеглі відділення:

1. Спортивні товариства,

2. Українські студентські організації... (...)¹⁹⁶

¹⁹⁵ Чутки поширювані членами ОУН-Мельника.

¹⁹⁶ BA R 58/217 р. 138-139.

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА СТАНОВИЩЕ БЕРЛІНА І МОСКВИ

Перед війною і на початку війни були доволі активними два українські осередки поза межами України – Краків і Берлін. У Кракові жив Степан Бандера. А. В. Кентій, член «робочої групи з вивчення ОУН-УПА при Інституті історії України НАН», писав: «Щодо голови ПУН А. Мельника, то він на вимогу німців за декілька днів до початку війни був змушений переїхати до Берліну, де теж опинився під «почесною вартою». Це не відповідає правді. Андрій Мельник переїхав жити до Берліна добровільно в другій половині жовтня 1940 року. На це є українські свідчення навіть прихильників А. Мельника. У Берліні він мав розмови з різними німецькими високими чиновниками.

Уважаючи, що ОУН могла б причинитися до стабілізації української громади в Німеччині у випадку війни, німці запропонували голові ПУН зустрітися зі Степаном Бандерою у Берліні, щоб повернути єдність ОУН. Тому абвер, як про це свідчить секретний щоденник цієї установи, запропонував голові ПУН зустрітися зі С. Бандерою в Берліні. З цією метою на початку листопада 1940 року викликано до Берліну Бандеру, який жив у Кракові. Бандера прибув до Берліну на переговори 2 листопада 1940 р. Але розмови між двома керівниками ОУН закінчились безрезультатно. Існування двох окремих ОУН уже виявилось доконаним фактом.¹⁹⁹

Жодні німецькі документи не потверджують, що А. Мельник був у цей час конфінований чи під «почесною вартою» у Берліні. Він там жив зовсім вільно. Його інтернували щойно 28 лютого 1944 р. з причин, які тут не розглядаємо.

Німецька війна проти СРСР, як знаємо, почалася 22 червня 1941 р. Для одних війна була несподіванкою, для інших ні. ОУН-Бандери належно приготувилася до такої можливості. Негайно за німецькою армією пішли на територію України нелегальні «похідні

Масові арешти членів ОУН-Бандери та про «Задоволення старшої інтелігенції»

Начальник поліції безпеки і Служби безпеки (СД)
– IV A I – В. №. 1 В/41 geh.

Берлін, 27 вересня 1941 р.

Секретна справа Райху!
Донесення про події в СРСР № 96
(...)

Генеральне губернаторство

Командир поліції безпеки і СД дистрикту Галичина – Львів повідомляє:

Загальний настрій:

Українці: Коли стали відомі причини проведених арештів¹⁹⁷, серед українців запримичується заспокоєння. Населення, особливо старша інтелігенція, задоволені тим, що вчинкам групи Бандери дано відсіч. Офіційне керівництво (українців) вважає (поліційні) заходи єдиною можливою розв'язкою. Усна пропаганда групи Бандери про те, що ці заходи спрямовані загалом проти українців, знаходить в даний час мало віри. Сутужні намагання групи Бандери протидіяти проти скерованої проти неї громадської думки. Поширення чуток про те, що Сенік і Сціборський замордовані німцями, з метою мати привід виступити проти групи Бандери. Даліше, поширюється чулки, які обвинувачують групу Мельника, що вона допомагала в акціях (німецької) служби безпеки. Серед членів групи Бандери (поліційні) заходи викликали внутрішні труднощі. Т.зв. фракція непримиренних, яка з'явилася вже після ліквідації уряду Стецька, розповсюдила листівку, що вину за теперішній стан несуть Бандера і Ярій, бо вони викликали вбивствами німецькі заходи. Все таки одночасно (появилися) заклики до підпільної діяльності. Німці начебто сприяли розколу ОУН на групу Мельника і групу Бандери для того, щоб легше розправитися з українцями. Група Мельника випустила одночасно листівку, в якій приписує всю відповідальність за (німецькі) заходи групі Бандери.¹⁹⁸ (...)

¹⁹⁷ Арешти членів ОУН-Бандери в Україні, Німеччині, Австрії тощо були проведені 15 вересня 1941 р. Були це перші масові арешти українців – в Україні і в Райху. Сотні людей опинилися в тюрмах і концтаборах. Арешти були переведені на прохання українців, противників ОУН-Бандери.

¹⁹⁸ В А R 58/217 р. 357.

¹⁹⁹ Див. В. Косик, Розкол ОУН (1939-1940), збірник документів, друге видання, Львів, 1999, С. 128.

групи» ОУН-Бандери. Деяко пізніше після них на схід йшли такі ж групи (менш численні) ОУН-Мельника.

Треба додати, що зараз же за фронтом йшли на Схід також німецькі «айнзацкоманди» поліції безпеки і служби безпеки (СП і СД), до яких належали усі справи безпеки в окупованих країнах та усі політичні питання.

На українській території діяло декілька поліційних айнзацкоманд СП і СД, які належали до двох айнзацгруп: «Ц» і «Д». Свою діяльність вони зачинали звичайно масовими розстрілами, зокрема євреїв, а також ворожих агентів, партизан, комуністів, асоціальних елементів, грабіжників. Але тому, що до компетенцій айнзацкоманд належали також усі політичні питання, вони, як також деякі інші німецькі служби, пильно слідкували за подіями на зайнятій території, за настроями населення, політичною активністю осіб і груп, діяльністю всіх рухів опору. Вони все реєстрували і свої звідомлення слали до Берліна.

У Берліні, на основі цих звідомлень Головне управління безпеки Райху, куди входило теж і гестапо, виготовляло свого рода бюлетені, а саме: «Звідомлення про події в СРСР» (від 23.6.1941 по 24.4.1942), «Донесення з окупованих територій Сходу» (від травня 1942 по травень 1943) та «Повідомлення айнзацгруп поліції безпеки і СД про діяльність і ситуацію в СРСР» (від 15.9.1941 по 31.3.1942). Ці бюлетені отримували керівні інстанції німецького уряду.

Крім цього до Берліна надходили звідомлення від абверу, представників міністерства закордонних справ при армії, а в роках 1943-1945, також від служби «Чужі армії на Сході» та інших німецьких агенцій.

Ці документи треба уважати найбільш об'єктивним історичним джерелом. Бо коли йшлося про безпеку Райху й окупаційної влади, німці точно реєстрували кожен прояв справжнього, тобто дійсного (а не вигаданого на еміграції) спротиву й некорисної для німців діяльності будь-якої української організації чи особи.

Зрештою, усі ці звідомлення, як достовірні документи, разом з іншими документами, служили доказовим матеріалом під час процесу в Нюрнберзі.

Німецькі документи свідчать

Ще заки німці зайняли Львів 30 червня 1941 р., вони вже 29 червня у Кракові взяли під домашній арешт С. Бандеру, а потім

інших українських діячів. А.В. Кентій з цього приводу вживає термін «взяли під почесну варту», і каже, що 5 липня 1941 р. Бандера був відправлений до столиці Третього райху, «а вже 14 липня 1941 р. звільнений з-під «почесної варту».²⁰⁰

"Почесна варта"? Що це таке? Люди, які знали німецькі структури в Німеччині та під час німецької окупації в Україні, про таку «почесність» не чули. На ділі, це є злостивий політичний переклад німецького слова Ehrenhaft, яке означає «ув'язнення на слово честі», тобто домашній арешт із зобов'язанням на слово честі не покидати дому чи околиці.

Якщо органи КГБ в Москві і їхні підручні в Україні з приємністю перекладали слово Ehrenhaft на «почесну варту», то їхньою метою було показати, що нацисти віддавали Бандері і членам керованої ним ОУН «почесність». Тобто, мовляв, вони були друзі. Це теж належить до свого рода політичної шизофренії, а не до чесного перекладу німецького поліційного терміну.

Відповідає правді, що С. Бандеру взяли під домашній арешт (конфінували) 29 червня 1941 р. у Кракові. Після проголошення у Львові Акту відновлення української незалежної держави 30 червня, у Звідомленні про події в СРСР поліції безпеки і СД № 10 з 2 липня 1941 р. сказано: «Дальші заходи проти групи Бандери і проти самого Бандери приготуються. Вони якнайскорше будуть переведені»²⁰¹.

А Звідомлення про події в СРСР № 11 з 3 липня звучало так: *«Айнзацгрупа Б повідомила 2 і 3 липня 41 про спроби національних українців під проводом Бандери поставити німецькі власті перед доконаним фактом проголошення Української Республіки і створення міліції. Крім того, група Бандери розвинула останнім часом особливу активність, розповсюджуючи листівки і т.п. В одній з цих листівок говориться, між іншим, про те, що український визвольний рух, якого раніше переслідувала польська поліція, тепер буде переслідуваний німецькою поліцією»²⁰².*

С. Бандеру арештували 5 липня у Кракові і депортували до Берліну. Крім цього 5 і 6 липня арештували в Кракові також деякого з членів Українського Національного Комітету; їх в більшості потім звільнили. Звідомлення про події в СРСР № 13 з 6 липня 1941 повідомляло: *«Авторитетні українські націоналістичні*

²⁰⁰ А.В. Кентій, Нарис історії Організації українських націоналістів в 1941-1942 рр. Інститут історії НАН України, Київ, 1999. С. 29 та інші.

²⁰¹ Архів Німеччини, Bundesarchiv (BA) R 58/214 f. 54.

²⁰² BA R 58/214 f. 58, 59.

Ярослав Стецько

керівники, як уже повідомлялося, взяті під домашній арешт. Бандеру перевезено до Берліну. Його переслухання продовжуються». Німецький текст цього звідомлення звучить: «Die Massgebenden ukrainischen Nationalistenführer wurden in Ehrenhaft genommen. Bandera wurde nach Berlin überführt. Dessen Vernehmung ist im Gange»²⁰³.

У Берліні С. Бандеру ув'язнили і допитували. Звільнили його 25 липня і взяли під домашній арешт. У цій ситуації він жив до половини вересня, тобто до масових арештів членів ОУН-Бандери, і тоді його ув'язнили у головній тюрмі Берліна. Чотири місяці пізніше його перевели до концтабору в Саксенгаузені (а не Захсенгаузені), біля Оранієнбурга.

Депортувавши С. Бандеру (5 липня) та Я. Стецька (9 липня) до Берліну, німці думали, що допитами і переконуваннями допровадять до анулювання Акту з 30 червня 1941 р. і одночасно усунуть всяку політичну діяльність серед українців. Однак Бандера і Стецько відмовилися відкликати Акт 30 червня 1941 р.

Не буде зайвим подати тут офіційне повідомлення із донесення про події у СРСР № 23 з 15 липня 1941 в якому інформується про ситуацію у Львові у наступний спосіб:

«(...) 11 і 12 липня 1941 р. всі українські угруповання Львова, враховуючи групу ОУН Мельника і за винятком групи Бандери, запевнили офіцера зв'язку з ОКВ (капітан проф. д-р Кох) у своїй лояльності щодо німецьких органів влади і заявили про бажання взяти участь у позитивній перебудові (країни). Група Бандери подала з цього приводу заяву проф. Кохові, повідомляючи, що хотіла б отримати роз'яснення щодо двох справ:

1) позиція щодо питання майбутнього України (незалежність);

2) питання про звільнення з-під арешту Бандери.

Кох пояснив, що про перше питання може висловитися тільки фюрер. Щодо звільнення Бандери, то Кох заявив, що він тут також некомпетентний. (...)»²⁰⁴

²⁰³ BA R 58/214 f. 75.

²⁰⁴ R 58 /214 f. 173.

На цьому місці потрібно підкреслити, що вплив російсько-більшовицької пропаганди проти українського визвольного націоналізму серед істориків в СРСР і за кордоном був завжди дуже великий. Ця пропаганда йшла по лінії доведення, що цей націоналізм був насильницький, профашистський тощо. І так в одній гарвардській публікації автори нарікають, що «розшифрування історії» ОУН було утруднене тим, що опубліковані праці «оминали» переважливі проблеми, тобто історики симпатичні ОУН-Б, публікуючи документи, «цензурувати ті місця, які могли б пошкодити образі героїчної організації, зі шляхетними засобами й метою, і яка втішається загальною підтримкою». Як приклад автори подають, що у нашому цитуванні німецького документу з 15 липня 1941 р. ми втяли «з рапорту нацистської поліції безпеки і служби безпеки фразу «Керівні українські кола відкидають Бандеру і Стецька»»²⁰⁵.

Така фраза в даному документі дійсно існує, але вона відноситься виключно до малого району – Чернівців і Станиславова – де верховодили румунські та мадярські війська, а не до всієї України. Та найбільше дивно, що автори цього критичного огляду не побачили в тім же звідомленні німецької поліції безпеки і служби безпеки (СП і СД) з 15 липня 1941 інформацію про ситуацію у Львові, яку ми тільки що зачитували вище. Очевидно для боротьби проти українського визвольного націоналізму дуже вигідна була фраза «Керівні українські кола відкидають Бандеру і Стецька», а не інформація про дійсний стан відносин між ОУН-Б та німцями у Львові. Приховування і перекручування позитивних для ОУН-Бандери інформацій стосовно цих відносин з боку московських служб, хочемо ми того чи ні, йшли автоматично по лінії боротьби Росії проти українського націоналізму та ідеї незалежної і суверенної України. На це не звертають уваги деякі історики.

Нам виглядає потрібним ширше дослідити дальший розвиток подій, пов'язаних з ОУН-Бандери, на основі німецьких звідомлень, а не прихильних бандерівцям джерел.

У донесенні про події в СРСР № 25 з 17 липня 1941 р. говориться:

«Пропаганда ОУН-Бандери. Вся пропагандивна діяльність групи Бандери здійснюється згідно з добре визначеним і продуманим планом. Після проголошення «українського національного уряду» у Львові переведено подібні самотійницькі проголошення в інших

²⁰⁵ Karel C. Berjhoff, Marko Carynyk, The Organisation of Ukrainian Nationalistes and Its Attitude Towards Germans and Jews: Yaroslav Stetsko's 1941 Zhyttiepyis. Harvard Ukrainian Studies, XXIII (3/4) 1999, p. 149.

містах колишніх польських воєводств Львова, Тернополя і Луцька. Група Бандери організувала так звані пропагандистські групи, котрі, як тільки важливу місцевість займають німецькі війська, негайно влаштовують маніфестації за незалежність і створюють на місцях автономні адміністративні органи. Крім того, вони поширюють оголошення, листівки, а частково і нелегальні газети, в яких публікують заклики, виголошені по Львівському радіо (проголошення крайового українського уряду) й провадять пропаганду тільки на користь Організації Українських Націоналістів (ОУН), а точніше – групи Бандери. Ми заборонили випуск різних газет ОУН, які видавали без дозволу. Двадцять друкарень, реквізованих групою Бандери в перші дні входу в місто Львів у них відібрано...»²⁰⁶

А 31 липня 1941 р. німці, тобто служби СП і СД в Україні, інформували:

«Україна. Національна ситуація в Україні в даний момент неспокійна через вимоги активістів Бандери. Організація Українських Націоналістів (ОУН) Степана Бандери є найважливішим фактором боротьби в українському політичному житті...»

Друга група під керівництвом Андрія Мельника, у наслідок войовничої політики Бандери, все більше і більше втрачає підґрунтя як серед українців в Україні, так і серед тих, хто перебуває на територіях Райху. Група Мельника загалом має характер еміграційної організації й мало пов'язана з етнографічною українською територією.

Мета групи Бандери – створення незалежної Української держави з повністю націоналістичним урядом; Бандера хотів би бачити на чолі цього уряду особистість, яка би не належала до жодної відомої політичної групи й особисто пережила в краю епоху поневолення...

Пропаганда людьми Бандери незалежності, котра в певній мірі продовжується, не залишилася без наслідків. Порив до незалежності проявляється у всіх колах, особливо серед міського населення. Під час проголошення незалежності в багатьох містах були самочинно створені органи управління (мери й управителі районів) без будь-якого погодження з німецькими органами влади. При тому поширювано також нелегальні газети, в яких надруковано звернення, передані публічно через радіостанцію Львова (проголошення створення крайового уряду). Айнзацкоманди (СП і СД)

²⁰⁶ R 58/214 f. 202.

змушені були неодноразово вживати заходів проти поширення цих газет ОУН і т.ін.

Айнзацкоманди зараз постійно розформовують службу порядку, що її створила ОУН, й займаються організацією нової поліції...»²⁰⁷

«Смерть зрадникам України»

Треба підкреслити, що не лише німці пильно слідкували за ситуацією в Україні. Не інакше робила і російсько-більшовицька влада. Вона рішила реагувати і протидіяти. Було доручено керівництву Південно-західного фронту Червоної армії почати видавати газету українською мовою «За радянську Україну». У першому числі газети з 31 липня 1941 р. добре відомий український советський письменник О. Корнійчук писав у статті п.з. «Смерть зрадникам України»:

«Жорстокі вороги українського народу, німецькі фашисти, вже здавна мріяли накласти ярмо на шию свободолюбного українського народу... (Тепер) Гітлер покликав на поміч зрадників українського народу – петлюрівців, ОУН-івців, гетьманців... Ці брехуни, шпигуни і підлі вбивці із гестапо закликають добровільно піддатися під ярмо невільництва. Вони допомагають фашистським грабіжникам грабувати нашу країну, наше добро і майно, набути кров'ю і потом щоденної праці, і поневолити нашу Батьківщину, об'єднану в одну велику українську державу.»

*На всі брехні, провокації і вбивства має наш сводолюбний народ для жовто-блакитної банди і їхнього головача Степана Бандери тільки одну відповідь: смерть!...»*²⁰⁸

Однак ОУН-Бандери продовжувала розгортати діяльність в Україні. Про це читаємо в донесенні про події в СРСР з 9 серпня 1941 р.:

«II. Загальний настрій у Галичині. (...) Сільське українське населення, як лише попадає під сильний вплив групи Бандери, стає надзвичайно незадоволеним новим порядком...»

Носієм усіх ворожих течій серед українців залишається, як і раніше, група Бандери. Поширюється листівка, що закликає членів ОУН розгорнути підпільну діяльність і протестує проти аншлюсу Галичини до Генерального Губернаторства. Члени керівництва

²⁰⁷ Auswartiges Amt (AA), Bonn, Inland 431 f. 39, 49, 50, 52.

²⁰⁸ AA Ukraine. Pol. XIII. 24.

групи Бандери вже переховуються від німецьких органів влади».²⁰⁹

Тим часом німецькі політичні та військові органи рішили зупинити заборонену діяльність похідних груп ОУН-Бандери в Центральній та Східній Україні. Один такий наказ заборони попав у руки советської армії. Про це поінформувала газета «За Радянську Україну» від 9 серпня 1941 р. наступно: «І ось у руки Червоної армії попав один документ. Командування німецької 296 дивізії видало наказ затримати членів ОУН, прихильників Бандери, і не допустити, щоб вони проникали на територію, зайняту німецькими військами. Чому таке недовір'я до слуги? Мабуть тому, що цим проклятим зрадникам уже ніхто не вірить, мабуть тому, що український нарід з огидою плює в обличчя цих підлих Бандер. В народі вже кружляє приповідка: «Бандера – холера, фашистська шкіра, зачекай – тобі її ще здеруть». Семен Сокольський».²¹⁰

Донесення про події у СРСР № 56 з 18 серпня 1941 на підставі звітів айнзацкоманд інформувало: «У Львові ОУН продає віньєтки для збору коштів на військовий фонд і поширює листівки, вимагаючи повернення Бандери. У Львові поширюються плякати, на яких написано, що «Вільна і незалежна Україна» має бути створена за принципом «Україна для українців». Накази вермахту часто ігноруються...»²¹¹

Сьогодні гасло «Україна для українців» лякає багатьох осіб, які думають категоріями російсько-советської науки, не беручи до уваги природного вибору, який говорить: українцем є той, хто себе ним уважає, почуває, без огляду на його етнічне походження.

Звідомлення № 58 з 20 серпня 1941 р. зі свого боку вперше сигналізує: «...Українська банда з 20-30 осіб бешкетує у районі Пінська. Вона сильно непокоїть околиці міста, виступаючи з гаслом «Геть німецьку адміністрацію! Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян...»²¹²

У німецькому звідомленні про події в СРСР з 22 серпня 1941 р. читаємо: «Підпільна діяльність триває. Поширено листівку, що закликає розформовану українську міліцію не здавати зброю. У Ковелі на стіні будинку було написано: «Геть чужоземну владу! Хай живе Степан Бандера!».²¹³

А у звідомленні № 66 можна прочитати в розділі про донесен-

ня айнзацгруп та айнзацкоманд: «...Скрізь продовжується розформування української поліції... Діяльність прихильників Бандери все більше посилюється. У Клуську, що біля Ковеля, у листівці, приклеєній на приміщенні цеху, вимагається усунення «іноземної влади» й повернення Степана Бандери. У Любомлі ніби зачитали текст проголошення Української держави...»²¹⁴

Як ми згадали вгорі, Москва негайно розпочала інформаційну боротьбу проти українського визвольного націоналізму, що констатували також німецькі окупаційні чинники. Ото ж 8 вересня 1941 р. німецькі чинники в Україні вислали німецькому міністру закордонних справ службову записку на цю тему, в якій вони, між іншим, говорили:

«Політичне керівництво Південно-Західного фронту Червоної армії видає, починаючи з 31 липня 1941 р., більшовицьку газету під назвою «За Радянську Україну», редакція якої складається з відомих письменників, таких як Микола Бажан, Олександр Корнійчук, Андрій Василько і Ванда Василевська (полька).

Газета поширюється головним чином на українських територіях, окупованих німецькою армією, і повинна служити для підбурювання населення до партизанської війни. Газету не тільки скидають із літаків, провозять контрабандою через фронт, а й також поширюють парашутистами...

...У газеті часто згадуються українські націоналісти, ОУН і її провідник Степан Бандера. Він — єдиний, кого згадують з українських діячів, а це означає, що більшовики бачать у ньому і його організації політичного носителя національної боротьби на Україні. Це підтверджується й тим, що Бандеру порівнюють з Петлюрою, ім'я якого ще сьогодні має особливе політичне звучання для усієї України. (...)»²¹⁵

Після перших масових арештів членів ОУН-Бандери в половині вересня 1941 р. (тоді арештовано біля 1500 членів в Україні, Німеччині, Чехії та інших окупованих країнах²¹⁶) німці були майже певні, що ОУН-Бандери не буде спроможна діяти та організувати опір. Та вже у другій половині вересня 1941 р. один із німецьких повідомлень стверджує,

²¹⁴ R 58/216 f. 211.

²¹⁵ AA Україна, Pol. XIII, 24.

²¹⁶ Див. Українське державотворення, збірник документів і матеріалів, Львів-Київ, 2001, С. 443. Це джерело подає також А. В. Кентій (С. 74), але тільки в замітці вдоліні сторінки, як якусь другорядну річ. Зате він цитує спогад одного мельниківця про те, що після програної битви під Москвою німці почали мститися. «І найбільші втрати понесла мельниківська ОУН...» (С. 106). У дійсності ОУН-Мельника втратила тоді декілька осіб – нехай визначних – а не «1500 членів», яких вона тоді напевно не могла мати.

що діяльність ОУН-Бандери поширилася на всі райони України: «Там пропагуються національні політичні ідеї, для яких раніше не було практично ніякого сприятливого підґрунтя». Звіт додає: «Ці ідеї становлять гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому» (підкреслення В.К.).²¹⁷

Це визнання широкої і важливої протинімецької діяльності походить не з бандерівських джерел, а від ворога.

У другій половині вересня 1941 р. керівники ОУН-Бандери, які не були арештовані, рішили на першій конференції ОУН приготувати населення до загального спротиву, проводити роз'яснювальну акцію, шукати в лісах радянську зброю і її переховувати, переводити військовий вишкіл молоді.²¹⁸

Багато німців уважало, що народ Східної України політично несвідомий, не має керівної кляси і не думає про державну незалежність. Вони уважали, що до такого стану довели Україну «сталінські репресії». Тому, на їх думку, потрібно «повністю придушити вплив Бандери», повести відповідну пропаганду, і все буде якнайкраще.²¹⁹

А.В. Кентій та інші автори завзято намагаються стверджувати, що в Східній Україні не було довіри до ОУН, до націоналізму. Та реальність була іншою. Помимо всього, численна українська молодь вступає в ряди ОУН. Німці переводять численні арешти, десятки членів страчені прилюдно (Городище, Миколаїв, Херсон).

У жовтні і листопаді 1941 року активність українських визвольних сил зосередилася на Волині і Поділлі. Німецьке донесення про події в СРСР з 14 листопада, описуючи ситуацію і діяльність ОУН на Волині, говорить, між іншим, що «серед українських політичних течій найбільшу діяльність розгортає, як завжди, ОУН Бандери». Звіт згадує теж і ОУН Мельника, підкреслюючи, що вона «має ці самі цілі, що і група Бандери, тобто створення суверенної і незалежної України, але вони виражені у менше грубій формі» і ця група багато менше активна.²²⁰

Розмах величезної підготовчої роботи ОУН-Бандери в напрямі збройної боротьби не міг не привернути уваги німців. Із перехоплених документів і допитів арештованих членів ОУН-Бандери вони довідалися, що ця організація приготує повстання. Тому 25 листопада 1941 року станиці СД у Райхскомісаріяті Україна отри-

мали наказ, який говорив, що «незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріяті з метою створення незалежної України». Наказувалося арештувати всіх активістів «руху Бандери» і після допитів таємно знищити «як грабіжників».²²¹ Підкреслюємо, наказ стосувався лише до ОУН-Бандери.

На початку грудня 1941 року німці вже занотували в своїх звідомленнях, що члени ОУН Бандери отримали наказ збирати по лісах зброю і боеприпаси, які залишила радянська армія, споруджувати секретні склади для озброєння загонів, які будуть боротися проти вермахту.²²²

31 грудня 1941 року німецькі органи безпеки інформували:

«Оперативні групи поліції безпеки і СД приділяють особливу увагу виявленню і придушенню спроб опору серед населення окупованих територій. При тому було констатовано, що, крім групи ОУН-Бандери, в Україні не існує жодної організації опору, яка була б в змозі становити серйозну небезпеку (підкреслення В.К.). Розслідування проти групи Бандери через це були особливо активізовані...»

Встановлено, що група Бандери розгорнула свою діяльність у Криму, де вона займається пропагандою і намагається створити міцну організацію... Висловлювання одного з арештованих ясно показують, в якій мірі ці пляни (ОУН-Бандери) з самого початку були відверто спрямовані проти Німецького Райху...

Члени ОУН-Бандери одержали завдання шукати російську зброю і боеприпаси та їх заховати, щоб вони не потрапили до рук німецького вермахту. Коли керівництво ОУН визнає момент за слушний, а необхідні партизанські групи будуть створені, відбудеться наступ проти німецьких окупаційних військ...».²²³

У звідомленні 155 з 14 січня 1942 р. говориться про ОУН у Херсоні і в околицях. Там виявлено, «що група прихильників Бандери гуртується навколо першого командира самооборони Конрада... Під приводом створення відділів самооборони на селах організували збори, в яких брало участь до 2-х тисяч осіб. Одночасно там провадили набір у члени ОУН-Бандери, пропагували цілі ОУН, поширювали листівки, що закликали до активного співробітництва (з ОУН)...»²²⁴

²²¹ Документ Нюрнберзького процесу, IMT 014-USSR (N 7), XXXIX, S. 269-270. Повний текст наказу див. Україна в Другій світовій війні у документах, збірник німецьких архівних матеріалів, том. 1, Львів 1997, український текст с. 365, німецький – с. 367.

²²² BA R 58/219 f. 253-255.

²²³ BA R 70 SU/31 f. 132-133.

²²⁴ R 58/220 f. 136-137.

²¹⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (AA) inland g 431 f. 134.

²¹⁸ Микола Лебедь, У ПА. (Мюнхен), 1946, С. 17.

²¹⁹ BA R 58/218 f. 159-160.

²²⁰ R 58/219 f. 87 ff.

У звідомленні № 156 про події в СРСР з 16 січня 1942 р. говорить-ся про т. зв. «школу міліції» в Клевани, на Волині, в якій у дійсності відбувався вишкіл бойовиків ОУН-Бандери. Керівник школи «Остап» (мабуть Сергій Качинський. — В.К), згідно з документом, «повинен знати, де захована зброя, призначена для повстання».

Оскільки в документі подається багато інших цікавих інформацій, подаємо основні уривки з донесення поліції безпеки і СД про події № 156, знову ж таки для того, щоб мати виразніший образ про те, що німці знали:

«Діяльність ОУН

Айнзацкоманда 5 звернула особливу увагу на нелегальну діяльність прихильників Бандери. Допити багатьох українців, звільнених зі школи міліції, виявили стосовно революційних планів ОУН новий матеріал і підтвердили істинність попередніх констатацій.

У Києві тепер перебувають принаймні два важливих члени ОУН; один з них, що має псевдонім «Запорожець» або «Косар», так би мовити, планується на міністерську посаду в державі Бандери. Зв'язки ОУН сягають у Києві аж до керованої людьми Мельника міліції. Ці зв'язки стали, у всякому разі, настільки важливими, що людям Бандери часто вдавалося звільнити членів своєї партії, арештованих міліцією. Удалося арештувати частину посередників, винних у цій ситуації. (...)

Що стосується школи міліції у Клевани (місцевість на півдорозі між Рівним і Луцьком — В.К.), то вдалося дізнатися: Начальником школи є так званий Остап, або чоловік, відомий як інструктор цієї школи під ім'ям Славко. Остап знає зв'язкових у Києві і прекрасно знає про місця, поінформований про паролі. Він має знати, де схована зброя, так само, як і про друковані листівки, заховані у Клевани або в Рівному. Василь Щербак, інструктор школи міліції у Клевани, арештований у Києві, видав імена тринадцяти прихильників Бандери, в яких мала б бути зброя.

На підставі однозгідних зізнань арештованих людей Бандери, точна дата початку запланованої революції не була названа. Сигнал до повстання буде відданий Бандерою, на звільнення якого сподівається ОУН. Склади зброї походять із знайдених військових таборів, або це зброя, знайдена у вбитих солдатів Червоної армії. Передбачаючи майбутні дії, ОУН приділила однакову увагу як залишеним радами складам зброї, так і банкам. Гроші банків призначені не тільки для фінансування ОУН, але також для опла-

ти витрат активістам, які мають працювати із закордоном або за кордоном. Тим і пояснюється факт, що люди Бандери далі безнастанно намагаються прибувати на місця разом із воюючими військами або зразу після них». ²²⁵

Цікавим є загальний образ політичного світу в Україні, який подає донесення СП і СД Києва про події № 164 з 4 лютого 1942 р.:

«У районі Києва охоронна боротьба проти комуністів усе більше і більше набирала форм боротьби проти національних українських формувань...»

Дальше встановлено, що моральний дух населення погіршився не тільки з огляду на комуністів, а також з огляду на національні українські формування...

Як комуністи, так і члени українського національного руху використовують різні фальшиві посвідчення, псевдоніми, паролі і т. д. (...)

...Перехоплені документи, як також зізнання нещодавно арештованих людей Бандери ще раз доводять, що повернути до якогось позитивного співробітництва прихильників руху Бандери неможливо. Так що залишається єдиний шлях — повне знищення цього руху. (...)

Центр організації руху А. Мельника на Східній Україні тепер у Києві. Його керівник на прізвище Кандиба має оточення з відомих і невідомих людей із Західної України. Крім цього штабу ОУН, існує ще створена Кандибою Національна Рада, на чолі якої стоїть професор Величковський, а його заступником є Чудінов... Величковський... це підставна особа, якою керує Кандиба, що фактично є душою Національної Ради... (...)

Інтереси більшовиків та людей Мельника в широкому сенсі ті ж самі. Йдеться, зокрема, про те, щоб спровокувати, наскільки це можливо, незадоволення серед українців, що вдається досить ефективно.

Там, де немає ніяких дійсних причин, провокується незадоволення переважно через твердження, що ніби німці давали українцям обіцянки, яких вони не дотримувались... (...)

Рух Мельника поступово зайняв керівні позиції у пресі (офіційній). Навіть якщо енергійні заходи і страти винних редакторів допомогли очистити на деякий час київську газету від шкідливих елементів, то в редакціях провінційних газет ще знаходяться переважно націоналістичні елементи, які не тільки надають газетам бажану рухові Мельника тенденцію, але, мабуть, забезпечують ОУН нелегальними матеріалами. (...)

²²⁵ ВАР 58/220 ф. 193-194.

Спілка письменників, створена в Києві на чолі з поетесою Яд-вигою Телігою²²⁶ є також суто націоналістичною організацією...

Академія наук у Києві також стала центром українських націоналістичних сил...

Ще одним інструментом української національної політики є Українська Автокефальна Церква, за якою переважно стоїть організація Лівіцького...

Гетьман Скоропадський весь час сподівається стати в найближчому майбутньому вождем усіх українців... Деякі прихильники Скоропадського заявляють, що, на їхню думку, не тільки Німеччина, а й Англія повинна вважатись такою державою, яка зможе надати допомогу у створенні Української національної держави, якщо Німеччина програє війну. (...)»²²⁷

Дальші звідомлення німецької поліції безпеки і СД не менш цікаві, тому витяги з них допоможуть слідкувати за ростом українського Визвольного руху, який так завзято і спритно затаювала і перекручувала російсько-советська і комуністична пропаганда. Так, під рубрикою «Український рух опору» в донесенні з 20 березня написано, що «досить значна організація Бандери була розкрита в кінці лютого 1942 в Житомирі. В рамках акції, що відбулася з 10 по 13 лютого 1942 р. було арештовано 12 членів організації Бандери... Згідно з донесенням айнзацкоманди 6, один активіст Бандери арештований у Сталіно...»²²⁸

Звідомлення з 25 березня 1942 р. подає, що «в Києві перехоплено нелегальну листівку ОУН Мельника... В ній є гасло: Хай живе незалежна Українська держава! Слава Організації українських націоналістів! Хай живе полковник Андрій Мельник!... Начальник поліції безпеки і СД міста Рівного повідомляє про арешт кількох прихильників Бандери, які продавали пропагандистські матеріали в околицях Кам'янця-Подільського... Зовнішній пост Вінниці (командир Житомира) повідомляє про зростання активності руху Бандери і про сильне збільшення кількості клітин у місті і на селі. Найближчим часом треба бути готовим до акції поліції безпеки. Команда з Кременчука арештувала двох кур'єрів ОУН, які прямували з Полтави до Львова і Кракова...»²²⁹

²²⁶ Йдеться про поетесу Олену Телігу (1907-1942), члена керівництва ОУН Мельника в Україні, арештовану 9 лютого 1942 року і розстрілану кілька днів пізніше.

²²⁷ R 58/220 ff. 292, 295-298.

²²⁸ R 58/221 f. 117.

²²⁹ R 58/221 f. 137.

Цікаві інформації знаходимо також у донесеннях 187 з 30 березня 1942 р. та 191 з 10 квітня 1942, яких уривки подаємо:

«Рух Бандери

У секторі командира поліції безпеки і СД Житомира вдалося арештувати найголовніших керівників ОУН у цій області. Голова, Роман Марчак, був застрелений при спробі втекти. Було перехоплено 2000 брошур і листівок. (...)

Сьогодні точно встановлено, що рух Бандери забезпечує фальшивими паспортами не тільки всіх своїх членів, а й також євреїв.

Із знайдених наказів випливає, що робота руху під час зимових місяців переважно полягала у пропагандивній і роз'яснювальній діяльності серед найширших верств населення, аж до найменших сіл.

Розвідувальна служба, яка добре функціонує, піклується про те, щоб керівники округ отримували інформацію про найменшу подію, що відбувається в округах і районах. Інформацію доставляють керівникові округи, долаючи сотні кілометрів велосипедом, пішки чи використовуючи автомашини німецької армії. Ці донесення найчастіше зашифровані... (...)

У ході розслідувань розкрита організація «Вільні козаки», яка також хоче боротися за вільну і незалежну Україну і вже частково безпосередньо співпрацювала з рухом Бандери. Члени керівництва руху Бандери належать переважно до інтелігенції...

...Цей рух уже поширився на широкі верстви населення на селі завдяки активній пропаганді активістів, які майже всі прибули із Західної України. Організації удалося проникнути у всі сфери управління у Житомирі. (...)

Згідно з рапортом командира поліції безпеки і СД у Києві нелегальна група ОУН Мельника поширила нову листівку у формі брошури на 12 сторінках, яка містить меморандум голови (розпущеної) Національної Ради Києва, Миколи Величковського, звернений до райхскомісара України... У Рівному начальник Сіпо і СД конфіскував № 32/51 газети «Волинь» за 22 березня 1942 р. через статтю одного з прихильників Мельника, Самчука, зміст якої був ворожий щодо німців. 21 тисяча примірників цього номера були знищені.

В Острозі мер, його заступник і 5 інших осіб були арештовані за те, що дозволили в міській друкарні нелегальне виготовлення листівок, які містили «10 наказів руху Бандери...»²³⁰

²³⁰ R 58/221 f. 188-191

Уважаємо, що потрібно подати уривки із донесення про події у СРСР № 191 з 10 квітня 1942:

«Ситуація і настрої в Україні

...На Західній Україні (Волинь, Поділля)..., серед різних етнічних груп, треба уважати український націоналізм найсильнішою політичною течією. Рух Бандери, найбільш активний і найважливіший з усіх націоналістичних груп, став організацією переважно антинімецькою і нелегальною. (...)

Ситуація і настрої на Східній Україні. (...) З іншого боку, багато українців, що емігрували чи прибули із Західної України змальовують українському населенню ситуацію так, що німці мають намір навмисне задушити національні надії та бажання, тобто фізично знищити всі національні рухи.

У цьому плані агітація більшовиків і націоналістів-екстремістів збігається. (...)

Шовіністичні українські групи.

Група Бандери, ядро якої спочатку було сформоване з молоді інтелігенції Західної України (студенти Львова!), мала підтримку серед молоді, особливо в окрузі Волинь-Поділля. Нелегальна діяльність почалася тут з організації підпільних курсів у школі міліції у Клевані. Молоді українці проходили тут таємну підготовку політичного і військового характеру стосовно їхніх обов'язків як членів націоналістичної «революційної армії». Пропаганда повинна була проводитись безпосередньо серед сільського населення. У ході широкої облави було арештовано ще 10 членів організації Бандери. (...)

На початку лютого в Києві була розкрита нелегальна організація ОУН (Мельника), яка мала на меті розбудувати струнку розчленовану партійну організацію, котра, побудована на системі п'ятичленних клітин, розширювалася б угору до обласної організації... Організаційна робота ОУН поширюється уже від Києва на великі частини Райхскомісаріату Україна. На основі дотеперішних констатацій доведено, що центр цієї нелегальної діяльності знаходиться у муніципалітеті Києва, а саме в одній обласній адміністрації, та що авторів нелегальних летючок, імена деяких відомі, прийняв на працю у муніципалітеті мер Києва Багазій, якого недавно було арештовано...

Із українського руху опору:

(...) У Полтаві арештовано мера і трьох інших осіб. Мер проводив у себе збори прихильників Бандери, у ході яких він пропагував ідею

створення української армії для боротьби з німецьким вермахтом»²³¹
В одному з донесень з квітня 1942 р. говориться, що в Клевані навчалось 40 учасників, яких «нацьковували» проти Німеччини²³².

«Український рух опору»

На підставі захоплених документів і зізнань арештованих українців німці уже здавали собі справу про потужність націоналістичного революційного руху опору ОУН-Бандери. Тому не дивно, що починаючи від Звідомлення про події в СРСР від 6-го березня 1942 р., а ще точніше від 20 березня 1942 року німці вперше увели в своїх звідомленнях нову рубрику – «Український рух опору»²³³.

Уведення цієї рубрики засвідчує, що тоді почався період конкретної збройної боротьби українських націоналістів проти німецького окупанта. Німці подають у своїх звідомленнях, що починаючи від квітня 1942 року на Волині і Поліссі, а опісля і в околицях Кам'янець-Подільського та Житомирщини появились малі озброєні відділи ОУН-Бандери²³⁴. Один із німецьких рапортів каже, що вже в травні було встановлено, що «рух Бандери серйозно зайнявся створенням банд, зокрема на західній частині України» та що він «переходить до військового вишколу своїх членів і їх час від часу згромаджує для військових польових занять»²³⁵.

Ці відділи переводили незначні операції, атакуючи мости, лінії зв'язку, склади постачання, господарські об'єкти.

Від 27 до 29 березня 1942 р. відбулося у Луцьку друге засідання німецьких керівників генеральної округи Волинь-Поділля. На ньому начальник СД (Obergruppenfuhrer Schoene) дав короткий огляд діяльності руху Бандери і руху Мельника, підкреслюючи, що «Рух Бандери є зокрема активним і протинімецьким»²³⁶.

Треба ще раз ствердити, що рух Бандери широко розгорнув свою діяльність в Україні і до нього долучалася численна молодь в усіх районах центральної і східної України.

Потрібно підкреслити, що цей рух поборювали не лише німці, а й советська влада. По радіо вона повторювала вигадки проти націоналістів, в тому і про те, що Сеника, Сциборського та інших мельниківців вбили бандерівці.

²³¹ R 58/221 ff. 228, 294-295, 315-316.

²³² BA R 58/697 S.2(265702).

²³³ BA R 58/222 f. 42.

²³⁴ BA R 58/698 f. 82; R 58/222 f. 231.

²³⁵ Там таки.

²³⁶ BA R 6/243 f. 10, 11, 12.

Психологічна війна Москви проти потужного націоналістичного руху загострювалася враз із ростом цього руху. Вона почала сильно розгортатися в час, коли в Україні почав організуватися збройний спротив націоналістів проти німецької окупації. Очевидно, цей національний збройний рух у наслідок обставин зустрівся на території України з советськими партизанами.

Само собою, ми мусіли зробити незначний вибір із численних німецьких документів навіть щодо діяльності ОУН-Бандери, але ми подаємо цікаві інформації також про інші українські партії чи рухи, які аж ніяк не дорівнювали рухові Бандери.

Також і вермахт поробив заходи щодо контролю населення. Головне командування зони «Південь» видало 10 травня 1942 р. інструкції стосовно Церков, які тут подаємо:

«...І. За суперечкою між Церквами треба слідити дуже пильно. Треба мати довірених осіб також і в церквах, щоб перевіряти, чи не проводиться антинімецька, сепаратистська або націоналістична пропаганда в церквах або назовні. ...Якщо буде встановлено, що священники чи члени греко-католицької Церкви виступають за рух Бандери, необхідно повідомити поіменно про них у СД...»²³⁷.

Незвичайно цінні інформації знаходимо в донесенні з окупованих районів Сходу № 4, що його тут цитуємо:

*«Берлін, 22 травня 1942 р.
Секретно!»*

Начальник поліції безпеки і СД.

Штаб Команд (...)

Б. Противник і виконавчі питання (...)

Рух опору в Україні

а) Рух Бандери.

Згідно з донесенням командуючого СП і СД в Україні, розслідування показали, що центр руху Бандери на Волині і на Поділлі був у Рівному. Його головою є якийсь Остап Тимощук.

Проведені арешти призвели до того, що Рівне перестало бути центром і базою. За певними ознаками керівництво організації відійшло в болотистий район між Сарнами і Пінськом. (...)

У Рівному група Бандери володіла багатьма заводськими будівлями та квартирами. Саме там навчалася українська міліція і провадилися збори. Нелегальне навчання міліції було припинено,

а школа міліції у Рівному була розв'язана. Після того ця школа міліції продовжувала свою нелегальну діяльність у замку Клевани. Захоплені під час розв'язання школи міліції у Рівному матеріали безсумнівно свідчать про те, що ця міліція була задумана як бойова організація Бандери.

Навчання у школі міліції відвідували сорок осіб, які були попереджені про нелегальність їхньої майбутньої діяльності. Їм було сказано, що йдеться про визвольну боротьбу України проти Німеччини. У разі арешту вимагалось, щоб вони відмовилися давати будь-які свідчення. У разі зради учасникам навчання загрожено, що в такому випадку Рух уживе ліквідації.

Велика вага приділена навчанню курсантів поводитися зі зброєю. Їх навчали, що незалежну й вільну Українську державу можна здобути тільки зі зброєю у руках. Гідним уваги є те, що згідно з уже раніше виданим таємним наказом, переданим керівникам міліції, трофейна зброя та боєприпаси не були повернуті німецькому вермахту, але були таємно заховані постами міліції. Євреї також зносили зброю. (...)

Члени міліції отримували як військове, так і політичне навчання. При тому їх настроювали проти німців з допомогою перекручених фактів, зокрема казали, що німців чекали як визволителів, а вони виявилися гнобителями. Отже, проти них треба вести боротьбу. Даліше пояснювали, що боротьба буде вестися у тилу німецьких військ. (...)

Встановлено, що кожна людина Бандери має один або кілька псевдонімів...

Використавши довірочний пароль, удалося арештувати Канюку (псевдонім Богун), інструктора школи міліції у Клевани. (...)

Фінансування руху Бандери йде у великій мірі з Галичини. Члени руху частково сплачують організації певні внески, або частково доставляють продовольство. Крім того, завідувачі кооперативів часто є прихильниками Бандери. Встановлено, що серед тих, хто вносить кошти, є і євреї; деколи їх змушують давати гроші. (...)

У районі Костополя на складах зброї було захоплено і передано вермахту:

600 рушниць, 12 кулеметів, 1 200 протигазів, 254 тисячі рушничних патронів, 20 тисяч снарядів, 4 тисячі гранат, 2 тисячі мін, 500 кулеметних дисків та інше військове спорядження.

Варто зазначити, що, скориставшись обставинами на почат-

²³⁷ ВА-МА RH 22/204.

ку війни, рухові Бандери вдалося міцно вкорінитися на Волині та на Поділлі і завербувати значну кількість членів...

б) Рух Мельника.

Начальник поліції безпеки і СД по Україні повідомляє, що після арешту значного числа прихильників Мельника в Києві активність руху Мельника зовсім не зростає. (...)

в) Поліська Січ.

Поліська січ – це своєрідний український партизанський відділ під командуванням Тараса Бульби (справжнє прізвище Боровець). За згодою німецьких властей восени 1941 р. Бульба створив спеціальний відділ для боротьби з партизанами (радянськими). Хоча цей відділ було в листопаді 1941 р. розпущено, він мав би недавно потайки знову організуватися і вже назбирав значну кількість рушниць...²³⁸

Цікавим є також донесення № 8 із 19 червня 1942:

Рух опору в Україні

а) Рух Мельника.

23 травня 1942 р. була перехоплена тринадцята листівка руху Мельника, випущена в 190 примірниках. Вона стосується діяльності українського націоналіста Миколи Міхновського:

Останнім часом збільшилась кількість активістів руху Мельника... 25 травня 1942 р. культурне товариство «Просвіта» мало намір організувати виставку, присвячену пам'яті Петлюри. Виставка не була дозволена, оскільки прихильники руху Мельника виконують керівну діяльність у «Просвіті».

Також було відкинено створення товариства допомоги українських жінок, оскільки заплановане створення вийшло від руху Мельника.

Журнал «Сурма», орган Організації Українських Націоналістів, був доставлений у Райхскомісаріат Україна для нелегального поширення. У ньому можна прочитати так: «Хоч іноземні держави намагаються зруйнувати нашу національну рішучість і стійкість, то все-таки українське питання залишається найважливішим питанням Східної Європи». І далі: «У вирішальній битві за долю Східної Європи не знаходиться жодного місця для українців»... Або: «Українці не хочуть воювати за чужі інтереси як найманці... вони підуть у бій тільки за право на незалежне політичне життя». (...)

б) Рух Бандери.

3-го травня 1942 р. була надрукована п'ятнадцята листівка руху Бандери, випущена в 336 примірниках. У листівці містяться заклики організації, які з'ясовані в 24 пунктах.

2 травня 1942 р. в Понєбллі, під Рівним відбулися збори Рівенської обласної організації руху Бандери. Серед присутніх були: голова організації Бандери на Волині, Остап, його заступник, Чорний, Володимир Кубринович і ще три чоловіки. Користуючись нагодою, Остап оголосив накази свого зверхника, керівника руху Бандери Волині і Поділля, Приймака, який керує рухом із Сокаля (Генеральне Губернаторство). Потім він підкреслив, що треба посилити діяльність руху Бандери в районі Рівного. І нарешті, він передав наказ Приймака, згідно з яким необхідно переглянути і прочистити найближчим часом усю заховану зброю...²³⁹

Німецький документ про діяльність агентів

15.X.1942.

Стан справ при відступі більшовиків

А. Становище у сільських населених пунктах і районах

Коли радянські війська почали здійснювати свій відступ, усі комуністи і активні елементи – «активісти» – із села були включені у так звані «знищувальні батальйони», яким ставилася за мету ліквідація німецьких десантних груп, або ж формувались із них партизанські частини, які залишалися на місці, в тилу, з метою проведення проти німців ворожих операцій. (...)

Б. Створення місцевого управління після німецької окупації

...Комуністи й активісти... встановили зв'язки з німцями, або їм помагали, в чому буцімто, полягає їхнє «найжарданніше бажання». Це, звичайно, розуміли комуністи, віддані їм люди, які оволоділи німецькою мовою, аби прилучитися до німецьких службовців у якості перекладачів чи в якості радчих органів...

На особливу увагу заслуговує проникнення більшовицьких агентів у сферу лісогосподарств. Цей пункт є особливо важливим для нелегального більшовизму, оскільки він безпосередньо торкається надання допомоги советським партизанам і десантникам, які посілалися більшовицьким військовим командуванням із спеціальними завданнями у лісову місцевість. Так само зрозумілим є прагнення комуністичних таємних агентів бути представленими в офіційних

²³⁸ R 58/697 f. 61 ff.

²³⁹ R 58/697 f. 157-158.

установах, приміром, у поліції, або ж навіть (звичайно, у локальному масштабі) управляти ними, що їм у різноманітних випадках і вдається. (...)

Деякі представники німецьких службових інстанцій, незнайомі з місцевими умовами життя, мало рахувалися із таємним, підпільним більшовизмом... (...)

Зрештою деякі представники німецького керівництва цілком відкрито заявляють, що для Німеччини небезпечний не комунізм, а – значно більшу небезпеку являє собою український націоналізм. Звідси владу в Україні можна спокійно передавати навіть комуністам, які у своїй ненависті до українських націоналістів видаватимуть їх німецьким службовим особам...

При створенні т.зв. «рівноваги сил» не бралось до уваги, що: 1) комуністи як і московські націоналісти відкидають німецький націонал-соціалізм; 2) участь у німецькій службі означає метод боротьби проти Німеччини; 3) у перспективі майбутнього ці природні союзники (московські комуністи та націоналісти) діють у боротьбі за реставрацію російської імперії можуть бути налаштовані більше проти німецьких інтересів ніж український націоналізм, зокрема в межах колишньої советської території; 4) все сьогодишнє унапрявлення комуністів в Україні спрямоване тільки на комуністичну мету і «вірна служба німцям» означає лише маскування гнучкої політики Леніна і Сталіна.

Історія виникнення поняття «Загроза українського націоналізму» відома: в ході німецького вступу в Україну одночасно із німецькими військовими з'явилась значна кількість членів галицької «Організації українських націоналістів» (ОУН), яка вже тоді була розколота на дві ворогуючі групи – прихильників Мельника і прихильників Бандери. Сподвижники цього руху, переважно юнаки, з великим честолюбством і далекосяжними планами, керувались, однак, думками, запозиченими із відірваних від життя, абстрактних політичних теорій західного українства, позбавлених будь-якого позитивного змісту. Дурниць, яких вони нарobili в Україні, багато. Замість того, аби присв'ятити свої сили реальним завданням, знищенню московського більшовизму і економічній та духовній відбудові України з німецькою допомогою – вони вирішили, будучи ображеними за німецьку «нездачу» України їхній політичній групі, досягати своїх цілей через «застосування сили». Вони почали схвалювати повстання проти «німецьких завойовників» і агітувати на

користь українського національного уряду, при чому кожна партія бажала призначити свій власний уряд... (Цим молодим людям) часто були чужими місцеві обставини. Вони оцінювали людей, з якими спілкувалися, властиво з точки погляду знання української мови... Ці необізнані політики повністю забували, що численні комуністи, активісти і члени комсомолу краще знають українську мову як вони самі і щодо політичного вишколу та агітаторських здібностей значно перевищували новоспечених українських «провідників». Численні комуністи це добре зрозуміли і вступали до українських організацій, щоб з середини їх розбити, видаючи керівників Гестапо... Їхня позиція тим більше зміцнилася, що в очах німецьких урядовців вони стали «певними», які «боролися проти ворога». Використовуючи спритно ситуацію, вони й нині погрожують німецьким органам влади «українським націоналізмом», щоб краще приховати небезпеку, якою є вони самі. (...)

в) більшовицькі агенти, комуністи й активісти відкрито виступають лише там, де це їм дозволяють обставини і їхні стосунки до німецьких посадових осіб; однак для місцевого середовища просуваються невідомі підставні особи, які забезпечуються інструкціями.

с) більшовицька агентура не відкриває великих організацій і не скликає масових зборів, оскільки подібне могло б привернути увагу; вона працює через встановлення контакту від людини до людини у надзвичайно індивідуальний спосіб, який не викликає жодного незадоволення. (...)

б) Діяльна мережа «SD» (Sicherheitsdienst – служба безпеки) в Україні в порівнянні з масштабом роботи більшовицької агентури розвинена слабо, а її інформаційний апарат не завжди є доцільним. І поліція, і SD у системі інформування користуються часто послугами осіб, які самі потребують якнайстрогішої перевірки. Останні ж часто володіють такого роду впливом, що заходи української «служби порядку» [поліції] в разі, якщо й вони не пронизані більшовицькими елементами, залишаються марними. Численні колишні співробітники комісаріату внутрішніх справ, а ще раніше ГПУ, вступили як інформатори до SD. Навіть якщо частина цих людей є готовою служити будь-якій політичній орієнтації і може вважатися лише як повністю деморалізована, все ж у цьому середовищі знаходяться ті, які свідомо слідуєть вказівкам нелегальної більшовицької організації, яка інструктує: з німецькою допомогою викориняти опозиційних до

комунізму українських націоналістів і через відвернення уваги в інший бік маскувати більшовицьку підривну діяльність.

Директиви нелегальної більшовицької діяльності на далеку мету
(...)

2) У зв'язку з тим, що протягом літа з'ясувалася перемога німецької зброї, керівництво нелегальної більшовицької організації розробило нову директиву на далеку перспективу. Вже згадуваний агент Каюк отримав письмову вказівку від високої інстанції, де мова йшла про те, що більшовики, яким на місцях довірена влада, повинні вести себе надзвичайно обережно, проявляючи холоднокровність у чеканні прийдешньої більшовицької перемоги, і мусять залишатися на своїх місцях... (...)

Конкретні цілі на близьку перспективу

Вони охоплюють такі пункти:

1) Захоплення і тривале оволодіння місцевим апаратом управління.

2) Здобуття німецької довіри через усі можливі заходи. (...)

3) Усування з допомогою провокації або в інший спосіб усіх осіб, небажаних для більшовиків. (...)

Методи

(...) Проникання більшовиками своїми агентами в організацію галицьких українських націоналістів (ОУН) не нове. Вже на час боротьби з Польщею Советський комісаріат внутрішніх справ уживав цей метод. Ось декілька прикладів: більшовицьким агентом на ім'я Валюх, який під маскою українського націоналіста дістався із Советської України в ряди ОУН, був убитий керівник галицьких націоналістів полковник Коновалець; більшовицький довірений чоловік Полуведько довгий час діяв в складі ОУН за кордоном. Несподівано він був оголошений, що пропав безвісти. На початку війни, після відступу советського війська з Галичини, Полуведько, який знову вплив на поверхню, був залишений там, причому він заново вступив до ОУН, яка працювала в контакті з німецьким вермахтом. Лише пізніше, в Харкові, після виявлення його ролі, доля наздогнала Полуведька.

Наведені приклади показують, наскільки легко вдавалося «фахівцям» більшовицької таємної служби використовувати українських націоналістів у бажаних їм цілях рівночасно з провокаторською боротьбою проти тих же націоналістів.

У нелегальній націоналістичній газеті «За самостійну Україну»

у статті «На що розраховує більшовицька Москва» можна прочитати, що більшовицька агентура в Україні виношує бажання «викликати передчасні збройні виступи і повстання з метою послаблення Німеччини і німецького фронту, але з іншого боку вона хоче також, аби німці, поки вони ще сильні, власноручно знищували українських націоналістів і топили в крові українську націю...» (...)

Викоринення українських націоналістів не представляє для советської організації жодних труднощів і проводиться за найпростішим методом: за дорученням свого керівництва більшовицькі агенти входять в розвідочний апарат СД. Це пов'язання дає їм багато вигод: з одного боку, їм забезпечується якнайліпше прикриття їхньої нелегальної пропагандистської й організаційної роботи, оскільки вони можуть будь-які свої висловлювання і дії виправдовувати службовими вимогами СД. З іншого боку, вони коли зазгодно, і з німецькою допомогою, спричиняють ліквідацію українських націоналістів, які стали небезпечними для більшовизму. Третій фактор, який примикає до цього, названі люди набирають значення у німецьких властей і здобувають усе більше їхню довіру, що для подальшої нелегальної діяльності є надзвичайно необхідно. (...)²⁴⁰

Обвинувачення у «братовбивстві» продовжуються після війни

Було б наївно думати, що після закінчення Другої світової війни Москва і її спецслужби не використовували свої успіхи у створенні протистояння в рядах націоналістів та й взагалі серед свідомої української інтелігенції не лише в Україні, в тому з допомогою партійного апарату, але зокрема серед численної української еміграції в Європі і за океаном. Мета завжди була та сама: послаблювати українські незалежницькі сили, де вони не були б, викликати протистояння і боротьбу в середині українських громад, паралізувати інформаційну діяльність українців за кордоном, щоб ніхто не ставив під сумнів панування Росії над Україною.

Напрямок КГБістської пропаганди

Наприклад, на замовлення московського КГБ, Марко Терлиця написав:

(...) Що ж робили «похідні групи» в Україні?

Першим їхнім завданням було допомогти гітлерівському вермахтові загарбувати міста і села України...

²⁴⁰ Німецький Федеральний Архів, BA R 6/70 p. 60-79

Правда, між поодинокими «похідними групами» часто доходило до конфліктів, бо бандерівці і мельниківці намагалися завоювати пріоритет у гітлерівців. Перший конфлікт відбувся таки зразу – у вересні 1941 року, коли з наказу бандерівського «командування» у Житомирі Степан Козій револьверними пострілами післав на лоно Авраама двох визначних мельниківців – членів Проводу Українських Націоналістів – Миколу Сціборського і Омеляна Сеника-Грибівського. Після того кривава оргія продовжувалася – бандерівці і мельниківці одні одних вимордовували з допомогою німецьких автоматичних пістолів.

Гітлерівці... розпалювали внутрішню боротьбу в ОУН, бо тоді їм легше було притягати обидві фракції для собачої служби – розуміється, собі на користь.

Марко Терлиця²⁴¹

Атака ОУН-М проти ОУН-Бандери (уривки)

Париж, 17 жовтня 1954 р.

Під заголовком [«Це потрібно тільки ворогові»] бандерівський «Українець-Час» (Париж) з 19.8.1954... дослівно писав таке:

«Аргумент «братовбивства», яким послуговується ця група [ОУН-Мельника] в боротьбі проти націоналістів, доволі старий і позбавлений сили своєю голословністю. Думають мельниківці, що повторюючи в тисячний раз клевети, напр., про смерть Сеника і Сціборського з «братньої руки», вони в цей спосіб справді заставляють думати українське громадянство, що ОУН (себто бандерівці – А.Д.) бореться не проти ворогів України, але «винищує мельниківців»? Мельниківці в Україні ніколи не були й не є страшні... Ніколи ОУН не нищила мельниківців фізично. Коли на українських землях ОУН (Б) виконала свій обов'язок, вбиваючи напр. Соколовського, агента гестапо, і видаючи про ту справу комунікат, то це річ мельниківців вияснювати собі цей факт, як «терор» проти «братів». (кінець цитати) (...)

(А в дійсності) ...На Успення Богородиці [1941 р.] всім українським громадянством потрясла жахлива вістка: Сеника і Сціборського застрелив на вулиці Житомира бандерівський бойовик Козій, якого при втечі вбили німецькі вояки... І ось після кількох днів появляється вістка, начеб то большевицьке радіо подало до відома, що Сеника і Сціборського вбили советські агенти...²⁴²

Сьогодні не є вже ніякою таємницею навіть для бандерівців, що бандерівський бунт у ОУН на вимогу шефа берлінського гестапа з одного боку, а советської агентури з другого, виконуючи їхні накази, підготував і блискуче перевів Ріхард Ярій після того, як йому не то що не вдалося опанувати ОУН після вбивства полк. Є. Коновальця²⁴³, але до того нововибраний голова Проводу, полк. А. Мельник, виключив його з Проводу й поставив під організаційний трибунал за фінансові задовження²⁴⁴. Тож не диво, що після бунту Ярій був у бандерівців не тільки ідейним батьком але й дійсним провідником, в руках якого провідники ОУНр (еволюціонерів) були тільки сліпими виконавцями й маріонетками. (...) Ярому, як вірному виконавцеві наказів своїх хлібодавців залежало... [крім розколу] здеморалізувати й розложити революційно-творчі націоналістичні сили. Ось тому й було убивство в Житомирі. А втім воно не було першим – перед тим з кайнових рук згинув крайовий провідник ОУН Галичини й Волині Іван Мицик...

А все ж таки чи є документальні докази на те, що житомирське вбивство це діло бандерівських рук?

Як ми вже згадували, був виданий наказ на те вбивство, вбивство виконано, вбивника вбито. При ньому знайдено документ на прізвище Козія з Любачева на Посянні... Прослідженням житомирського вбивства зайнявся шеф житомирського гештапо, Міллер, – галицький німець, до речі, великий приятель українців... Міллер, разом із К., членом УВО з атентату на Й. Пілсудського Степаном Федаком, для ствердження тотожності особи вбивника, виїхали до Любачева і по дорозі вступають до Львова, де КЕ ОУН приділяє їм мене формально для полагодження орієнтації в людях місцевості, а фактично для використання слідчого матеріалу для КЕ ОУН. В Любачеві родина Козія і ряд інших найближчих знайомих потвердили по всіх світлинах і характеристичних знаках тіла тотожність вбивника з особою Козія з Любачева. А цей же Козій був добре відомий як бандерівський бойовик. (...)

²⁴³ Тут треба пригадати, що Судоплатов говорив про путч проти Коновальця, мовляв, прихильники путчу вважають, що вождем ОУН є властиво Ярій. Після розколу, деякі члени ПУН і мабуть більшість членів ОУН-Мельника були переконані, що розкол ОУН спровокував (дехто навіть говорив – за намовою німців) Ріко Ярій. Виглядає, що зерно, засіяне Судоплатовим, залишило глибокий і довготривалий слід. Документи, які під цю пору відомі, ніяк не потверджують, що Р. Ярій міг бути організатором розколу, або що він мав претенсії бути вождем ОУН.

²⁴⁴ Про справу Р. Ярого див. В. Косик, Розкол ОУН, Львів, 1997. Але у видвиненій справі не було мови про «задоволення» Р. Ярого, а тільки про «зловживання організаційними фондами» та «шкідливу господарку в ОУН». У дійсності йшлося про те, що Р. Ярій перейшовши до табору Бандери, передав для ОУН-Бандери резервний фонд, який прийшов від української еміграції в США на потреби ОУН (правдоподібно 20 тисяч ам. доларів).

²⁴¹ «Написаного сокирою не вирубаш», Київ 1960, С. 15.

²⁴² Така інформація дійсно поширювалася.

Але з рук «СБ» гинули теж і не члени ОУН і їх теж було чимало. А вже на еміграції в Німеччині й Австрії, згадати б тільки славетну міттенвальдську крематорію під пильним оком самого Бандери, де м.ін. замордовано проф. Віктора Петрова-Демонтовича – видатного українського вченого й письменника, з якого зробили советського агента, а при тому ще й тепер твердять, що його зліквідувала большевицька агентура...²⁴⁵

Однак, на жаль, для редакторів «Українця-Часу» це не є аргументи, а тільки злосливі наклепи зненавиджених «мельниківців» на непорочно чесних «бандерівців». Вони вимагають доказів. Так, ці докази є! І свідки є (не всіх вони ще вимордували) і документи є. І вони будуть предложені, а свідки покликані до зізнань перед одиноким компетентним чинником такі справи розглядати й виносити засуди та видавати присуди смерті – це український Державний суд в Українській державі!

Однак, щоб усе ж таки заспокоїти редакторів «Українця-Часу», наведемо ще один факт:

Весною, після Великодня, 1941 року, призначений Проводом Українських Націоналістів на пост Крайового провідника ОУН Іван Мицик і його помічник Коник, зголосилися на наш перехідний пункт над Сяном у Карпатах, щоб їх перевести через границю на большевицький бік. В одну з найближчих ночей, з сильно озброєною нашою охороною й з провідником, вони в числі п'яťох перебрали Сян... й були доставлені аж до Самбора, а звідти (тільки з провідником) поїхали до Стрия. Аж до вибуху німецько-большевицької війни ми мали з ними безперервний контакт...

...Та все ж таки після зайняття Галичини німцями Мицика таки замордували. А вже за другої большевицької окупації і Коника-Онуфрика, провідника ОУН на ЗУЗ... (...)

Інж. А. Д. Добрянський²⁴⁶

²⁴⁵ Віктор Петров-Демонтович (1894-1969) був советським агентом з окремими завданнями, якого ніхто не ліквідував, він був відкликаний до Москви, і там отримав працю. Пізніше переїхав до Києва і спокійно працював у столиці України, співпрацюючи з Інститутом Археології АН УРСР. На еміграції, перед поверненням до СРСР, він був професором Українського Вільного Університету та Богословської Академії у Мюнхені, був автором романів та праці «Українська інтелігенція – жертва большевицького терору», яка появилася друком у 1955 р. Помер в Україні в 1969 р. (див. Енциклопедія Українознавства, том 6, с. 2037, Мюнхен, 1970). Слухи про його т.зв. «вбивство бандерівцями» у 1949 р. були поширені російсько-советською агентурою для того, щоб пропагувати серед української інтелігенції закордонном недовіру та ненависть до ОУН-Бандери. У ці неправдиві, але майстерно сфабриковані, обвинувачення про «вбивство» Петрова бандерівцями повірили всі неприхильно настроєні громадяни та майже всі українські еміграційні політики, для яких ОУН-Бандери була надто значною і невідгідною політичною силою і міцним політичним конкурентом.

²⁴⁶ Це потрібно тільки ворогові, «Українське Слово», Париж, 17 жовтня 1954 р.

ПУН твердить, що не було комунікату Проводу ОУН-Б

[15 жовтня 1982 р.]

(...)3. Стверджуємо, що Провід Українських Націоналістів ніколи не одержав Комунікату Проводу ОУНСД, яким ця організація відмежовувалася б від вбивства полк. М. Сціборського і сотн. О. Сеника-Грибівського, або осудила братовбивство і вживання терору як засобу політичної боротьби. (...)

15 жовтня 1982 року.

Від Референтури Преси і Публікацій ПУН
«Українське Слово», Париж, 31 жовтня 1982
(У цей час головою ПУН уже був Микола Плав'юк)

1. СИТУАЦІЯ В 1943 РОЦІ

Уривок із донесення про діяльність партизанів в Україні

Рівне, 4 квітня 1943 р.

Райхскомісар України.

(...) Очевидно, дуже зріс пасивний опір населення у зв'язку з ситуацією на фронті, а також з інших причин. Внаслідок воєнних подій діяльність банд скрізь зросла і навіть поширилась на південні райони, в яких мало лісів. (...)

в) генеральна округа Житомир (...) У цій генеральній окрузі також всі сільськогосподарські керівники були змушені переїхати до міст, які вони покидають тільки під сильним ескортом поліції. Значно знизилась поставка продовольства з цих районів, особливо худоби, так що їхнє значення майже втрачене.

г) генеральна округа Волинь-Поділля. (...) Самозрозуміло, що замовлення і поставки з цих небезпечних районів дуже потерпіли. На Волині залишилося тільки дві округи, вільні від банд. Зокрема небезпечними є виступи українських національних банд у районах Крем'янець-Дубно-Костопіл-Рівне. Українські національні банди одночасно атакували в ніч з 20 на 21 березня усі окружні економічні об'єкти округи Крем'янець, причому один із них був повністю знищений. (...) ²⁴⁷

Уривок із донесень з окупованих районів Сходу № 54

Берлін, 13 травня 1943 р.

Секретно

СД.

Начальник поліції безпеки (...)

²⁴⁷ R 6/492 f. 5 ff.

Б. Населення.

Загальні настрої та стан населення в Україні

(...) На Західній Україні настрої населення залежали і весь час залежать, окрім згаданих фактів, від діяльності банд як більшовицьких, так і націоналістичних. Центр найбільшого зосередження банд в областях на північ від Києва, Чернігіва, Житомира, Рівного. У генеральній окрузі Волинь-Поділля і Північний Житомир діяльність банд набула такого розмаху, що значні частини цих районів поступово перейшли під їхній контроль і їхнє керівництво. (...) ²⁴⁸

Уривок із повідомлення про ситуацію

14 травня 1943 р.

Теперішня військова і політична ситуація Райху потребує серйозного перегляду німецької політики на Сході, зокрема політики стосовно України. Банди, кількість яких постійно зростає і котрі контролюють уже не тільки великі території у Білорусі, але тепер і на Україні, загрожують фронтові через перервання постачання з тилу. Зменшення посівної площі і поголів'я худоби на Україні призведе до нового скорочення продовольчих запасів для фронту і для Райху, як також для місцевого населення, і тим самим спричинить підвищене обтяження фізичних і психічних оборонних сил під час наступної зими. (...) ²⁴⁹

Уривок із донесення про наслідки діяльності партизанів

14 травня 1943 р.

Секретно.

№ 1678/43 geh.

Тоді як улітку і на початку осені 1942 р. охоплення і, зокрема, збирання урожаю можна було спокійно проводити навіть у найменших районах, і напади місцевих банд були нечастими, ситуація різко змінилася, починаючи з кінця 1942 р. (...)

Генерал-комісаріат Волинь і Поділля.

а) (Більшість) районів слід вважати повністю втраченими щодо поставок із них. Органи, створені господарською владою... так чи інакше не в змозі забезпечити поставки за межі зони військових баз і районних центрів. (...)

Повністю чи майже повністю втрачені щодо поставок:...

²⁴⁸ R 58/224 f. 5 174 RS.

²⁴⁹ R 670 f. 120.

74,82% орних земель на Волині, і 42,21% на Волині і на Поділлі разом узятих;... 76,45% норми хліба з Волині, 44,68% з Волині і Поділля; ... 81,01% норми сушених овочів з Волині, 19,96% з Волині і Поділля; 77,86% рогатої худоби з Волині; 52,38% з Волині і Поділля;... 88,96% баранів з Волині, 68,06% з Волині і Поділля; ... 71,45% свиней з Волині, 47,44% з Волині і Поділля.

Генерал-комісаріат Житомир (без міста Вінниця).

(...) За винятком північної залізниці і її зони безпеки, а також міст Мозиря, Овруча і Коростеня у цьому районі неможливо одержати ніякого продовольства для військ. Райхскомісаріат Україна повідомляє, що з 64 000 кв. км. земель цього генерал-комісаріату повністю втрачено 32 000 кв. км., тобто приблизно 50% ... (...) ²⁵⁰

1. Еріх Кох про ситуацію

Рівне, 25 червня 1943 р.

Секретно!

Райхскомісар України

V-1-7422 Tgb. Nr 378/43 geh.

(...)

Райхсміністру Альфреду Розенбергу

Берлін

Особисто!

Стосується: Теперішній стан ситуації з бандами.

Північну частину генеральних округ Луцька і Житомира в основному контролюють банди. На Волині ми змушені були в ці останні дні покинути територію між лініями залізниць Брест – Пінськ – Лунінець, Лунінець – Сарни, Сарни – Ковель і Ковель – Брест, за винятком районного центру Камінь-Каширський. Йдеться про територію у 17 400 кв. км. Територія, що далі на північ, практично також не в наших руках. (...)

У генеральній окрузі Житомир і в поліській частині генеральної округи Луцьк йдеться лише про радянські банди. У південній частині Волині переважають українські національні банди з центрами в Костополі-Сарнах і Горохові-Крем'янці. (...)

Також українські національні банди мають своє суворе й уміле керівництво і подиву гідне озброєння; треба припускати, що ці

²⁵⁰ RW 41/44.

банди почали методично збирати зброю і боєприпаси зразу після першого приходу німецьких військ, і що, крім того, їм допомогли заpastися зброєю радянські війська через добре законспірованих посередників²⁵¹ (...).

Об'єкти, на які нападають банди – це важливі для доступу в країну і постачання фронту залізниця, шляхи і мости, державні господарства, молочарні, склади хліба і сіна, а також доступні їм промислові підприємства. Звичайно, напади банд спрямовуються також проти кожного німця, який з'являється у зоні, що ними контролюється. Втрати у генеральній окрузі Луцьк, наприклад, з 9 по 15 червня 1943 р., тобто за один тиждень і в одній окрузі: 25 чоловік, 3 цивільних члени адміністрації, один член організації Тодт. (...) ²⁵²

Пропагандивно-психологічна війна двох імперіялізмів

Витворилася парадоксальна ситуація. Два вороги незалежності України, які були у війні із собою, об'єднувалися у боротьбі проти Українського визвольного руху.

До методів боротьби проти українського національного руху за свободу і незалежність Української держави належить також пропаганда і психологічна діяльність.

Німецька листівка проти ОУН і повстанців-націоналістів

(Червень 1943 р.)

Слухай, український народ! Москва дає накази ОУН!

З тайних наказів і вказівок, що попали нам в руки, видно, що кремлівські жиди стоять у зв'язку з ОУН, яка нібито воює проти більшевизму.

В проводі ОУН сидять агенти Москви, що отримують і виконують накази кровожадного Сталіна й його жидівських опричників. В їх тайних наказах, що скоро будуть опубліковані, ОУН означається як національно замаскована большевицька боєва частина. Вона має завдання підбурювати український народ проти німецького правління й творити хаос у запіллі.

ОУН є знаряддям жидівського большевизму. Нам є відомі також сховища і централі тих вороголюбних елементів ОУН. Ми знаємо провідників тих банд, вони на утриманні Москви.

²⁵¹ Це припущення помилкове. Озброєння УПА походило зі складів, залишених совєтською армією з початком війни, і за рахунок трофеїв, що потрапили до рук українців після боїв з німцями і радянськими партизанами.

²⁵² НА Т 175/ 81. Повний нім. текст: Літопис УПА, т. 6, С. 81-83.

Український народ!

Чи хочеш, щоб Тебе згубили ці большевики і національно замасковані заговорники? Чи хочеш ти бути гарматним м'ясом Твого власного ворога?

Чи хочеш Ти спричинити знищення Твого народу на Волині?

Жидо-большевизм, що бачить свій кінець, пробує ще раз відсунути свою загибель Твою великою поміччю і Твою кров'ю.

Чи Ти хочеш бути заплечником? Чи хочеш, щоб Твої жінки, діти, Твоя молодь і старці стали жертвою озвірілих людей?

Згадай страждання і муки, які Твій народ мусів терпіти понад 20 літ.

Згадай помордованих батьків і синів!

Пригадай мільони громадян і громадянок, вивезених в сибірські степи!

Згадай зганьблених і помордованих священників! Згадай знищені церковні маєтки і культурні цінності! Відречись від своїх ворогів! ОУН не може ніколи заступити національні інтереси українського народу.

ОУН і большевизм – це одно, тому мусять вони бути знищені!

Німецьке Управління²⁵³

Листівка газети «Радянська Україна»

25 червня 1943 р.

Смерть німецьким окупантам!

ДО ВСІХ НАЦІОНАЛІСТІВ...

Верховоди українських націоналістів, що проголосили свою боротьбу як боротьбу за «самостійну соборну Україну», баламутять народні маси в окупованих німецькими загарбниками районах України, закликають українців іти в їх розбійницькі загони. В своїй облудній агітації ці верховоди... – рубани, мельники, бульби – нацьковують українців проти Червоної армії, базикаючи про те, що, мовляв, Червона армія воює не стільки проти німців, скільки проти так званого «визвольного руху українського народу». Брехня! (...)

Червона армія – армія трудящих народів, вона бореться за свободу й незалежність волелюбних народів, за очищення нашої землі від фашистських загарбників, рабовласників, розбійників. Тим безглуздішим є наклеп націоналістів на Червону армію і більшовиків, начебто Червона армія і більшовики переслідують імперіалістичні

²⁵³ М. Лебель, УПА, Мюнхен, 1946, С. 101.

цілі, тобто загарбання нових країн, земель, покорення народів. (...)

...Бандера ж прибув на Україну на німецькій тачанці. Українці добре пам'ятають, як не так давно Бандера та його прихвосні влаштували були «урочисту поїздку» до німців у спеціальному поїзді. (...)

25 років тісної дружби українського народу з народами Радянського Союзу довели всю користь цього об'єднання. Українець 25 років був справжнім хазяїном своєї землі, своїх підприємств, своїх надр, свого життя. Ніхто йому не нав'язував чужої волі, чужих інтересів. І жив вільно, добре, збагачувався достатками заможності. В цьому – у вільному, без пансько-куркульського ярма, без капіталіста, коли кожен вільний обрати собі шлях у житті, має право на працю, освіту, відпочинок – у цьому є основна суть і значення самостійності й незалежності українського і всякого народу. (...)²⁵⁴

Німецька листівка проти Бандери й українських націоналістів

(Червень 1943 р.)

УКРАЇНЦІ В ЛІСАХ!

Тут говорить Німецький Райх в імені Європи та її великої і старої культури! (...)

Недавно серед ночі розкинули червоні волоцюги відозву шефа штабу совєтської армії маршала Василевського, де в імені масового вбивці з Вінниці і Катині, червоного товариша Сталіна, урочисто признано українського вожаку бандитів Бандеру старшим большевиком совєтської України, якщо він далі із своїми бандитами з лісів та багон боротиметься проти Європи.

Бажаємо Бандері та його компанії в лісах і багнах Волині тільки щастя! У відповідному часі він і його саботажники будуть в днях перемоги Європи покарані, спільно з комуністичними бандитами.

Великий Німецький Райх і спільно з ним Європа, яка воює, така горда на свою прадавню культуру, не дозволять себе довгий час непокоїти кільком негідникам.

Маршал червоних Василевський у своїй відозві висловився ясно й виразно, що має бути навіть для найдурніших із вас зрозуміло, що Азія виступила до бою, щоб знищити Європу. Це значить: степ, некультурність, варварство середньої Азії виступили до бою, щоб знищити квітучі сади, церкви, собори та тисячолітні пам'ятники старої культури Європи. (...)

Величезна війна Великого Доброго і Святого проти варварства

²⁵⁴ Там таки, С. 121-124.

і чортівства большевизму та союзних із ним очідовлених народів у цілому світі вимагає жертв. Ба, навіть дуже великих жертв!

...У добі, такій великій щодо завдань і жертв, політика Бандери і його компанії – це явне божевілля. (...)

Тому вертайся з лісу і болот! Твої дотеперішні вчинки будуть тобі прощені, якщо ти з доданою нижче перепусткою і з твоєю зброєю зголосишся в німецькій поліційній установі.

Фон дем Бах

СС-Обергруппенфірер і Генерал Поліції²⁵⁵

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Ми зупинилися дещо довше на 1943 році. Тоді ОУН-Бандери і УПА завдавали окупантам значних ударів, про що говорять німецькі звітлення. У численних районах Волині і Поділля була усунена німецька адміністрація і німці втратили значні можливості постачання для армії.

Намагаючись повернути попередній стан, німці повели літом 1943 р. обширний наступ з допомогою численних військ, яких підтримували танки й авіація. Наступ не дав бажаних результатів.

Німці вживали під час наступу національні шуцманшафт батальйони. УПА звернулася до них із закликами в їхніх національних мовах. Із численних перебіжчиків були створені національні підрозділи при УПА, які боролися за ідеали УПА до закінчення війни на Сході Європи. Це також треба зарахувати до успіхів ОУН і УПА.

Досягнення ОУН-УПА в боротьбі проти окупантів гостро виявляють помилковість ОУН-Мельника в оцінці ОУН-Бандери і її Проводу та виявляють нерозумність боротьби проти цієї політичної сили.

²⁵⁵ Там таки, С. 102-103.

Володимир КОСИК

СПЕЦОПЕРАЦІЇ НКВД-КГБ ПРОТИ ОУН

БОРОТЬБА МОСКВИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ
1933-1943

Дослідження методів боротьби

Відповідальний редактор – Ярослав Сватко
Науковий редактор – Микола Посівнич
Літературний редактор – Анжела Приставська
Технічне редагування – Ірина Гібей
Обкладинка – Ірина Гібей

Здано на складання 12.10.09. Підписано до друку 15.10.09.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Minion.

Умовн. друк. арк. 8,65. Умовн. фарбовідб. 8,90.

Обл.-вид. арк. 8,25. Наклад 1000.

«Галицька видавнича спілка»

79005 Львів, вул. Тугана-Барановського, 24.

Тел.: (032) 276 37 62.

Видруковано з готових діапозитивів

у ТзОВ «Дизайн-студія Папуга»

м. Львів, вул. Любінська, 92.

Тел.: (380) 32 297 00 78